

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΑ Ι. ΖΩΧΙΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2012

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΙΩΑΝΝΑ Ι. ΖΩΧΙΟΥ

A.M. 1210M091

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Στους γονείς μου, Γιάννη
και Χριστίνα Ζωχιού

Ευχαριστίες

Για τη διεκπεραίωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Ανδρέα Αντωνιάδη για την εποικοδομητική συνεργασία, το αμείωτο ενδιαφέρον του και τις διαφωτιστικές παρατηρήσεις του έως την τελευταία στιγμή της συγγραφής.

Επιπλέον, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους γονείς μου για την αδιάλειπτη στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και στους ανθρώπους του στενού μου περιβάλλοντος για την πολύτιμη συμπαράστασή τους.

Περίληψη

Η ελληνική οικονομική κρίση έχει πολλές εκφάνσεις· είναι κρίση χρέους, κρίση ανταγωνιστικότητας, κρίση αξιοπιστίας. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα μεταλλάσσεται σε συστημική κρίση εξαιτίας των αρνητικών εξωτερικών επιδράσεων που προκαλεί και της «εγγενούς ευπάθειας» των κρατών μελών της νομισματικής ένωσης. Η παρούσα εργασία μελετά πώς διαχειρίστηκε η ΕΕ την ελληνική οικονομική κρίση δίνοντας έμφαση στην κρίση ανταγωνιστικότητας καθώς συνδέεται άρρηκτα με τις συστηματικές ανισορροπίες στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών των κρατών μελών της ζώνης του ευρώ. Συνεπώς, η διαχείρισή της οφείλει να είναι συντονισμένη και το πρόβλημα να αντιμετωπιστεί ταυτόχρονα σε εθνικό και σε περιφερειακό επίπεδο. Μέχρι στιγμής δεν έχει υπάρξει συλλογική δράση για την άμβλυνση των εν λόγω ανισορροπιών μα ούτε και σαφής αναγνώριση της βαρύτητας του προβλήματος. Όσο για την Ελλάδα, δεδομένης της βούλησης της χώρας να παραμείνει στην ευρωζώνη, η εσωτερική υποτίμηση προωθήθηκε από την ΕΕ και το ΔΝΤ ως η μόνη λύση ανάκτησης της ανταγωνιστικότητας. Τα στοιχεία μετά από δύο χρόνια εφαρμογής της δείχνουν ότι δεν έχει αποφέρει καρπούς και μαρτυρούν την απουσία ενός στρατηγικού οράματος για ανάπτυξη. Ως δείκτης αξιολόγησής της ορίστηκε το μοναδιαίο κόστος εργασίας, ωστόσο, το πρόβλημα της Ελλάδος εντοπίζεται στη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητά της, γεγονός που θέτει ως προτεραιότητα την «παραγωγική αναδιάρθρωση» με έμφαση στην αναβάθμιση της σύνθεσης των ελληνικών εξαγωγικών προϊόντων. Η ολιγοπωλιακή δομή της ελληνικής οικονομίας, οι χαμηλής ποιότητας, επενδύσεις και οι παρωχημένες αντιλήψεις της επιχειρηματικότητας δημιουργούν χρόνιες στρεβλώσεις και ακαμψίες πλήττοντας την ελληνική ανταγωνιστικότητα. Η σχετική ανταγωνιστική θέση της ελληνικής οικονομίας διαβρώνεται με την ισχυρή συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ με τις ανταγωνίστριες χώρες εκτός ευρωζώνης, ενώ η ανόρθωση της οικονομίας μέσω των εξαγωγών είναι επίσης δύσκολη εξαιτίας της βραδείας ανάκαμψης της παγκόσμιας οικονομίας μετά την κρίση στις ΗΠΑ το 2008. Επιπλέον, η εσωτερική υποτίμηση ως πολιτική ανάκτησης της ανταγωνιστικότητας έχει γενικευθεί και εφαρμόζεται από σημαντικούς εμπορικούς εταίρους της Ελλάδος, γεγονός το οποίο εντείνει τον υφεσιακό κύκλο και μειώνει την εγχώρια ζήτηση στις χώρες προορισμού των ελληνικών εξαγωγών. Η εσωτερική ζήτηση παραμένει όμως χαμηλή και σε χώρες που δε σημειώνουν οικονομικές δυσκολίες, τις λεγόμενες πλεονασματικές, οι οποίες δεν έχουν δώσει δείγματα εσωτερικής ανατίμησης προκειμένου να μοιραστούν και να αμβλύνουν το βάρος της προσαρμογής των ελλειμματικών.

Abstract

The Greek economic crisis has multiple facets; it is a debt crisis, a crisis of competitiveness, a crisis of credibility. Soon, it has been transformed into a systemic crisis due to the negative externalities that it creates and the indigenous fragility of the member states of a currency union. This thesis constitutes a research of how the EU dealt with the Greek economic crisis, emphasizing on the competitiveness crisis as it is closely related to the persistent current account imbalances in the eurozone. Thus, it is an issue that necessitates a coordinated and simultaneous management on a national as well as on a regional level. So far, regional management has not taken place on a substantial basis. As far as Greece is concerned, internal devaluation has been promoted as the one and only alternative to regain competitiveness, given the will of the country to continue to participate in the currency area. Current data do not show that this strategy has born fruits. Unit labor cost has been defined as the principal indicator of the evaluation of competitiveness, however, Greece's problem lies to its structural competitiveness, which sets as a priority the restructuring of production focusing on the upgrade of the complexity of its export basket, on research and new technologies. The oligopolistic structure of the Greek economy, the investments of low quality and the old-fashioned entrepreneurship create chronic distortions, rigidities and cause the deterioration of the Greek competitiveness. In addition, the relative competitive position of Greece suffers from the strong exchange rate of the euro, whereas its trade partners out of the eurozone recover on a slow rate following the financial crisis of 2008 in the USA. Furthermore, the proliferation of internal devaluation as a policy instrument to restore competitiveness and its implementation by many trade partners of Greece, creates recessionary pressures and it reduces domestic demand in the countries where Greek products are exported. Interestingly, domestic demand is also low in eurozone countries which do not face any economic problems, the so-called surplus countries, which have given no sign of internal revaluation in order to share and ease the burden of adjustment of the deficit countries.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	7
1. Το προλόγιο της ελληνικής οικονομικής κρίσης.....	9
1.1 Η χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ.....	9
1.2 Η επιμόλυνση του τραπεζικού συστήματος της Ευρώπης.....	13
1.3 Όλα τα βλέμματα στραμμένα στην Ελλάδα	15
2. Τα αίτια της ελληνικής οικονομικής κρίσης.....	20
2.1 Ιθαγενή αίτια.....	21
2.1.1 Το ελληνικό δημοσιονομικό πρόβλημα και τα «δίδυμα ελλείμματα».....	21
2.1.2 Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.....	24
2.1.3 Η διεθνής επενδυτική θέση της Ελλάδος.....	26
2.1.4 Διαχρονικές στρεβλώσεις στην ελληνική διακυβέρνηση και τη διαμόρφωση πολιτικής.....	27
2.2 Συστημικά αίτια περιφερειακής και παγκόσμιας φύσεως.....	29
2.2.1 Είναι η Ζώνη του Ευρώ μια Άριστη Νομισματική Περιοχή;.....	30
2.2.2 Δημοσιονομική Σύγκλιση στην Ευρωζώνη.....	31
2.2.4 Οι διεθνείς κεφαλαιαγορές.....	34
3. Πώς διαχειρίστηκε η ΕΕ την ελληνική οικονομική κρίση.....	37
3.1 Ευρωπαϊκή δράση σε περιφερειακό επίπεδο.....	39
3.1.1 Η θεσμοθέτηση της «διάσωσης»: Από τα διμερή δάνεια στον EFSF και τον ESM.....	39
3.1.3 Μεγαλύτερη εμβάθυνση; Προς τη δημιουργία Δημοσιονομικής Ένωσης.....	45
3.1.4 Ο Ρόλος του ΔΝΤ στην Ευρωζώνη.....	50
4. Ευρωπαϊκή δράση σε εγχώριο επίπεδο: Το Μνημόνιο και η εσωτερική υποτίμηση ως μέσο ανάκτησης της ελληνικής ανταγωνιστικότητας.....	55
4.1 Το οικονομικό πρόγραμμα προσαρμογής της Ελλάδος.....	55
4.1.1 Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (2010).....	58
4.1.2 Μνημόνιο Συνεννόησης στις συγκεκριμένες προϋποθέσεις οικονομικής πολιτικής (2010).....	63
4.2 Εσωτερική υποτίμηση μέσα σε μια νομισματική ένωση	66
4.2.1 Εσωτερική υποτίμηση στην ευρωζώνη: Η περίπτωση της Γερμανίας.....	67
4.2.2 Εσωτερική υποτίμηση στην ευρωζώνη: Η περίπτωση της Ελλάδος	74
Συμπεράσματα.....	84

Βιβλιογραφία.....	90
-------------------	----

Ευρετήριο Πινάκων/Διαγραμμάτων

Spread έναντι Γερμανικού 2ετούς και δεκαετούς ομολόγου.....	16
Μέση διαφορά μεταξύ του Ελληνικού 10ετούς ομολόγου αναφοράς και του αντίστοιχου Γερμανικού – Μέση μηνιαία διαφορά.....	17
Ελλάδα: Δημόσιο και Εξωτερικό Χρέος.....	21
Δίδυμα ελλείμματα Ελλάδος.....	23
Ανισορροπίες στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών στη Ζώνη του Ευρώ.....	33
Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (2010).....	61
Εσωτερική Υποτίμηση – Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής και Μνημόνιο Συνεννοήσεως.....	65
Επίπεδα παραγωγικότητας στην ευρωζώνη.....	70
Ανταγωνιστικότητα Ελλάδας και Γερμανίας	74
Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας χωρών της περιφέρειας της ευρωζώνης.....	79
Οικονομικοί δείκτες Ελλάδος 2008-2011.....	83

Εισαγωγή

Η ελληνική οικονομική κρίση δεν μπορεί να ιδωθεί ως ένα μεμονωμένο γεγονός. Ξεσπά στο μέσο δύο συστημικών κρίσεων· συνιστά επακόλουθο της χρηματοπιστωτικής κρίσης των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (ΗΠΑ) του 2008 και θρυαλλίδα της κρίσης της ζώνης του ευρώ. Είναι πιθανό ότι, αν δεν ήταν η Ελλάδα θα ήταν κάποιο άλλο ευάλωτο κράτος μέλος στη θέση της και η κρίση της ευρωζώνης δε θα είχε αποφευχθεί. Η κρίση στις ΗΠΑ έδρασε σαν καταλύτης.

Για τη διάγνωση της ελληνικής κρίσης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η παραπάνω παρατήρηση καθώς πέρα από τις εγγενείς θεμελιώδεις αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, εντοπίζονται αίτια που συνδέονται άρρηκτα με τις παραπάνω δύο κρίσεις. Στην Ελλάδα η κρίση αλλάζει χαρακτήρα και από χρηματοπιστωτική μετατρέπεται σε κρίση χρέους, καθώς το υψηλό δημόσιο χρέος της γίνεται στόχος των αγορών ως το αδύναμο σημείο της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, αυτός ο χαρακτηρισμός δεν την προσδιορίζει απόλυτα δεδομένου ότι η ελληνική κρίση έχει ποικίλες εκφάνσεις.

Το κεντρικό ερώτημα στο οποίο θα επιχειρήσει να απαντήσει η παρούσα μελέτη είναι πώς διαχειρίστηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) την ελληνική οικονομική¹ κρίση. Είναι γεγονός ότι στην ιστορία της νομισματικής ένωσης του ευρώ δεν έχει υπάρξει ανάλογο προηγούμενο. Η Ελλάδα -ως κράτος μέλος μιας νομισματικής ένωσης- δε διέθετε σημαντικά περιθώρια ελιγμών για να ενεργήσει αυτόνομα. Από την άλλη πλευρά, η ΕΕ ήταν ανέτοιμη να αντιμετωπίσει μία τέτοια αναταραχή στο εσωτερικό της τόσο σε θεσμικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Η απουσία ενός μηχανισμού διαχείρισης κρίσεων σε συνδυασμό με τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Ευρωπαίων εταίρων για την ανάγκη ή μη διάσωσης της Ελλάδος έφεραν τη χώρα στο χείλος της κατάρρευσης.

Οι παράγοντες που ώθησαν την ΕΕ να αναλάβει δράση απέχουν πολύ από την κοινοτική αλληλεγγύη ενώ η υπερεθνική ταυτότητα της Ένωσης αλλοιώθηκε καθώς η διαχείριση της κρίσης έλαβε από την αρχή διακυβερνητικό χαρακτήρα. Δύο χρόνια μετά από την ευρωπαϊκή κινητοποίηση τόσο σε ελληνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, η Ελλάδα δε δείχνει σημάδια ανάκαμψης και η ευρωζώνη διέρχεται τη μεγαλύτερη κρίση της ιστορίας της. Η επιμόλυνση άλλων ευάλωτων χωρών δεν αποτράπηκε ενώ ο κίνδυνος κατάρρευσης του ευρώ είναι ορατός.

Για πρώτη φορά υπάρχει κακοφωνία για την παραμονή ενός κράτους μέλους στην ευρωζώνη και για πρώτη φορά απειλείται το οικοδόμημα του ευρώ ως συνόλου. Η αποτυχία διάσωσης ενός κράτους μέλους θα σήμαινε απώλεια του παγκοσμίου κύρους της Ένωσης, ενώ ενδεχόμενη διάλυσή

¹ Ο γενικός προσδιορισμός «οικονομική» αποτυπώνει αυτόν τον πολλαπλό χαρακτήρα της ελληνικής κρίσης.

της δε θα ήταν προς το συμφέρον των κρατών που την απαρτίζουν. Η ευρωζώνη ενυπάρχει σε ένα αυξανόμενο πολυπολικό κόσμο, συνιστά υπολογίσιμη περιφερειακή δύναμη και το ευρώ είναι το δεύτερο παγκόσμιο αποθεματικό νόμισμα μετά το δολάριο.

Ωστόσο, η πολιτική που έχει εφαρμοσθεί μέχρι στιγμής δεν εκφράζει τη βούληση για θωράκιση της ευρωζώνης, ενώ η ελληνική οικονομία παραπαίει, διερχόμενη τον πέμπτο χρόνο ύφεσης. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, για την παρούσα εργασία η κατανομή των κεφαλαίων επελέγη ως εξής: στο πρώτο κεφάλαιο θέλοντας να καταδειχθεί ότι η ελληνική κρίση ξεσπά μέσα σε ένα κλίμα παγκόσμιων αναταράξεων επιλέγεται η καταγραφή της διεθνούς οικονομικής συγκυρίας και ο τρόπος που αυτή επηρέασε την Ευρώπη και την Ελλάδα. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται τα αίτια της ελληνικής κρίσης, με τα οποία γίνεται σαφές ότι η ελληνική κρίση δεν ξεκινά και δεν τελειώνει στην Ελλάδα· εκδηλώνει αίτια που μαρτυρούν τη σαθρότητα της ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης και την ανεξέλεγκτη δράση διεθνών απορρυθμιστικών παραγόντων. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι πρωτοβουλίες που λαμβάνονται για τη θέσπιση μιας νέας οικονομικής διακυβέρνησης καθώς και ο νέος ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στις εσωτερικές υποθέσεις της ευρωζώνης. Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται το ελληνικό οικονομικό πρόγραμμα προσαρμογής προκειμένου να διαπιστωθούν οι κατευθυντήριες γραμμές πολιτικής της ΕΕ και επιχειρείται η εμβάθυνση σε έναν από τους πυλώνες του, την εσωτερική υποτίμηση, ως μέσο ανάκτησης της ελληνικής ανταγωνιστικότητας.

1. Το προλόγιο της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Η λέξη που μπορεί να εξηγήσει πληρέστερα τις πρόσφατες εξελίξεις σε παγκόσμιο, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο είναι η αλληλεξάρτηση, ως απόρροια της εξάπλωσης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Η οικονομική αλληλεξάρτηση μπορεί να γενικεύσει μια εγχώρια κρίση και να τη μεταμορφώσει σε παγκόσμια. Βέβαια, ο αντίκτυπος και το βάθος της κρίσης σε κάθε χώρα ξεχωριστά εξαρτάται από το βαθμό έκθεσης της εκάστοτε εθνικής οικονομίας στον κίνδυνο ή/και την υγιή ή όχι κατάσταση των θεμελιωδών μακροοικονομικών μεγεθών της. Η αλληλεξάρτηση συνεπάγεται όμως και κάτι επιπλέον· η γενίκευση της κρίσης επιτάσσει διαχείριση και επίλυση σε συλλογικό επίπεδο, με τον απαιτούμενο από τις περιστάσεις τρόπο. Ο βαθμός επίτευξης του συντονισμού αυτού θα επηρεάσει την ποιότητα του αποτελέσματος. Με άλλα λόγια, ο συντονισμός των εθνικών ενεργειών με στόχο την ανάκαμψη σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον συνιστά τη δικλίδα ασφαλείας για την επίτευξη και διατήρηση ενός βιώσιμου αποτελέσματος.

1.1 Η χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ

Η έκταση που έλαβε η κρίση των επισφαλών στεγαστικών δανείων του 2008 αποδίδεται στη διεθνοποίηση και απορρύθμιση των κεφαλαιαγορών, απότοκη της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης, ήτοι «της διαδικασίας διασύνδεσης των αγορών κεφαλαίων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, η οποία οδηγεί σταδιακά στην ενοποίηση της αγοράς χρήματος σε πλανητική κλίμακα» (Ρουμελιώτης, 2009: 288). Η νεοφιλελεύθερη οικονομική σκέψη περί μη κρατικής παρέμβασης και αποτελεσματικότητας των δυνάμεων της αγοράς κυριαρχεί παγκοσμίως. Ωστόσο η αξία της δείχνει να αμφισβητείται τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς βρίθουν παραδειγμάτων νομισματικών και πιστωτικών κρίσεων, όπως η κρίση της Νοτιοανατολικής Ασίας το 1997, της Βραζιλίας το 1998-1999, της Αργεντινής το 2001. Λίγους μήνες μετά το ξέσπασμα της κρίσης του 2008 η ορθότητα του μοντέλου της νεοφιλελεύθερης οικονομίας θα τεθεί σε αμφισβήτηση και από τον ίδιο τον επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας. Στις 23 Οκτωβρίου 2008, ο μέχρι πρότινος πρόεδρος της Alan Greenspan, παραδέχτηκε ενώπιον της Επιτροπής του Κογκρέσου για την Εποπτεία και Κυβερνητική Μεταρρύθμιση και προς έκπληξη πολλών ότι είχε ανακαλύψει ένα σφάλμα

στην ιδεολογία του, που προσδιόριζε τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο κόσμος (Andrews, 2008).

Η κρίση των στεγαστικών δανείων προς επισφαλή νοικοκυριά (subprimes) των ΗΠΑ ξέσπασε έπειτα από μια μακρά περίοδο χαλαρής νομισματικής πολιτικής της αμερικανικής Ομοσπονδιακής Τράπεζας (Federal Reserve) και διατήρησης υψηλών ελλειμμάτων τρεχουσών συναλλαγών. Η πρακτική αυτή προκάλεσε μεγάλη ρευστότητα, οδήγησε σε καινοτόμες χρηματοοικονομικές δραστηριότητες και στη δημιουργία μιας πιστωτικής «φούσκας», της οποίας η κατάρρευση προκάλεσε τη σοβαρότερη χρηματοοικονομική κρίση² έπειτα από εκείνη της περιόδου 1929-1933 (Ρουμελιώτης, 2009: 316). Η επεκτατική νομισματική πολιτική έχει τις ρίζες της στις πολιτικές επιλογές που διαδέχτηκαν την κατάρρευση των εταιρειών υψηλής τεχνολογίας dot-com το 2001³. Οι αποφάσεις του προέδρου George W. Bush για την προώθηση του προγράμματος φορολογικών ελαφρύνσεων για τους πλουσίους με στόχο την ανάταξη της οικονομίας δεν απέδωσαν. Έτσι, η νομισματική πολιτική ανέλαβε τη σκυτάλη για την οικονομική ανοικοδόμηση με τη μείωση των επιτοκίων και τελικά, την αύξηση της κατανάλωσης και ανάπτυξης της αγοράς ακινήτων (Stiglitz, 2011: 38-39).

Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε έως το 2004, οπότε η Ομοσπονδιακή Τράπεζα αύξησε τα επιτόκια από 1% σε 5.25% μέσα σε δύο χρόνια (2004-2006). Άμεση επίπτωση της πολιτικής αυτής ήταν η κάμψη της ζήτησης στην αγορά κατοικίας, η άνοδος του κόστους αποπληρωμής των δανείων για τα ασθενή οικονομικά νοικοκυριά -εφόσον είχαν δανειστεί με κυμαινόμενο επιτόκιο- και η αδυναμία εξυπηρέτησης αυτών (mortgage default), η οποία κορυφώθηκε το 2007. Σημειωτέον ότι, από το 2002-2007, οι αναπτυγμένες χώρες σημείωναν σημαντική ανάπτυξη και επικρατούσαν υψηλά επίπεδα ευημερίας. Ο νομπελίστας οικονομολόγος Paul Krugman (2009 :146) αποκάλυψε την εποχή αυτή περίοδο της υπέρμετρης αισιοδοξίας. Η αισιοδοξία αυτή οφειλόταν, ωστόσο, σε μια ανάπτυξη βασιζόμενη, όπως αποδείχθηκε, σε σαθρά θεμέλια καθώς η οικονομική μεγέθυνση δεν προερχόταν από την άνθηση της πραγματικής οικονομίας αλλά από την πρωτοφανή επέκταση του χρηματοοικονομικού τομέα, που μετατράπηκε σε «ατμομηχανή» της παγκόσμιας ανάπτυξης (Χαρδούβελης, 2011: 33-34).

Η κρίση του 2008 έλαβε σημαντικές διαστάσεις, ωστόσο αυτό θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί. Η συνολική αξία των στεγαστικών δανείων subprimes δεν ξεπερνούσε τα 1.300 δισεκατομμύρια δολάρια αλλά οι ίδιες οι τράπεζες, προκειμένου να προκαλέσουν τη «διάχυση» του χρηματοοικονομικού ρίσκου είχαν τιτλοποιήσει τα δάνεια, ήτοι τα είχαν μετατρέψει σε δομημένα

² Επίσης επικράτησε ο χαρακτηρισμός «συστημική κρίση» καθώς επρόκειτο για μία κρίση που απείλησε με κατάρρευση το σύνολο του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος.

³ Η κρίση του Ίντερνετ (2001) οφειλόταν στην απότομη απελευθέρωση των αγορών των τηλεπικοινωνιών και στις αλματώδη αύξηση των επενδύσεων στη Νέα Οικονομία τη δεκαετία του 1990 (Ρουμελιώτης, 2009: 312).

ομόλογα ή αλλιώς δομημένα πιστωτικά προϊόντα (Collateralized Debt Obligations) προκειμένου να διατεθούν σε άλλες τράπεζες και επενδυτές παγκοσμίως (Ρουμελιώτης, 2009: 317).

Η διάθεση των ομολόγων αυτών παγκοσμίως γινόταν με μεγάλη ευχέρεια σε άλλους θεσμικούς επενδυτές, αφού οι κυριότεροι αξιολογικοί οίκοι Standard & Poor's, Moody's και Fitch Ratings βαθμολογούσαν τα επενδυτικά αυτά προϊόντα με τη χαμηλότερη κλίμακα διαβάθμισης ρίσκου AAA. Ήδη από το 2007, πολλά προϊόντα άριστης αξιολόγησης που βασίζονταν σε δάνεια χαμηλής εξασφάλισης υποβαθμίστηκαν κατά τέσσερις βαθμίδες, από AAA σε A+. Η αξιοπιστία των οίκων αξιολόγησης κλονίστηκε λόγω της μη έγκυρης και έγκαιρης πληροφόρησης. Ο Joseph Stiglitz (2011: 41) χαρακτήρισε την πρόσφατη χρηματοπιστωτική πραγματικότητα «σύγχρονη αλχημεία», στην οποία είχε ενορχηστρωθεί μία επιχείρηση μετατροπής επισφαλών ενυπόθηκων δανείων σε χρηματοοικονομικά προϊόντα μέσω των τιτλοποιήσεων, τα οποία βαθμολογούνταν από τους οίκους πιστοληπτικής αξιολόγησης με AAA.

Επιπροσθέτως, το «σκιάδες τραπεζικό σύστημα» (shadow banking system) (Krugman, 2009: 158-162), δηλαδή το σύστημα παράλληλης τραπεζικής απαρτιζόμενο από χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, κερδοσκοπικά επενδυτικά ταμεία και επενδυτικές τράπεζες ευνόησε τις εν λόγω δραστηριότητες, πολλώ δε μάλλον όταν οι ίδιες οι τράπεζες σύστησαν τα δικά τους κερδοσκοπικά επενδυτικά ταμεία για να απαλλαγούν από το «τοξικό» βάρος των ομολόγων αλλά και να εισπράξουν σημαντικά κέρδη, λόγω της αυξημένης ζήτησης στα εν λόγω προϊόντα. Όταν το καλοκαίρι του 2007 διαφάνηκε ότι η εξυπηρέτηση των επισφαλών στεγαστικών δανείων αντιμετώπιζε προβλήματα, οι επενδυτές προσέφυγαν σε ρευστοποιήσεις, τα περιουσιακά στοιχεία των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που βασίζονταν σε δάνεια subprime απώλεσαν την αξία τους, ενώ ο προσδιορισμός της τιμής (απόδοση) τους ήταν αδύνατος λόγω της αδυναμίας τιμολόγησης του κινδύνου που συνδεόταν με αυτά (Χαρδούβελης, 2011: 41).

Στη διατραπεζική αγορά τα επιτόκια δανεισμού αυξήθηκαν κατακόρυφα, οι τράπεζες σταμάτησαν να δανείζουν η μία την άλλη λόγω της αύξησης του κινδύνου χρεοκοπίας (κίνδυνος του αντισυμβαλλομένου) και το πρόβλημα ρευστότητας έλαβε σημαντικές διαστάσεις. Την κατάσταση έσπευσαν να εξομαλύνουν, από τον Αύγουστο του 2007, οι κεντρικές τράπεζες τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη με μακροχρόνια δάνεια αλλά και μείωση των επιτοκίων.⁴ Οι ενέργειες αυτές δεν έφεραν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα καθώς η εμπιστοσύνη στον τραπεζικό τομέα είχε κλονιστεί

⁴ Η αμερικανική Ομοσπονδιακή Τράπεζα μείωσε το επιτόκιο δανεισμού από 5,25 τον Αύγουστο 2007 σε 2% τον Απρίλιο του 2008 και σε 0-0,25% το Δεκέμβριο του ίδιου έτους ενώ η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ακολούθησε με μικρότερες μειώσεις (Ρουμελιώτης, 2009: 318).

(Ρουμελιώτης, 2009: 318). Η εθνικοποίηση της βρετανικής τράπεζας Northern Rock που ακολούθησε μετά την πτώχευσή της, η διάσωση της αμερικανικής Bear Stearns – της τέταρτης μεγαλύτερης επενδυτικής τράπεζας των ΗΠΑ- από την Ομοσπονδιακή Τράπεζα⁵ και η θέση υπό κρατικό έλεγχο των εταιρειών τιτλοποίησης στεγαστικών δανείων Fannie Mae και Freddie Mac είναι ενδεικτικά παραδείγματα της παρέμβασης των κεντρικών Αρχών για την αποτροπή εξάπλωσης της κρίσης και περαιτέρω επιδείνωσης της κατάστασης.

Δε συνέβη όμως το ίδιο στην περίπτωση της Lehman Brothers, όταν το Σεπτέμβριο του 2008, η πρώτη μεγάλη επενδυτική τράπεζα «αφέθηκε» από τις Αμερικανικές Αρχές να χρεοκοπήσει.⁶ Τον ίδιο μήνα η Merrill Lynch έφθασε στα όρια της πτώχευσης της οποίας τη χρεοκοπία απέτρεψε η Bank of America. Η απουσία μιας ανάλογης εξέλιξης για την Lehman Brothers, επιλογή η οποία ερμηνεύθηκε ως προσπάθεια μείωσης του ηθικού κινδύνου (moral hazard) (Χαρδούβελης, 2011: 47) ήταν καθοριστική για τις δραματικές εξελίξεις την επόμενη περίοδο τόσο στο χρηματοοικονομικό όσο και στο επίπεδο της πραγματικής οικονομίας παγκοσμίως.

Ο Οκτώβριος του 2008 θύμιζε το κραχ του 1929, όταν οι χρηματιστηριακοί δείκτες σημείωσαν κατακόρυφη πτώση παγκοσμίως (Λιαργκόβας, 2011: 139). Τα επιτόκια στη διατραπεζική αγορά αυξάνονταν, η αμερικανική κυβέρνηση είχε ήδη παρέμβει εγκαίρως για την εθνικοποίηση της μεγαλύτερης ασφαλιστικής εταιρείας⁷ του κόσμου, την AIG καθώς ο συστημικός κίνδυνος ήταν πλέον ορατός, ενώ οι δύο εναπομείνουσες μεγάλες επενδυτικές τράπεζες, Goldman Sachs και Morgan Stanley μετατράπηκαν τον ίδιο μήνα (Σεπτέμβριο) σε εμπορικές προκειμένου να χρηματοδοτούνται από τη Ομοσπονδιακή Τράπεζα.

Τον Οκτώβριο 2008 λαμβάνει χώρα μία κινητοποίηση σε παγκόσμιο επίπεδο, όπου η αμερικανική Ομοσπονδιακή Τράπεζα, η Τράπεζα της Αγγλίας, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), η κεντρική τράπεζα του Καναδά, της Σουηδίας, Ελβετίας και της Κίνας αποφάσισαν τη μείωση του επιτοκίου δανεισμού -οι τρεις πρώτες κατά 0,5%- προκειμένου να αποσοβήσουν τις δυσμενείς επιπτώσεις της κρίσης και να προσφύγουν σε νομισματική χαλάρωση αφού, σε κοινή δήλωσή τους δήλωναν ότι είχε περιορισθεί ο κίνδυνος αύξησης του πληθωρισμού λόγω της οικονομικής συρρίκνωσης (Λιαργκόβας, 2011: 140-141). Στις 8 Οκτωβρίου το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΤ, δεδομένης της αυστηρής πολιτικής περί διατήρησης χαμηλού επιπέδου πληθωρισμού, αποφάσισε να

⁵ Διευκόλυνε την εξαγορά της από τη JP Morgan, με το ποσό των 10 δολαρίων ανά μετοχή.

⁶ Μετά από διαπραγματεύσεις του επικεφαλής της New York Fed Timothy Geithner, του Προέδρου της Ομοσπονδιακής Τράπεζας Ben Bernanke και του υπουργού Οικονομικών Henry Paulson, δε δόθηκαν οι εγγυήσεις που ζητούσε ο υποψήφιος αγοραστής της, η Barclays, οι οποίες όμως είχαν ήδη παρασχεθεί στην περίπτωση της Bear Stearns.

⁷ Οι ασφαλιστικοί οργανισμοί είχαν πουλήσει ασφάλειες έναντι κινδύνου χρεοκοπίας οργανισμών χρησιμοποιώντας παράγωγα προϊόντα (Credit Default Swaps).

μειώσει το βασικό επιτόκιο πολιτικής⁸ κατά 50 μονάδες βάσης σε 3,75% (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, 2008: 41). Το αντίστοιχο επιτόκιο της αμερικανικής διαμορφώθηκε στο 1.5%. Τον Ιούνιο του 2009 το επιτόκιο δανεισμού της ΕΚΤ έφθασε στο 1%. Επίσης, ακολούθησε, πιο διστακτικά βέβαια, την πολιτική της Ομοσπονδιακής Τράπεζας περί «ποσοτικής και ποιοτικής χαλάρωσης», διοχετεύοντας ρευστότητα στο χρηματοπιστωτικό σύστημα αυξάνοντας το ενεργητικό της κατά 68.6% από τον Αύγουστο του 2007 έως τις αρχές Φεβρουαρίου του 2011, φθάνοντας στα 2,01 τρις ευρώ (Χαρδούβελης, 2011: 54-55).

Ωστόσο, δεν αποφεύχθηκε η μεταφορά της κρίσης στην πραγματική οικονομία. Οι τράπεζες προκειμένου να αποτρέψουν περαιτέρω ζημιές στους ισολογισμούς τους προέβησαν σε απομόχλευση (deleverage), με τη μείωση των πιστώσεων προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά (Χαρδούβελης, 2011: 52). Η εξέλιξη αυτή με τη σειρά της είχε αρνητικό αντίκτυπο στη δραστηριότητα των τελευταίων καθώς οδήγησε τις επιχειρήσεις σε μείωση του προσωπικού, πτώση του ρυθμού παραγωγής και αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων και από τις δύο βασικές μονάδες του οικονομικού συστήματος.

Οι κυβερνήσεις απάντησαν με μέτρα επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής υιοθετώντας δημοσιονομικά πακέτα στήριξης των οικονομιών τους. Παράλληλα, προκειμένου να αμβλύνουν τις ανησυχίες των καταθετών εξήγγειλαν την αύξηση του ελάχιστου ποσοστού της εγγύησης των καταθέσεων ενώ ενεργοποίησαν άμεσα πακέτα διάσωσης και ενίσχυσης των εγχώριων τραπεζών (Χαρδούβελης, 2011: 55-56).⁹ Εντούτοις, η παρέμβαση αυτή θα επιφέρει την εκτίναξη του δημοσίου χρέους.

1.2 Η επιμόλυνση του τραπεζικού συστήματος της Ευρώπης

Το «δέλεαρ του εύκολου κέρδους», που είχε στρέψει το τραπεζικό σύστημα από τη χρηματοδότηση μικρομεσαίων επιχειρήσεων στις τιτλοποιήσεις (Stiglitz, 2011: 40) δεν περιορίστηκε στην αμερικανική ήπειρο. Οι Ευρωπαϊκές τράπεζες ήταν επίσης εκτεθειμένες σε χρεόγραφα δανείων υψηλού κινδύνου. Τα προβλήματα ρευστότητας είχαν ήδη γίνει αισθητά από τον Αύγουστο 2007 αλλά επιδεινώθηκαν

⁸ Σύμφωνα με το γλωσσάρι της ΕΚΤ τα βασικά επιτόκια της ΕΚΤ είναι τα επιτόκια που καθορίζονται από το Διοικητικό Συμβούλιο και ανατακλούν την κατεύθυνση της νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ. Αυτά είναι το ελάχιστο επιτόκιο προσφοράς των πράξεων κύριας αναχρηματοδότησης, το επιτόκιο της διευκόλυνσης οριακής χρηματοδότησης και το επιτόκιο της διευκόλυνσης αποδοχής καταθέσεων.

⁹ Στην Ιταλία το μέγεθος των πακέτων διάσωσης κυμάνθηκε στο 3% του εγχώριου ΑΕΠ, στην Ελλάδα στο 11% (28 δισεκ. ευρώ) και στην Ιρλανδία το 220% (Χαρδούβελης, 2011: 56).

μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers. Η κρίση παρέσυρε χρηματοπιστωτικά ευρωπαϊκά ιδρύματα, μεταξύ άλλων, της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Βρετανίας, του Βελγίου, του Λουξεμβούργου και της Ολλανδίας.

Το καίριο όμως χτύπημα του χρηματοπιστωτικού τομέα στην Ευρώπη ήταν οι πτωχεύσεις των τριών μεγαλύτερων τραπεζών της Ισλανδίας το Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 2008. Η Kaupthing, η Glitnir και η Landsbanki μετά την κατάρρευσή τους τέθηκαν υπό καθεστώς ελέγχου από την Ισλανδική Αρχή Χρηματοοικονομικής Εποπτείας. Οι σχέσεις της με τις χώρες στις οποίες ήταν εγκατεστημένες οι θυγατρικές τους -Ολλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Σκανδιναβία- κλονίστηκαν όταν ανέκυψε το ζήτημα αποζημίωσης του μεγάλου αριθμού των καταθετών τους (Χαρδούβελης, 2011: 48).

Την ίδια περίοδο, ο κίνδυνος κατάρρευσης του ιρλανδικού τραπεζικού συστήματος οδήγησε την κυβέρνηση της χώρας στην εγγύηση των καταθέσεων, των ομολόγων και των χρεών τεσσάρων τραπεζών και δύο στεγαστικών πιστωτικών ιδρυμάτων με 400 δισεκατομμύρια ευρώ για δύο έτη (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 137). Η κρίση είχε πλέον εισχωρήσει δυναμικά στον πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη ζώνη του ευρώ και μάλιστα, σε μία από τις υποδειγματικές οικονομίες της, με άριστες επιδόσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως το 2008. Ήταν η περίοδος που η «κατάρρα» του να βρίσκεται μια χώρα στην περιφέρεια -όπως η Ιρλανδία, στην περιφέρεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης/ευρωζώνης- αποδεικνυόταν μύθος και η παγκοσμιοποίηση γινόταν αντιληπτή ως η πιο γρήγορη διαδρομή προς τον πλούτο και την ευμάρεια (The Economist, 1997). Αποκύημα της ανάπτυξης αυτής¹⁰ ήταν η υψηλή μόχλευση του χρηματοοικονομικών ιδρυμάτων και η δημιουργία φούσκας στην κατασκευαστική δραστηριότητα (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 291-292). Η Ιρλανδική οικονομία το 2008 ήταν πλέον ευάλωτη, αδύναμη να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κατάρρευσης. Μάλιστα, η επιχείρηση διάσωσης και η εθνικοποίηση της τράπεζας Anglo Irish από την κυβέρνηση στις αρχές του 2009 σηματοδότησε και την απαρχή της πορείας του πάλαι ποτέ «Κέλτικου Τίγρη» προς το μηχανισμό στήριξης της Ευρώπης (Ibid: 291). Ο κίνδυνος ελλόχευε η κρίση να συμπαρασύρει όλα τα τραπεζικά συστήματα παγκοσμίως, με ελάχιστες εξαιρέσεις όπως το τραπεζικό σύστημα της Ελλάδος.

Στην Ελλάδα, το κλίμα στις τράπεζες ήταν διαφορετικό καθώς υπήρχε η γενική εκτίμηση ότι το ελληνικό τραπεζικό σύστημα ήταν ασφαλές. Σύμφωνα με δήλωση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Γεωργίου Προβόπουλου, στις 30 Σεπτεμβρίου 2008, πάνω από το 90% των χορηγήσεων

¹⁰ Η ανάπτυξη της Ιρλανδίας βασίστηκε στη σημαντική μείωση της φορολόγησης των επιχειρήσεων στο 12,5%, την πολιτική προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων, τη διοχέτευση κεφαλαίου στην εκπαίδευση αλλά και τη μεγάλη αύξηση των δημοσίων δαπανών εκτινάζοντας στα ύψη τους μισθούς και τις τιμές.

χρηματοδοτούταν από καταθέσεις πελατών, η εξάρτηση των, ισχυρών κεφαλαιακά, ελληνικών τραπεζών από τις διεθνείς χρηματαγορές και κεφαλαιαγορές ήταν περιορισμένη, η έκθεση των ελληνικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων σε «τοξικά» χρηματοοικονομικά προϊόντα αξιολογούταν αμελητέα, συνεπώς οι κλυδωνισμοί στις χρηματοοικονομικές αγορές παγκοσμίως δε συνιστούσαν απειλή για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα (Τράπεζα της Ελλάδος, 2008).

Δεδομένης λοιπόν της ευμεταβλητότητας στις αγορές ομολόγων παγκοσμίως, η οποία είχε αυξηθεί μετά την κατάρρευση της Lehman Brothers οι επενδυτές αναζητούσαν ασφαλέστερες και πιο ρευστοποιήσιμες τοποθετήσεις με πρώτη επιλογή τους τα κρατικά ομόλογα, επηρεάζοντας την τιμή τους ανοδικά και μειώνοντας τις αποδόσεις τους (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, 2008: 42-43). Θα αναμενόταν να συμβεί κάτι αντίστοιχο και στην Ελλάδα. Όμως, για τα ελληνικά ομόλογα η εξέλιξη δεν ήταν ίδια. Οι τιμές των ελληνικών κρατικών τίτλων 10ετούς και 15ετούς διάρκειας σημείωσαν μείωση και οι αποδόσεις τους αύξησε στην Ηλεκτρονική Δευτερογενή Αγορά Τίτλων (ΗΔΑΤ). Οι διαφορές των αποδόσεων (spreads) με τους γερμανικούς τίτλους αντίστοιχης διάρκειας διευρύνθηκαν σημαντικά. Ήταν φανερό πλέον ότι οι αγορές εστίαζαν στην Ευρωζώνη και η προσοχή τους είχε επικεντρωθεί στα οικονομικά στοιχεία κάθε χώρας ξεχωριστά και όχι στα υγιή στοιχεία της Ευρωζώνης ως συνόλου. Η κρίση του Ντουμπάι, που είχε μόλις προηγηθεί, έδωσε την αφορμή στις αγορές ομολόγων να στοχεύσουν σε κράτη με οικονομικές παθογένειες και αδύναμο σύστημα υποστήριξης (Polychroniou, 2012: 1-2). Η Ελλάδα ήταν το πρώτο από αυτά.

1.3 Όλα τα βλέμματα στραμμένα στην Ελλάδα

Το πρώτο μισό του 2008 η Ελλάδα κατέγραφε ανάπτυξη ύψους 3,5% συγκριτικά με εκείνη της ζώνης του ευρώ που άγγιζε το 1,8% (IMF, 2008). Ένα χρόνο αργότερα, το Μάιο του 2009, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) μετά από εκτίμηση της αρμόδιας αποστολής του οργανισμού, η οποία προβλέπεται από το άρθρο 4 της Συμφωνίας των Άρθρων του ΔΝΤ (Articles of Agreement of the International Monetary Fund)¹¹, έθετε σε επιφυλακή τις ελληνικές αρχές καθώς η χώρα, παρά την ανθεκτικότητα που είχε επιδείξει στις πιέσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης εισερχόταν σε περίοδο ύφεσης (IMF, 2009). Η αποσύνδεση (decoupling) της ελληνικής οικονομίας έμοιαζε απίθανη·

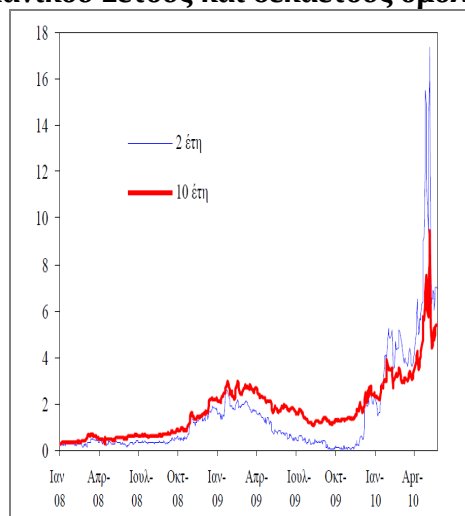
¹¹ Σύμφωνα με το άρθρο IV, παράγραφο 3 της Συμφωνίας των Άρθρων του ΔΝΤ ορίζεται ότι, «το Ταμείο θα επιβλέπει το διεθνές νομισματικό σύστημα προκειμένου να εξασφαλίζει την αποτελεσματική λειτουργία του και θα επιτηρεί τη συμμόρφωση κάθε μέλους σύμφωνα με τις υποχρεώσεις του, οι οποίες διατυπώνονται στην παράγραφο 1 του ίδιου άρθρου».

η διάδοση της κρίσης στη ζώνη του ευρώ δε θα άφηνε την ελληνική οικονομία ανέπαφη. Άλλωστε, οι περιορισμένες μεταρρυθμίσεις, οι διαρθρωτικές ακαμψίες, το υψηλό δημόσιο χρέος, ο περιορισμένος ρόλος του ιδιωτικού τομέα, η γραφειοκρατία, οι υψηλές τιμές και το αυξημένο κόστος εργασίας συνέθεταν ένα ακατάλληλο σχήμα θωράκισης της χώρας από τους κλυδωνισμούς της παγκόσμιας κρίσης (Ibid).

Τα στοιχεία της ελληνικής οικονομίας έδειχναν ότι η ανάπτυξη της χώρας βασίστηκε στον υπέρμετρο εξωτερικό δανεισμό και την εσωτερική κατανάλωση, γεγονός που δημιούργησε σημαντικές δημοσιονομικές και εξωτερικές ανισορροπίες. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ομάδας αποστολής το δημοσιονομικό έλλειμμα θα ξεπερνούσε το 6% του ΑΕΠ το 2009 και το 7% του ΑΕΠ το 2010, ενώ η αναλογία του χρέους/ΑΕΠ θα αύξανε συνεχώς με αποτέλεσμα να καταστεί δύσκολη η μελλοντική του διαχείριση και εξυπηρέτηση (Ibid). Η πρόβλεψη αυτή αντικατοπτριζόταν και στις διαφορές των αποδόσεων των ελληνικών και γερμανικών ομολόγων¹², ενώ αυτές διευρύνονταν ακόμη περισσότερο όσο περιοριζόταν η ρευστότητα στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Το Ταμείο, μάλιστα, επιστούσε την προσοχή των Αρχών στην ανάγκη εκπόνησης ενός δημοσιονομικού σχεδίου με στόχο τη επαναφορά του χρέους σε βιώσιμα επίπεδα δίνοντας έμφαση στην επίτευξη σταδιακής προσαρμογής κατά 1,5% του ΑΕΠ ετησίως με σημείο εκκίνησης το 2010 προκειμένου το χρέος να εισέλθει σε καθοδική πορεία έως το 2012.

¹² Στην Ευρωπαϊκή Ένωση «η απόδοση των ομολόγων διάρκειας δέκα ετών, που εκδίδει το Γερμανικό Δημόσιο έχει καθιερωθεί ως σημείο αναφοράς (benchmark) για τα ίδιας διάρκειας ομόλογα έκδοσης του Δημοσίου των υπολοίπων κρατών-μελών της. Η διαφορά της απόδοσης των εν λόγω ομολόγων αντανακλά το κόστος δανεισμού του Δημοσίου του κράτους μέλους έκδοσης σε σχέση με αυτό του Γερμανικού Δημοσίου, στο οποίο ενσωματώνεται, μεταξύ άλλων και η διαφορά του κινδύνου χώρας» (Λιαργκόβας & Ρεπούσης, 2011: 256).

Διάγραμμα 1.
Spread έναντι Γερμανικού 2ετούς και δεκαετούς ομολόγου (οο μον. βάσης)

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2010: 9.

Όμως, τα «νέα δημοσιονομικά στοιχεία» της χώρας, σύντομα θα διαψεύσουν τις εκτιμήσεις του ΔΝΤ. Η αναθεώρηση των δημοσιονομικών στοιχείων έλαβε χώρα όταν μετά τη συντριπτική νίκη του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑΣΟΚ) στις εκλογές του Οκτωβρίου του 2009, ο Γεώργιος Παπακωσταντίνου, Υπουργός Οικονομικών στη νέα κυβέρνηση με επικεφαλής το Γεώργιο Α. Παπανδρέου παρουσίασε στο Συμβούλιο Οικονομικών και Δημοσιονομικών Υποθέσεων (ECOFIN) ότι το έλλειμμα ανερχόταν στο 12,7% του ΑΕΠ, ποσοστό το οποίο διέφερε σημαντικά από το 6% που είχε παρουσιάσει η προηγούμενη κυβέρνηση στο ίδιο Συμβούλιο στις αρχές Οκτωβρίου του ίδιου έτους (Χαρδούβελης, 2011: 68). Κατόπιν επιπρόσθετων αναθεωρήσεων (2011) το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδος οριστικοποιήθηκε στο 15,4% του ΑΕΠ ενώ το δημόσιο χρέος από 99,6% στο 126,8% του ΑΕΠ. Η αποκάλυψη της «δημοσιονομικής εκτροπής» της ελληνικής οικονομίας (Ibid: 69) σηματοδότησε την αρχή της αντίστροφης μέτρησης για την ένταξη της πρώτης χώρας της Ευρωζώνης σε πρόγραμμα αυστηρής δημοσιονομικής προσαρμογής.¹³

Οι εξελίξεις ήταν καταγιγιστικές. Η Ελλάδα ήταν πλέον ο φυσικός στόχος των οίκων αξιολόγησης από την επομένη κιόλας της ανακοίνωσης του αναθεωρημένου ελλείμματος. Το ύψος των αποδόσεων των ελληνικών ομολόγων, εκτινάχθηκε από 135 μονάδες βάσης στα μέσα Νοεμβρίου 2009 στις 586 μονάδες βάσης στις 22 Απριλίου του 2010. Η Fitch στις 22 Οκτωβρίου υποβάθμισε τη χώρα

¹³ Θα ακολουθήσουν η Ιρλανδία και αργότερα, η Πορτογαλία.

κατά μία βαθμίδα, από Α σε Α-. Συνέχισε στις 8 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους με εκ νέου υποβάθμιση σε BBB+. Η S&P στις 16 Δεκεμβρίου από Α- σε BBB+ ενώ η Moody's λίγες μέρες αργότερα παρουσίασε τις δικές της εκτιμήσεις υποβαθμίζοντας την Ελλάδα σε A2 από A1.

Πίνακας 1.

Μέση διαφορά μεταξύ του Ελληνικού 10ετούς ομολόγου αναφοράς και του αντίστοιχου Γερμανικού – Μέση μηνιαία διαφορά

	ΙΑΝ	ΦΕΒ	ΜΑΡ	ΑΠΡ	ΜΑΪ	ΙΟΥΝ	ΙΟΥΛ	ΑΥΓ	ΣΕΠ	ΟΚΤ	ΝΟΕ	ΔΕΚ
2010	273	327	311	474	514	647	770	832	824	820	897	906
2009	250	254	280	232	179	179	151	118	127	133	156	226

Πηγή: Λιαργκόβας & Ρεπούσης (2011): 256.

Οι φόβοι για ενδεχόμενη αθέτηση πληρωμών από την πλευρά της Ελλάδος εντεινόνταν καθώς οι αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της Ζώνης του Ευρώ ήταν έντονες, με τη Γερμανία να αντιστέκεται στο ενδεχόμενο διάσωσης της χώρας (Le Monde, 2010). Από την πλευρά της η ελληνική κυβέρνηση κάτω από την πίεση των διαδοχικών υποβαθμίσεων ανακοίνωσε τον Ιανουάριο του 2010 το Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης, το οποίο εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ECOFIN, με στόχο τη μείωση του ελλείμματος κατά τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες το 2010 και την περαιτέρω μείωσή του κάτω από το 3% έως το τέλος του 2012 (Χαρδούβελης, 2011: 70). Σε συνέχεια της πολιτικής δημοσιονομικής εξυγίανσης υιοθετήθηκε το Μάρτιο ένα πακέτο μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής, με το οποίο η ελληνική κυβέρνηση φιλοδοξούσε να συγκεντρώσει 4,8 δις ευρώ (Ibid: 72). Μεταξύ άλλων, το πακέτο μέτρων περιείχε προβλέψεις για αύξηση του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ), των φόρων στα αλκοολούχα ποτά, στα τσιγάρα και τα καύσιμα, το πάγωμα των συντάξεων του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα και τη μείωση του δέκατου τρίτου και δέκατου τέταρτου μισθού των δημοσίων υπαλλήλων. Τόσο οι δημοσιονομικοί στόχοι όσο και τα νέα μέτρα δημοσιονομικού χαρακτήρα έτυχαν κοινωνικής αποδοχής ενώ στις αγορές επικράτησε, την περίοδο αυτή, ηρεμία (Ibid: 70-72).

Από τις αρχές Μαρτίου το ευρωπαϊκό περιβάλλον αρχίζει να αλλάζει όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε έκθεσή της προωθεί μια δεκαετή στρατηγική ανάπτυξης για την έξοδο από τη «μακροβιότερη ύφεση στην ιστορία της Ευρώπης» και την αναβίωση της ευρωπαϊκής οικονομίας (European Commission, 2010a). Επιπλέον, στις 25 Μαρτίου οι χώρες της ευρωζώνης αποφάσισαν την

εκπόνηση σχεδίου για τη δημιουργία ενός μηχανισμού στήριξης των χωρών της νομισματικής ένωσης που αντιμετώπιζαν δημοσιονομικές δυσκολίες, στον οποίο θα συμμετείχε και το ΔΝΤ, παρά την έντονη κριτική του Προέδρου της ΕΚΤ Jean-Claude Trichet, περί αποποίησης των ευθυνών των χωρών του ευρώ (Le Monde, 2010b). Ωστόσο, το μέγεθος της βοήθειας αλλά και ο τρόπος λειτουργίας του μηχανισμού δεν είχαν διευκρινιστεί γεγονός το οποίο φάνηκε ότι δεν αποκατέστησε την αξιοπιστία των αγορών γι' αυτό και απάντησαν με νέες υποβαθμίσεις.

Ενδεικτική της δραματικής κατάστασης ήταν η αξιολόγηση της S&P, στις 27 Απριλίου του 2010, που υποβάθμισε τα ελληνικά ομόλογα κατά τρεις βαθμίδες, σε BB-, αξιολόγηση η οποία τα κατέτασσε στην επενδυτική κατηγορία με την ονομασία «σκουπίδια» (junk). Η χρηματοδότηση της Ελλάδας από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές είχε γίνει πλέον απαγορευτική, ενώ ο κίνδυνος χρεοκοπίας ήταν πλέον ορατός. Λίγες μέρες πριν, η Ελλάδα είχε επισήμως ζητήσει την ένταξή της στο νεοπαγή μηχανισμό στήριξης.

2. Τα αίτια της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Από τη στιγμή που η παγκόσμια κρίση έφερε στην επιφάνεια τις χρόνιες αδυναμίες της οικονομίας της, η Ελλάδα τιτλοφορείται συχνά ως ο «αδύναμος κρίκος» της ευρωζώνης (Georgoutsos, 2010; Tsoukalis, 2012). Το δημοσιονομικό έλλειμμα και το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (δίδυμα ελλείμματα), το δημόσιο χρέος και το εξωτερικό χρέος, το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας και το έλλειμμα αξιοπιστίας¹⁴ συνθέτουν την εικόνα της ελληνικής οικονομίας. Η εικόνα αυτή ήταν που επηρέασε τις αγορές και έτσι, ο εξωτερικός δανεισμός της χώρας, όπου μετά την ένταξή της στην ΟΝΕ φάνταζε δεδομένος και απρόσκοπτος, κατέστη, μέσα σε λίγο διάστημα, απαγορευτικός.

Η ένταξη σε ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης δεν ήταν πρωτόγνωρη εμπειρία, μα ούτε η Ελλάδα βρίσκεται για πρώτη φορά τόσο κοντά στο χείλος της χρεοκοπίας. Περίπου το ήμισυ της περιόδου από το 1829¹⁵ μέχρι το 2006 η Ελλάδα βρίσκεται σε κατάσταση αθέτησης πληρωμών ή αναδιάρθρωσης του χρέους της (Reinhart & Rogoff, 2008: 29-30). Στη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών, η χώρα τέθηκε πολλές φορές υπό δημοσιονομική επιτήρηση. Υπενθυμίζονται, τα δύο προγράμματα λιτότητας το 1985-1987 και το 1990-1993 και η δημοσιονομική και νομισματική πειθαρχία για την επίτευξη της Σύγκλισης, προκειμένου να εξασφαλίσει την ένταξή της στον πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), τη ζώνη του ευρώ. Επίσης, για την παράβαση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης εισήλθε σε καθεστώς δημοσιονομικής εποπτείας το 2004 από το οποίο βγήκε το 2007, ενώ από τον Απρίλιο του 2009 η ελληνική οικονομία υπήχθη στη Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος, επειδή τα δημοσιονομικά ελλείμματα των δύο τελευταίων ετών είχαν υπερβεί αδικαιολόγητα¹⁶ το όριο που έθετε το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ), ήτοι το 3% του ΑΕΠ (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009: 126).¹⁷

Σημειωτέον ότι, την περίοδο 2000-2007 ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης ήταν κατά μέσο όρο περίπου 4,0% ετησίως, τα επιτόκια δανεισμού του Δημοσίου σε συνεχή αποκλιμάκωση έως το 2005,

¹⁴ Το έλλειμμα αξιοπιστίας της Ελλάδος εντοπίζεται τόσο στη «δημοσιονομική εκτροπή» της χώρας όσο και στη συνεχή αποτυχία εκπλήρωσης των συμβατικών υποχρεώσεών της που προκύπτουν από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης.

¹⁵ Το 1829 καταγράφεται στο άρθρο ως το έτος ανεξαρτησίας της Ελλάδος.

¹⁶ Αφού δεν είχαν προκύψει «ειδικές συνθήκες», όπως για παράδειγμα έκτακτα γεγονότα που θα δικαιολογούσαν την ύπαρξη υπερβολικού ελλείμματος.

¹⁷ Τούτο προέκυψε μετά την εκτίναξη του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης στο 5,6% του ΑΕΠ, το οποίο σύμφωνα με τα αναθεωρημένα στοιχεία της Eurostat (22.04.2010) διαμορφώθηκε τελικά στο 13,6% του ΑΕΠ, ενώ το δημόσιο χρέος έφθασε το 115,1% του ΑΕΠ (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009: 124).

ενώ το 2008 ο ρυθμός ανάπτυξης υποχώρησε στο 2,0% και τα επιτόκια αυξήθηκαν από 3,2% το 2005 σε 4,6% το 2008 επηρεάζοντας ανοδικά τη δυναμική του χρέους (ΤτΕ 2009: 124-125). Όπως θα αναλυθεί και παρακάτω, «η ανάπτυξη της Ελλάδος στηρίχθηκε αποκλειστικά στην αύξηση της ζήτησης για κατανάλωση και στις μη παραγωγικές επενδύσεις¹⁸ δηλαδή, σε τομείς που δε συνέβαλλαν άμεσα στην ενίσχυση της παραγωγής εμπορεύσιμων αγαθών» (Οικονόμου, 2010: 7-8).

Τα αίτια της ελληνικής κρίσης διακρίνονται σε ιθαγενή (ελληνικά), συστημικά περιφερειακά, αφού αφορούν στην αρχιτεκτονική της ευρωζώνης και συστημικά διεθνή, δεδομένου του τρόπου που λειτουργεί το παγκόσμιο σύστημα και δη, οι διεθνείς κεφαλαιαγορές. Η διάκριση αυτή έγινε γιατί και στα τρία επίπεδα εντοπίζονται τρωτά σημεία ο συνδυασμός των οποίων συνέβαλε στο ξέσπασμα της ελληνικής κρίσης. Άλλωστε η Ελλάδα δεν είναι ένα απομονωμένο κράτος· είναι πλήρες μέλος της ΕΕ, μοιράζεται με άλλα δεκαέξι κράτη ένα κοινό νόμισμα και όλα αυτά λαμβάνουν χώρα μέσα σε ένα παγκόσμιο σύστημα που διέπεται από τους κανόνες της παγκοσμιοποίησης.

2.1 Ιθαγενή αίτια

2.1.1 Το ελληνικό δημοσιονομικό πρόβλημα και τα «δίδυμα ελλείμματα»

Τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα και κατ' επέκταση το υπέρογκο δημόσιο χρέος επηρεάζουν αρνητικά την κατανομή των συντελεστών παραγωγής, την οικονομική δραστηριότητα και τη διανομή του εισοδήματος αφού οι κρατικές δαπάνες για την αποπληρωμή του συνεπάγονται μεταφορά του εισοδήματος από το σύνολο του πληθυσμού (ο οποίος υφίσταται το βάρος των άμεσων και έμμεσων φόρων, περικοπή κοινωνικών παροχών) προς τους -συνήθως εύρωστους και στην περίπτωση της Ελλάδος, στην πλειοψηφία τους μη κατοίκους- κατόχους των τίτλων του δημοσίου (ΤτΕ, 2009: 128). Το πρόβλημα της υπερσυσσώρευσης δημοσίων ελλειμμάτων ταλανίζει την ελληνική οικονομία επί δεκαετίες.

Θεωρητικά, τα έσοδα από τη φορολογία και οι αποταμιευτικοί πόροι συνιστούν την κύρια πηγή κάλυψης των δημοσίων ελλειμμάτων και του χρέους. Το άνισο και παλαιωμένο φορολογικό σύστημα, μη βασιζόμενο σε καθολικές και ενιαίες αρχές φορολόγησης συνιστά «ανοιχτή πληγή» της ελληνικής οικονομίας (Δρεττάκης, 2011: 153-158; Σταθάκης, 2011: 198-201). Τα φορολογικά έσοδα στην Ελλάδα αντλούνται κυρίως από την επιβολή έμμεσων φόρων και δη του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας ενώ η άμεση φορολογία προέρχεται κυρίως από τη φορολόγηση μισθών και συντάξεων (Σταθάκης,

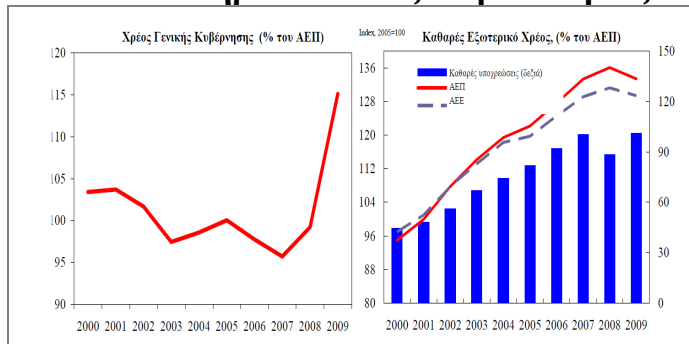
¹⁸ Οι επενδύσεις σε κατοικίες από το 2000-2007 συνιστούσαν το 7,5% του ΑΕΠ.

2011: 194-195).

Τα δημόσια έσοδα σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat κυμαίνονταν την περίοδο 1995-2009 κατά μέσο όρο στο 39.3% του ΑΕΠ έναντι των δημοσίων δαπανών στο 45.3% του ΑΕΠ, εμφανίζοντας σε σταθερή βάση ένα δημοσιονομικό έλλειμμα της τάξεως του 6% (μέσος όρος ευρωζώνης 2,5-3%) (Ibid: 198-199). Η αιτία της υστέρησης των εσόδων έναντι των δημοσίων δαπανών βρίσκεται στη μη διευρυμένη φορολογική βάση και την εκτεταμένη φοροδιαφυγή. Η μη φορολόγηση των ατομικών εισοδημάτων και των επιχειρηματικών κερδών εδράζεται στο καθεστώς ειδικής μεταχείρισης εκατοντάδων επαγγελματιών και επιχειρήσεων διαφόρων κλάδων (Ibid: 198-200).¹⁹

Επιπλέον, το σημερινό φορολογικό σύστημα χαρακτηρίζεται κατακερματισμένο, πολύπλοκο και σύνθετο ενθαρρύνοντας έτσι τη διαφθορά και τη φοροδοτική ασυνέπεια (Ibid). Η φοροδιαφυγή και η παραοικονομία είναι κεφαλιώδους σημασίας διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και η κύρια ευθύνη επιρρίπτεται στην εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση, η οποία με την ανοχή που έχει επιδείξει συμβάλλει στη διόγκωση του προβλήματος και όχι στην εξάλειψή του (Δρεττάκης, 2011: 160).

Διάγραμμα 2.
Ελλάδα: Δημόσιο και Εξωτερικό Χρέος

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010: 9

Μία εξίσου σημαντική πηγή χρηματοδότησης των δημοσίων ελλειμμάτων και του χρέους συνιστούν οι αποταμιευτικοί πόροι. Στην Ελλάδα η ακαθάριστη εθνική αποταμίευση, δημόσια και ιδιωτική μόλις ξεπερνούσε το 7% του ΑΕΠ το 2008 και το 5% το 2009 (Τράπεζα της Ελλάδος, 2010:

¹⁹ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι με τεκμαρτό τρόπο φορολογούνται μηχανικοί και δικηγόροι, ιδιοκτήτες ταξί και φορτηγών, πιλότοι και βενζινοπώλες και μια πληθώρα επαγγελματιών. Επίσης στο δημόσιο τομέα, τα επιδόματα σε κατηγορίες καλά αμειβόμενων, συχνά φορολογείται με ειδικό τρόπο. Ομοίως, οι τράπεζες, οι κατασκευαστικές εταιρείες, οι ναυτιλιακές και άλλες φορολογούνται με ειδικό καθεστώς (Σταθάκης, 2011: 199).

23). Η υστέρηση αυτή εξηγείται σε σημαντικό βαθμό από τα υπέρογκα δημοσιονομικά ελλείμματα και την αυξημένη ιδιωτική κατανάλωση (Ibid). «Η ολοκλήρωση της χρηματοπιστωτικής απελευθέρωσης στην Ελλάδα με την κατάργηση των τελευταίων περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, η ευκολότερη εξασφάλιση χρηματοδότησης...τα χαμηλότερα πραγματικά επιτόκια λόγω της απουσίας συναλλαγματικού κινδύνου μετά την είσοδο στο ευρώ...η πραγματική ανατίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας...και οι θετικές προσδοκίες για το μέλλον της χώρας στους κόλπους του ευρώ υπονόμωσαν το κίνητρο για αποταμίευση» (Παπάζογλου, 2010: 211). Η ιδιωτική κατανάλωση σε σταθερές τιμές αυξήθηκε το διάστημα 2004-2008 με μέσο ετήσιο ρυθμό κατά 3,8% ενώ στις υπόλοιπες χώρες του ευρώ ο αντίστοιχος ρυθμός ήταν 1,5% (Τράπεζα της Ελλάδος, 2010: 23). Μάλιστα, την περίοδο 1996-2008 η ιδιωτική κατανάλωση αντιστοιχούσε κατά μέσο όρο στο 72% του ΑΕΠ στην Ελλάδα, ενώ στη ζώνη του ευρώ στο 57% (Ibid).

Η αναποτελεσματικότητα και ασυνεπής διαχείριση καίριων πυλώνων της δημόσιας οικονομίας καθιστά τα φορολογικά έσοδα και τους αποταμιευτικούς πόρους ανεπαρκείς για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους. Εναλλακτική λύση συνιστά ο εξωτερικός δανεισμός, με άμεση συνέπεια τη διεύρυνση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών. Έτσι, το πρόβλημα του δημοσιονομικού ελλείμματος «συμπλέκεται με το πρόβλημα του εξωτερικού ελλείμματος και χρέους και τα δίδυμα ελλείμματα αναδεικνύονται ως η κύρια πηγή που τροφοδοτεί έναν επικίνδυνο φαύλο κύκλο» (Μαριόλης & Παπουλής 2010: 276).

Οι μελέτες των Vamvoukas (1999) και Kalou (Kalou & Paleologou, 2011: 230-241) για τα «δίδυμα ελλείμματα» της Ελλάδος επιβεβαιώνουν την αιτιώδη σχέση που υπάρχει μεταξύ δημοσιονομικού ελλείμματος και ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Η πρώτη επιβεβαιώνει τη συμβατική άποψη (conventional view) του John Maynard Keynes ότι η ύπαρξη δημοσιονομικού ελλείμματος προκαλεί έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ή μεγεθύνει το ήδη υπάρχον ενώ η δεύτερη υποστηρίζει την ύπαρξη θετικής σχέσεως μεταξύ των δύο μεγεθών αλλά αντίστροφης φοράς. Την παρούσα μελέτη αφορά κατά κύριο λόγο η αιτιώδης συνάφεια (causality) των δύο αυτών μακροοικονομικών συνόλων.

Πίνακας 2.
Δίδυμα ελλείμματα Ελλάδος

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ΔΕ*	-3,7	-4,5	-4,8	-5,6	-7,5	-5,2	-5,7	-6,5	-9,8	-15,6	-10,3	-9,1
ΙΤΣ*	-4,7	-6,2	-7,2	-6,8	-6,3	-6,7	-8,3	-11,2	-13,6	-13,6	-12,1	-10,4

*ως ποσοστό του ΑΕΠ

ΔΕ: Δημοσιονομικό Έλλειμμα, ΙΤΣ: Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών

Πηγή: Eurostat

2.1.2 Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας²⁰

Το ισοζύγιο πληρωμών μας πληροφορεί για τη διεθνή οικονομική θέση της χώρας και την κατάσταση των μεγεθών της οικονομίας της. Ένα παθητικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών λειτουργεί κατά βάση ως ανασταλτικός παράγοντας στην οικονομική πρόοδο και ανάπτυξη και πλήττει την αξιοπιστία και φερεγγυότητα της χώρας παγκοσμίως.

Η βασική διαχρονική ιδιομορφία του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών στην περίπτωση της Ελλάδος εντοπίζεται στο χρόνιο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου και στο πλεόνασμα στο ισοζύγιο υπηρεσιών, μεταβιβάσεων και χρηματοοικονομικών συναλλαγών με μεγάλη εξάρτηση από τις υπηρεσίες, κυρίως τον τουρισμό και τις μεταβιβάσεις τόσο τις δημόσιες όσο και τις ιδιωτικές (Μπαμπανάσης, 2004: 346-351). Ωστόσο, παρατηρείται έλλειμμα στο ισοζύγιο εισοδημάτων καθώς οι πληρωμές για τόκους, μερίσματα και κέρδη υπερβαίνουν τις αντίστοιχες εισπράξεις (Ibid) .

Με την ένταξη της Ελλάδος στο ευρώ οι ανισορροπίες στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών εντάθηκαν εξαιτίας του εφησυχασμού που επέφερε η εξέλιξη αυτή (Zombanakis et al, 2009: 7). Η εξάλειψη του συναλλαγματικού κινδύνου με τις άλλες χώρες της ΟΝΕ, η απόκτηση ενός ισχυρού νομίσματος -ασπίδα προστασίας σε συνθήκες αστάθειας της παγκόσμιας οικονομίας και στις αυξήσεις των τιμών των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών- και η ενίσχυση της σταθερότητας του εξωτερικού χρέους, λόγω της αποφυγής των μεγάλων διακυμάνσεων της αξίας των υποχρεώσεων της εκπεφρασμένων σε άλλα νομίσματα, ήταν καθοριστικά για την υπερεκτίμηση της θέσης της χώρας (Τσαβέας, 2002: 401; Οικονόμου, 2010: 3). Η «παρενέργεια» αυτής της υπεραισιοδοξίας ήταν η δραματική αύξηση του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών από 4% του ΑΕΠ στο τέλος της δεκαετίας του 1990 στο 14% το 2008 (Οικονόμου, 2010: 6).

²⁰ Για πληρέστερη ανάλυση της ελληνικής ανταγωνιστικότητας βλ. Κεφάλαιο 4.

Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου αντικατοπτρίζει την αυξημένη εγχώρια ζήτηση εξαιτίας της υπερκυκλικής δημοσιονομικής και της χαλαρής νομισματικής πολιτικής, της εισροής σημαντικών πόρων από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ και τον υπερδανεισμό των νοικοκυριών και επιχειρήσεων (Οικονόμου, 2010: 6-9).

Περαιτέρω, το παθητικό εμπορικό ισοζύγιο της χώρας εκφράζει το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας, όπου ανταγωνιστικότητα ορίζεται από τη μελέτη του Προβόπουλου και Μαρούλη (2003), ο «βαθμός στον οποίο οι επιχειρήσεις που λειτουργούν σε αυτή την οικονομία έχουν τη δυνατότητα να παράγουν προϊόντα με ικανοποιητικές συνθήκες ζήτησης και με ικανοποιητικό κόστος σε σχέση με τις τιμές που διαμορφώνονται για τα προϊόντα αυτά στην εγχώρια και στις διεθνείς αγορές, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται το αναγκαίο περιθώριο κέρδους για τις εγχώριες επιχειρήσεις...Όταν ο ρυθμός απόδοσης των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής είναι υψηλότερος από το ρυθμό βελτίωσης της παραγωγικότητας, τότε το κατά μονάδα κόστος παραγωγής των εγχωρίων παραγομένων προϊόντων αυξάνεται. Αν αυτή η αύξηση, εκφρασμένη σε κοινό νόμισμα, είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη αύξηση του κατά μονάδα κόστους παραγωγής στις ανταγωνίστριες χώρες, τότε η ανταγωνιστικότητα της εγχώριας οικονομίας επιδεινώνεται» (Μπαμπανάσης, 2004,361).

Ειδικότερα, για την περίοδο μετά την ένταξη στην ευρωζώνη (2001-2009) το μέγεθος της σωρευτικής επιδείνωσης της ανταγωνιστικότητας υπολογίζεται σε 19,7% με βάση τους Δείκτες Τιμών Καταναλωτή ή σε 27,7% με βάση τους δείκτες του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας. Ως προς τις χώρες της ευρωζώνης η επιδείνωση υπολογίζεται σε 9,4% και 17,1% αντιστοίχως (Μαριόλης & Παπουλής 2010: 284).

Πράγματι, η ένταξη της Ελλάδος στο ευρώ δημιούργησε έναν εφησυχασμό. Ωστόσο, η απώλεια της αυτονομίας στην άσκηση νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής επέβαλλε μία άγνωστη έως τότε μέθοδο προσαρμογής, την προσαρμογή των τιμών των αγαθών, των υπηρεσιών και των τομέων παραγωγής προκειμένου να μην κλονιστεί περαιτέρω η ανταγωνιστικότητα (Anastassatos, 2008: 32). Ως εκ τούτου, η αποκατάσταση της εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας επρόκειτο να καταστεί ακόμη πιο δύσκολη.

2.1.3 Η διεθνής επενδυτική θέση της Ελλάδος

Το ισοζύγιο χρηματοοικονομικών συναλλαγών συνιστά το δείκτη της Διεθνούς Επενδυτικής Θέσεως (ΔΕΘ) μιας χώρας. Απεικονίζει «το ύψος των σωρευτικών απαιτήσεων και υποχρεώσεων των κατοίκων έναντι των μη κατοίκων σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο» και αποτυπώνει πληρέστερα την εξωτερική θέση της χώρας. Αν η διαφορά μεταξύ απαιτήσεων και υποχρεώσεων είναι αρνητική, τότε το μέγεθος της καθαρής ΔΕΘ καταγράφει το ύψος των υποχρεώσεων των κατοίκων έναντι των μη κατοίκων (Βλάχου & Λαμπρινίδης, 2011: 236) .

Στην Ελλάδα η καθαρή ΔΕΘ εμφανίζεται επιδεινούμενα αρνητική με τα κυρίαρχα συστατικά της μέρη (υποχρεώσεις στο εξωτερικό) να είναι οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου και τα δάνεια ενώ η πολυεθνικοποίηση της ελληνικής οικονομίας (Άμεσες Ξένες Επενδύσεις) εμφανίζει αναιμικές επιδόσεις (Ibid: 236-239). Κατά συνέπεια, τα αυξανόμενα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών χρηματοδοτούνται από εξωτερικό δανεισμό και όχι από επενδύσεις (Ibid: 239). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, τα δάνεια που εισέρρευσαν στη χώρα έως το 2009 ανήλθαν σε 400 δισεκ. ευρώ, από τα 70 δισεκ. το 1999 (Ibid).

Πράγματι, η Ελλάδα καταγράφει χαμηλές επιδόσεις στην προσέλκυση επενδύσεων αλλά διαθέτει σημαντικές δυνατότητες για την προσέλκυση αυτών. Σύμφωνα με την Έκθεση «World Investment Report 2012» της Διάσκεψης του ΟΗΕ για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD) στην κορύφωση της κρίσης στην Ελλάδα (2011) οι εισροές επενδυτικών κεφαλαίων ΑΞΕ ήταν αισθητά μειωμένες (από 4,499 δισεκ. δολάρια. το 2008 στο 373 εκατ. δολ. το 2010 και 1,823 δισεκ. δολάρια το 2011) και η χώρα βρισκόταν, σύμφωνα με το δείκτη απόδοσης από πλευράς προσέλκυσης ΑΞΕ της UNCTAD (Inward FDI Attraction Index), στην 142η θέση μεταξύ 181 χωρών του ΟΗΕ. Ένα χρόνο πριν η Ελλάδα κατείχε λίγο υψηλότερη θέση (134η) αλλά η γενική εικόνα της δείχνει ότι διαθέτει ένα σχετικά φιλόξενο επενδυτικό περιβάλλον. Σε ότι αφορά το δείκτη Inward FDI Potential Index που αποτυπώνει 4 κατηγορίες οικονομικών χαρακτηριστικών, δηλαδή ελκυστικότητα της εγχώριας αγοράς, ποιότητα και κόστος εργατικού δυναμικού, παρουσία φυσικών πόρων και ποιότητα υποδομών η Ελλάδα βρίσκεται στην 59η σε σύνολο 177 χωρών. Η συμβολή των ΑΞΕ στην ανάπτυξη της χώρας υποδοχής υπολογίζεται με το δείκτη Inward FDI Contribution και η Ελλάδα κατέχει την 67η θέση στις 79 χώρες που μελετώνται.

Έχει σημειωθεί ότι «μείωση του εργατικού κόστους δεν αποτελεί βιώσιμη πολιτική

προσέλκυσης επενδύσεων, αντίθετα χρειάζεται να διορθωθούν οι αγκυλώσεις στην αγορά εργασίας, να ενισχυθεί η παραγωγικότητα και να αξιοποιηθεί το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας» (Η Καθημερινή, 2012)

Σε αντίθεση με την Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία, που επίσης υπόκεινται σε αυστηρή δημοσιονομική πειθαρχία, η πρώτη βρίσκεται μέσα στους δέκα πρώτους δημοφιλέστερους προορισμούς επενδύσεων και η Πορτογαλία μεταπήδησε από την 116η θέση στην 68η (UNCTAD, 2012: 29).

2.1.4 Διαχρονικές στρεβλώσεις στην ελληνική διακυβέρνηση και τη διαμόρφωση πολιτικής

Ο Kevin Featherstone (2011: 197-198) διατείνεται ότι το ελληνικό πολιτικό σύστημα προσεγγίζει τα χαρακτηριστικά μιας «αποκλεισμένης κοινωνίας» (*une société bloquée*), όπου η ισχύς της επίσημης κυβέρνησης αλλοιώνεται από διαρκείς παρεμβάσεις (*veto points*) ενώ παράλληλα κυριαρχούν στοιχεία κρατισμού, διαφθοράς και πελατειακών σχέσεων που εμποδίζουν τις μεταρρυθμίσεις. Αναλυτικότερα, τα τρωτά σημεία της ελληνικής διακυβέρνησης αποτελούν η αναποτελεσματικότητα της λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης λόγω του ελλειπούς διακυβερνητικού συντονισμού και των εσωτερικών προβλημάτων της γραφειοκρατικής μηχανής και η επικρατούσα πολιτική κουλτούρα του πελατειακού συστήματος και της εξαιρετικά υψηλής διαφθοράς, με την ευνοιοκρατία και την εμπλοκή πολιτικών κομμάτων και παραγόντων σε μια αλληλουχία σκανδάλων (π.χ. «Siemens», «Βατοπαίδι») (Ibid: 195-197). Άμεση συνέπεια αυτού αποτελεί ο περιορισμός και η συνεχής αναβολή των μεταρρυθμιστικών και εκσυγχρονιστικών πρωτοβουλιών σε πολιτικά ευαίσθητα ζητήματα (Ibid).

Οι Monastiriotis & Antoniadis (2009: 22) ξεφεύγουν από τα κοινωνικής και πολιτικής φύσεως εμπόδια υλοποίησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και αποδίδουν την ύπαρξη του προβλήματος αυτού στη σχέση που υπάρχει ή μάλλον απουσιάζει μεταξύ των διαμορφωτών πολιτικής και της εξειδικευμένης γνώσης. Εναλλακτικά, οι αρμόδιοι της χάραξης πολιτικής στην Ελλάδα «δε ζητούν ή δε λαμβάνουν υπόψιν τους την υπάρχουσα ή την απαιτούμενη γνωστική και αποδεικτική βάση» (*knowledge and evidence base*) για την πραγμάτωση αναγκαίων μεταρρυθμίσεων. Ως εκ τούτου, η γνώση που παράγεται από τις δεξαμενές σκέψης και τους δημόσιους ή μη κυβερνητικούς θεσμούς πολιτικής υποβαθμίζεται και παραγκωνίζεται. Η ευνοιοκρατία ακόμα και στην περίπτωση της επιλογής της εξειδικευμένης γνώσης, η έλλειψη επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των κέντρων λήψης αποφάσεων (π.χ. Υπουργείων) και η υπερβολική πίστη των διαμορφωτών αποφάσεων (π.χ. Υπουργών) στις ίδιες γνώσεις τους συνθέτουν τους παράγοντες αυτούς που διαβρώνουν τις διαδικασίες χάραξης

πολιτικής και μεταρρυθμίσεων (Ibid: 23-25).

Ενδεικτικά αναφέρεται η άποψη του Αργείτη (2011: 182-183), ο οποίος εντοπίζει ένα χρόνιο έλλειμμα στρατηγικής στο σχεδιασμό του αναπτυξιακού μοντέλου της χώρας, υπεύθυνο για την αδυναμία εξυγίανσης των δημοσίων οικονομικών. Συγκεκριμένα αναφέρεται σε ένα αναποτελεσματικό, παρωχημένο και διάτρητο ελληνικό μοντέλο ανάπτυξης, του οποίου η εφαρμογή οδήγησε την ελληνική οικονομία σε μία «αντιαναπτυξιακή εσωστρέφεια». Τα δομικά χαρακτηριστικά του είναι η «χαμηλή ροπή προς συσσώρευση κεφαλαίου²¹ και τεχνολογικό εκσυγχρονισμό...η πολύ υψηλή ροπή προς εισαγωγές...και η κρατοκεντρική επιχειρηματικότητα που αναπαράγεται μέσα από τις σχέσεις διαπλοκής με το κομματοκεντρικό κράτος» (Ibid).

Πιο συγκεκριμένα, η ανάπτυξη της Ελλάδος βασίζεται σε μια παρωχημένη επιχειρηματική και εθνική στρατηγική, μη προσαρμοσμένη στα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας και την επένδυση στη γνώση, την καινοτομική επίδοση των επιχειρήσεων και τη διάχυση νέων τεχνολογιών (Μπαμπανάσης, 2004: 367-368). Από την άλλη πλευρά, η ελληνική επιχειρηματικότητα χαρακτηρίζεται από τη ροπή προς την παραοικονομία, τη φοροδιαφυγή, την εισφοροδιαφυγή, την ελαστική και παράνομη εργασία και την έλλειψη κινήτρων για τεχνολογικό και θεσμικό εκσυγχρονισμό και οράματος για μακροπρόθεσμα οφέλη (Αργείτης, 2011: 182-183). Ενδεικτικός της χαμηλής ανταγωνιστικής θέσης της ελληνικής οικονομίας στον τομέα της επιχειρηματικότητας είναι ο Δείκτης Ευχέρειας Επιχειρηματικής Δραστηριότητας (Ease of Doing Business Index), όπου στη λίστα των εκατό χωρών η Ελλάδα απουσιάζει (Featherstone, 2011: 198).

²¹ «Η χαμηλή ροπή προς συσσώρευση κεφαλαίου αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην ποσοτική και ποιοτική ενίσχυση του κεφαλαιακού αποθέματος της οικονομίας. Αυτό με τη σειρά του περιορίζει την ικανότητα της οικονομίας να δημιουργεί συνθήκες διατηρήσιμης και ανταγωνιστικής αύξησης της προσφοράς και απορρόφησης του εργατικού δυναμικού» (Αργείτης, 2011: 182).

2.2 Συστημικά αίτια περιφερειακής και παγκόσμιας φύσεως

Ο χαρακτήρας της ελληνικής κρίσης δεν έχει προηγούμενο. Η σύγκρισή της με την κρίση της Αργεντινής του 2002, όταν η χώρα εγκατέλειψε τη σταθερή ισοτιμία με το δολάριο, υποτιμώντας το πέσο κατά 300%, δεν ευσταθεί απόλυτα. Η Ελλάδα ως κράτος-μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), «μετέχει σε ένα νομισματικό πλαίσιο πολύ πιο δεσμευτικό από την πρόσδεση του πέσο με το δολάριο, γεγονός που κάνει την ύφεση βαθύτερη» (Λαπαβίτσας, 2012).

Ο De Grauwe (2011a) σημειώνει ότι οι χώρες μέλη μίας νομισματικής ένωσης αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα με τις αναδυόμενες χώρες καθώς και τα δύο σύνολα «αναγκάζονται» να εκδίδουν ομόλογα (και κατά συνέπεια το χρέος τους αποτιμάται) σε ένα νόμισμα, στο οποίο δεν μπορούν να ασκήσουν κανέναν έλεγχο. Ωστόσο, για τα μέλη της νομισματικής ένωσης διακρίνει μία επιπλέον δυσκολία· οι χρηματοπιστωτικοί τομείς των κρατών μελών εμφανίζουν σημαντικό βαθμό ολοκλήρωσης, το οποίο σημαίνει ότι οι κάτοχοι των κρατικών ομολόγων (ενός κράτους) είναι διάσπαρτοι μέσα στην Ένωση. Συμπεραίνει λοιπόν ότι, σε περίπτωση που ένα κράτος βρεθεί, όπως και συνέβη, σε έντονη οικονομική δυσχέρεια τότε είναι πολύ πιθανό να υπάρξουν εξωτερικές επιδράσεις (externalities), με κίνδυνο διάχυσης της κρίσης στο εσωτερικό της Ένωσης (spill over effects).

Η απόφαση ενός κράτους να ενταχθεί μέσα σε μια νομισματική ένωση προϋποθέτει την εκχώρηση μέρους της κυριαρχίας του σε ένα υπερεθνικό όργανο. Τούτο, συνεπάγεται την απώλεια δύο σημαντικών εργαλείων για τη διόρθωση μακροοικονομικών ανισορροπιών, ήτοι την άσκηση ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής και τη δυνατότητα μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Με την υιοθέτηση του ευρώ το 1999 τα κράτη μέλη συμφώνησαν να διατηρήσουν σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες και ελευθερία στην κίνηση κεφαλαίων²², «θυσιάζοντας» -όπως επιτάσσει η «ασυμβίβαστη τριάδα»²³- την εθνική ανεξαρτησία στη νομισματική πολιτική (Gilpin, 2008: 304-305).

²² Το άρθρο 63 της ΣΛΕΕ προβλέπει την απαγόρευση κάθε περιορισμού στην κίνηση κεφαλαίων μεταξύ κρατών μελών και μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών.

²³ Σύμφωνα με την «ασυμβίβαστη τριάδα» (unholy trinity) μπορούν να συνυπάρξουν μόνο οι δύο από τους παρακάτω τρεις στόχους για το σχεδιασμό ενός νομισματικού συστήματος: η εθνική ανεξαρτησία στη νομισματική πολιτική, οι σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες και η ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων. Για παράδειγμα στο νομισματικό σύστημα που σχεδιάστηκε στο Bretton Woods αποφασίστηκε η επιλογή των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και της ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής θυσιάζοντας την ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων.

2.2.1 Είναι η Ζώνη του Ευρώ μια Άριστη Νομισματική Περιοχή;

Εκχωρώντας την άσκηση της νομισματικής πολιτικής σε ένα κεντρικό θεσμικό όργανο, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και επιλέγοντας ένα σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών θα έπρεπε να εξευρεθεί ένας άλλος τρόπος εξάλειψης ενδεχόμενων ανισορροπιών για να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα της νομισματικής περιοχής και η μεγιστοποίηση του οφέλους της χρήσης ενός κοινού νομίσματος.

Τη λύση έδωσε ο πνευματικός πατέρας του ευρώ Robert Mundell, ο οποίος διατύπωσε τη θεωρία της Άριστης Νομισματικής Περιοχής θέτοντας τη βασική παράμετρο για την εύρυθμη λειτουργία της· την υψηλού βαθμού κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής και δη, του συντελεστή εργασίας εντός της εν λόγω περιοχής και όχι εκτός αυτής (Mundell, 1961: 661). Δύο εξίσου σημαντικά χαρακτηριστικά της άριστης νομισματικής περιοχής του Mundell είναι τα κοινά οικονομικά σοκ στα οποία υπόκεινται τα κράτη και το δημοσιονομικό σύστημα που μεταφέρει πόρους από τις ισχυρές στις αδύναμες οικονομικές περιοχές.

Για τον Krugman & Obstfeld (2003: 441-447) τα οφέλη μιας περιοχής σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών διευρύνονται όταν οι εν λόγω περιοχές χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ολοκλήρωσης μέσω του διεθνούς εμπορίου και της κίνησης συντελεστών παραγωγής. Τονίζουν ότι, «ο υψηλός βαθμός οικονομικής ολοκλήρωσης μεταξύ μιας χώρας και μιας νομισματικής περιοχής μειώνει την απώλεια οικονομικής σταθερότητας που προκύπτει από διαταραχές της αγοράς προϊόντος». Προσαρμόζοντας το παράδειγμα που παραθέτουν στην Ελλάδα, για να ξεπεράσει μία οικονομική διαταραχή όντας μέλος μίας ένωσης σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, το επίπεδο πλήρους απασχόλησης θα αποκατασταθεί μόνο μετά από περίοδο επίπονης ύφεσης, στη διάρκεια της οποίας οι μισθοί των Ελλήνων και οι τιμές των ελληνικών αγαθών θα μειωθούν. Η ένταση αυτής της ύφεσης εξαρτάται από το επίπεδο οικονομικής ολοκλήρωσης μεταξύ της ελληνικής οικονομίας και των οικονομιών των άλλων χωρών του ευρώ. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τους συγγραφείς, ο υψηλότερος βαθμός ολοκλήρωσης επιφέρει ηπιότερη ύφεση και χαμηλότερο κόστος προσαρμογής. Υπό αυτές τις συνθήκες, πρώτον, μία μικρή πτώση των τιμών θα αυξήσει τη ζήτηση των υπολοίπων χωρών για ελληνικά προϊόντα. Δεύτερον, εφόσον οι αγορές εργασίας και κεφαλαίου της Ελλάδος είναι στενά συνδεδεμένες με τις αντίστοιχες αγορές των άλλων χωρών του ευρώ, τότε οι άνεργοι εργάτες και τα κεφάλαια των μη παραγωγικών επενδύσεων μπορούν να μετακινηθούν για αναζήτηση νέων πιο

προσοδοφόρων ευκαιριών.

Το 2006 ο τότε πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας Jean-Claude Trichet (2006: 13) παρατηρούσε ότι οι εμπορικές συναλλαγές στη ζώνη του ευρώ καταγράφονταν σημαντικά αυξημένες, όταν το 1998 βρίσκονταν περίπου στο 26.5% του ΑΕΠ και το 2005 άγγιζαν το 31%. Στην επέτειο των δέκα ετών από την υιοθέτηση του κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε τα σημαντικότερα επιτεύγματα κάνοντας αναφορά, μεταξύ άλλων, στην αύξηση των ενδοευρωπαϊκών εμπορικών συναλλαγών κατά 5 μέχρι 15% από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 έως το 2009 (European Commission, 2009). Εντούτοις, η επίδοση αυτή είναι σημαντική αλλά όχι θεαματική και μάλιστα χαμηλότερη από την αναμενόμενη και επιδιωκόμενη (Frankel, 2008).

Η νομισματική περιοχή του ευρώ αδυνατεί επίσης να απορροφήσει τους κραδασμούς μίας οικονομικής κρίσης αφού η κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής και δη, της εργασίας είναι περιορισμένη εξαιτίας των διαφορών στη γλώσσα και στις πολιτισμικές καταβολές (Campanella, 2012). Επιπλέον, η δημοσιονομική ολοκλήρωση, ήτοι η δυνατότητα μεταφοράς οικονομικών πόρων από τα μέλη με υγιείς οικονομίες προς τα πιο αδύναμα υφιστάμενα οικονομικές δυσκολίες, δεν έχει σημειώσει πρόοδο.

Ο Martin Feldstein (2008: 11-12) προσθέτει ένα επιπλέον ζωτικό στοιχείο μιας άριστης νομισματικής περιοχής, το οποίο παρατηρεί ότι απουσιάζει από την ευρωζώνη: την προθυμία για θυσία (willingness to sacrifice) των εθνικών συμφερόντων έναντι του συλλογικού οφέλους. Στη λίστα των προσδιοριστικών στοιχείων μιας άριστης νομισματικής περιοχής έχουν προστεθεί το κριτήριο της ανοιχτής οικονομίας, της διαφοροποίησης της παραγωγής και της σύγκλισης των ρυθμών πληθωρισμού (Mourlon-Druol, 2011: 4).

Συμπερασματικά, η ευρωζώνη δε συνδυάζει τα κριτήρια εκείνα που προσδιορίζουν μία άριστη νομισματική περιοχή γεγονός το οποίο έχει ως αποτέλεσμα ο αντίκτυπος μίας κρίσης να μη γίνεται το ίδιο αισθητός στις χώρες που απαρτίζουν την εν λόγω περιοχή.

2.2.2 Δημοσιονομική Σύγκλιση στην Ευρωζώνη

Οι δημοσιονομικές πολιτικές στην ευρωζώνη παραμένουν αποκεντρωμένες, με τα κράτη-μέλη να διατηρούν σε μεγάλο βαθμό την αυτονομία τους. Η δημοσιονομική σύγκλιση και η εναρμόνιση των οικονομιών των κρατών μελών της ΟΝΕ δεν έχει -ακόμη τουλάχιστον- επέλθει.

Εν πολλοίς, τα ονομαστικά κριτήρια σύγκλισης του Μάαστριχτ και το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) συνιστούν τα μοναδικά εργαλεία προώθησης της δημοσιονομικής σύγκλισης και

συντονισμού στα πλαίσια της ONE. Τα υποψήφια προς ένταξη κράτη οφείλουν να πληρούν τα κριτήρια του Μάαστριχτ κατά το διάστημα που προηγείται της ένταξής τους και καθ' όλη τη διάρκεια παραμονής τους στη ζώνη του ευρώ. Συγκεκριμένα προβλέπεται ότι το κράτος μέλος θα καταγράφει σταθερό πληθωρισμό, δημοσιονομικό έλλειμμα έως 3% του ΑΕΠ και δημόσιο χρέος που να μην υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ.

Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) του 1997, συμπληρώνει και ενισχύει τους δημοσιονομικούς κανόνες με κύριο στόχο να θέτει όρια στο ύψος του δημοσίου ελλείμματος, το οποίο εποπτεύει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Σε περίπτωση υπέρβασης του ορίου, δηλαδή του 3% του ΑΕΠ το Συμβούλιο ενεργοποιεί τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος για τη συμμόρφωση του κράτους. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή σε περίπτωση μη συμμόρφωσης, το ΣΣΑ προβλέπει βάσει του «αποτρεπτικού σκέλους» του, την επιβολή κυρώσεων. Ωστόσο, η αξιοπιστία του συστήματος αυτού έχει διαβρωθεί προ πολλού όταν πρώτες η Γαλλία και η Γερμανία παραβίασαν το όριο του 3%.

Επιπροσθέτως, οι δημοσιονομικοί περιορισμοί θέτουν προσκόμματα στη διαχείριση μίας κρίσης. Για παράδειγμα, στην περίπτωση ύφεσης ενδείκνυται η άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής για την ανάκαμψη της οικονομίας. Εάν η χώρα με το οικονομικό πρόβλημα εμφανίζει υψηλό χρέος θα πρέπει να εφαρμόσει περιοριστική δημοσιονομική πολιτική για να μειώσει το χρέος και να μην υποστεί τις κυρώσεις. Η κατάσταση επιδεινώνεται λαμβάνοντας υπόψιν την ταυτόχρονη απουσία αυτόνομης νομισματικής πολιτικής.

2.2.3 Ασυμμετρίες στην Ευρωζώνη²⁴

Η μακροοικονομικές ανισορροπίες στην ευρωζώνη²⁵ αποτελούν μια μικρογραφία των παγκόσμιων ανισορροπιών, οι οποίες συνιστούν ένα από τα θεμελιώδη αίτια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008. Στο επίκεντρο των τελευταίων βρίσκονται οι ελλειμματικές ΗΠΑ και η πλεονασματική Κίνα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βαρουφάκης (2011: 61-62), η κρίση του 2008 ήταν το αποτέλεσμα της ακατάσχετης απορρόφησης από τις ΗΠΑ των πλεονασμάτων προϊόντων και κεφαλαίων από τον υπόλοιπο κόσμο προκειμένου να χρηματοδοτούν τα «δίδυμα ελλείμματά τους».

Μία ανάλογη διάκριση επικρατεί και στην ευρωζώνη. Η ζώνη του ευρώ διακρίνεται σύμφωνα

²⁴ Εκτενέστερη ανάλυση των ανισορροπιών στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών στο εσωτερικό της ευρωζώνης θα γίνει στο κεφάλαιο 4.

²⁵ Οι μακροοικονομικές ανισορροπίες είναι οι διαφορές στην αποταμίευση και επένδυση μεταξύ των χωρών, οι οποίες εκδηλώνονται με τη δημιουργία (υπερβολικών) ελλειμμάτων και πλεονασμάτων στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών τους.

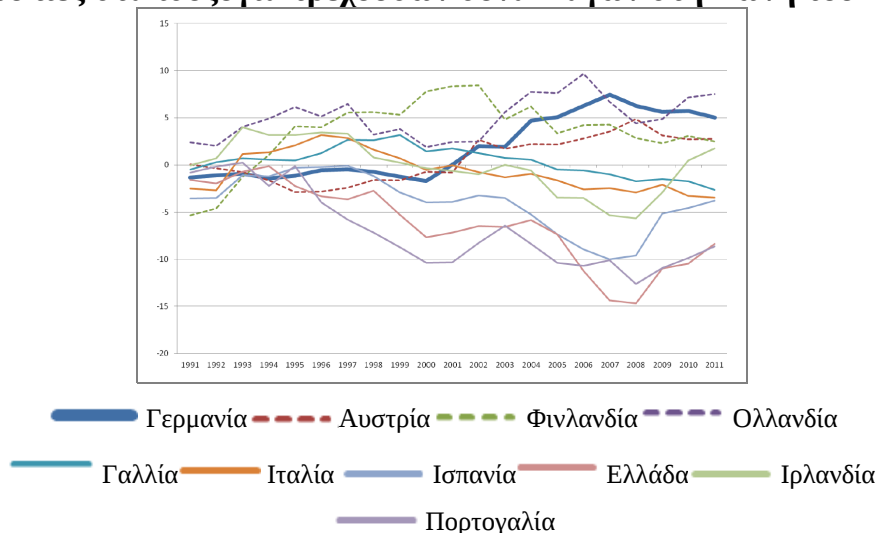
με τον Gros (2012: 2), στην περιοχή Βόρεια των Άλπεων με πλεονάσματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και σε αυτή Νότια των Άλπεων -συν της Ιρλανδίας- που καταγράφουν ελλείμματα²⁶. Κύρια έκφανση των ανισορροπιών αυτών είναι η συσσώρευση τεράστιων αποθεμάτων ξένων περιουσιακών στοιχείων (foreign assets) από το Βορρά (2,000 δισεκ. ευρώ) -για τα οποία επιβάλλεται συνεχής επανεπένδυση (to be rolled over continuously) προς αποφυγή χρηματοοικονομικών κρίσεων- και το τεράστιο εξωτερικό χρέος των χωρών του Νότου (1,600 δισεκ. ευρώ) (Ibid: 3). Με άλλα λόγια, την περίοδο 2001-2009, οι χώρες του Βορρά με αποταμιευτική κουλτούρα, επένδυναν μέσω των μεσαζόντων (τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, συνταξιοδοτικά ταμεία) τα πλεονάσματα των αποταμιεύσεών τους στο Νότο, δημιουργώντας έτσι μία συνεχή ροή κεφαλαίων με κατεύθυνση από τις χώρες του Βορρά προς αυτές του Νότου (Ibid: 4). Ωστόσο, από το 2009 η εισροή αυτή κεφαλαίων σταμάτησε απότομα (sudden stop) και ακολούθησε μαζική απόσυρση των ξένων ιδιωτικών πόρων με κύρια συνέπεια την απότομη παύση της κατανάλωσης (στην Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ιταλία) και των κατασκευών (στην Ισπανία και Ιρλανδία), που τροφοδοτούσαν οι κεφαλαιακές ροές μέχρι πρότινος.

Τα ελλείμματα στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών και η συνακόλουθη απώλεια ανταγωνιστικότητας των χωρών του Νότου οφείλεται, κατά τον Gros, στις κεφαλαιακές ροές από το Βορρά που πυροδότησαν την εγχώρια ζήτηση στο Νότο (Ibid: 11).²⁷

²⁶ Το Βόρειο τμήμα απαρτίζουν η Αυστρία, Γερμανία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Κάτω Χώρες και Φινλανδία και το Νότιο η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ισπανία, η Πορτογαλία και κατ' εξαίρεση στους νότιους συγκαταλέγεται και η Ιρλανδία.

²⁷ Για μια ολοκληρωμένη παρουσίαση των λόγων απώλειας της ανταγωνιστικότητας των χωρών του Νότου βλ. Κεφάλαιο 4.

Διάγραμμα 3.
Ανισορροπίες στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών στη Ζώνη του Ευρώ

Πηγή: Bibow , 2012: 14

Ο Christodoulakis (2010: 9-11) παρατηρεί ότι οι ασυμμετρίες μεταξύ των κρατών που συμμετέχουν στη ζώνη του ευρώ σημείωσαν αξιοσημείωτη επιδείνωση μετά την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος, ενώ συμπληρώνει ότι επίμονες παρεκκλίσεις στο εμπορικό ισοζύγιο, εν πολλοίς στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, είναι από τις πιο ανησυχητικές μορφές ασυμμετριών που εμφανίζονται εντός της νομισματικής ένωσης, καθώς οι χώρες εξαρτώνται άμεσα από την εξωτερική χρηματοδότηση (π.χ. για επενδύσεις) γεγονός το οποίο μπορεί να αποδειχθεί επιζήμιο σε συνθήκες παγκόσμιας κρίσης, όπως αυτή του 2008.

2.2.4 Οι διεθνείς κεφαλαιαγορές

Η απορύθμιση των κεφαλαιαγορών, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, σηματοδότησε τη μετάβαση στην εποχή της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης (Ρουμελιώτης, 2009: 288-289). Από τότε μέχρι σήμερα οι διεθνείς κεφαλαιαγορές έχουν αποκτήσει μια αυτόνομη δυναμική αυξάνοντας το κερδοσκοπικό ρίσκο (Ibid: 289). Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά τους είναι η αστάθεια, αν, για παράδειγμα, λάβει κανείς υπόψη τις απότομες μεταβολές στις αγορές ομολόγων των χωρών της ευρωζώνης, όταν τα επιτόκια δανεισμού βρίσκονταν σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα και λίγο αργότερα ο δανεισμός για μερικές από αυτές έγινε απαγορευτικός.

Στον αποσταθεροποιητικό ρόλο των αγορών κεφαλαίου συμβάλλουν καθοριστικά οι υπηρεσίες αξιολόγησης του ρίσκου, η συστηματική αποτυχία τους να προβλέπουν την κρίση και η υπερβολική αντίδρασή τους όταν -αργά πια- την αντιληφθούν, επιτείνοντάς την (De Grauwe, 2010a: 1).

Η Ελλάδα, κατά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση παρουσίαζε δύο χαρακτηριστικά που αναμενόταν ότι θα λειτουργούσαν ως παράγοντες «απόθησης» των εξωτερικών κραδασμών. Ήταν μία οικονομικά εσωστρεφής χώρα ενώ παράλληλα διέθετε ένα απόλυτα υγιές τραπεζικό σύστημα, το οποίο μάλιστα δεν ήταν εκτεθειμένο στην αγορά στεγαστικών τίτλων των ΗΠΑ.²⁸ Γεννάται λοιπόν το ερώτημα, πώς βρέθηκε αυτή η απόλυτα θωρακισμένη χώρα από τις παγκόσμιες οικονομικές αναταράξεις στο μάτι του κυκλώνα.

Μετά την αποτυχία των οίκων αξιολόγησης στο Ντουμπάι²⁹, την πυροδότηση των ανησυχιών για την κατάσταση των κρατικών χρεών παγκοσμίως και τη «δημοσιονομική εκτροπή» της Ελλάδος, η χώρα είχε γίνει φυσικός στόχος. Η υποβάθμιση των ελληνικών κρατικών ομολόγων ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2010 ενώ το Μάιο του επόμενου έτους είχαν ήδη υπαχθεί στη χαμηλότερη κατηγορία, εκείνη των «σκουπιδιών».

Η γαλλική εφημερίδα «Libération» παρουσιάζει μία διαφορετική παράμετρο των αιτιών της ελληνικής κρίσης: την κερδοσκοπία κατά της Ελλάδος και κατ' επέκταση κατά του ευρώ (Biseau, 2010). Συγκεκριμένα αναφέρεται στο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα Goldman Sachs, το οποίο ήταν σύμβουλος της ελληνικής κυβέρνησης την περίοδο 2001 έως 2004 και γνώριζε τα στοιχεία της ελληνικής οικονομίας εκ του σύνεγγυς. Όπως εξηγείται μέσα στο άρθρο «η Goldman δεν ενδιαφέρεται για την αγορά ομολόγων (bond market) των μεγάλων κρατών, όπως της Γαλλίας και Γερμανίας. Προτιμά αυτή των μικρών, όπως της Ελλάδος και της Πορτογαλίας, διότι είναι περισσότερο ευμετάβλητη και άρα πιο κερδοσκοπική...είναι πολύ πιο εύκολο να κερδίσει χρήματα γρήγορα».

Έτσι, συμβούλευε του πελάτες της να στοιχηματίσουν κατά της Ελλάδος ενώ ο Otmar Issing, πρώην στέλεχος της διοίκησης της ΕΚΤ και σύμβουλος της Goldman Sachs, παρότρυνε τους Ευρωπαίους εταίρους της να μην τη βοηθήσουν (Μαριάς, 2011: 220). Η Ελλάδα -όπως και άλλες χώρες του Νότου αλλά και το ευρώ- δέχθηκε αλλεπάλληλες σφοδρές επιθέσεις από τους κερδοσκόπους, στις οποίες εμπλέκονταν όχι μόνο τα κερδοσκοπικά επενδυτικά ταμεία (hedge funds)

²⁸ Αυτό αποδεικνύεται από το «Μνημόνιο», το οποίο επισημαίνει την υγιή κατάσταση των τραπεζών ενώ στόχος του είναι η μετάβαση της Ελλάδος προς την εξωστρέφεια.

²⁹ Η κρατική εταιρεία του Ντουμπάι, που είχε σωρεύσει χρέη του εμιράτου άνω των 80 δισεκ. ευρώ κήρυξε στάση πληρωμών πυροδοτώντας τους φόβους για την προβληματική κατάσταση των κρατικών χρεών σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι οίκοι αξιολόγησης συνειδητοποίησαν την κατάσταση μετά τη δημοσίευση από την οικονομική εφημερίδα Financial Times, ότι το Ντουμπάι ανέβαλε την αποπληρωμή ομολόγων του και έτσι προχώρησαν σε υποβαθμίσεις (De Grauwe, 2010a).

αλλά και οι οίκοι αξιολόγησης (Ibid),³⁰ οι οποίοι, παραδόξως, μέχρι και σήμερα συνιστούν το σημείο αναφοράς κάθε ευρωπαϊκής πολιτικής πράξης, αφού είναι αυτοί που πρώτοι εγκρίνουν με αναβαθμίσεις ή αμφισβητούν με υποβαθμίσεις κάθε δήλωση, απόφαση, βήμα της ΕΕ για την έξοδο από την κρίση.

Στα δύο επόμενα κεφάλαια επιχειρείται η ανάλυση και αξιολόγηση της ευρωπαϊκής δράσης πρώτα σε περιφερειακό και ύστερα σε εγχώριο (ελληνικό) επίπεδο. Στόχος της είναι να καταδειχθεί αν και σε ποιο βαθμό η ΕΕ αναγνώρισε τα βαθύτερα αίτια τόσο της ελληνικής όσο και της ευρωπαϊκής κρίσης και έδρασε συλλογικά για την οριστική εξάλειψη αυτών.

³⁰ Η Goldman Sachs, εκτεθειμένη στα τοξικά δομημένα ομόλογα, διασώθηκε με τη χρηματοδοτική στήριξη που τις παρείχε η αμερικανική κυβέρνηση κατά την κρίση του 2008. Από την άλλη πλευρά, οι οίκοι αξιολόγησης πέρα από την βαθμολόγηση των εταιρειών (π.χ. τραπεζών) βάσει του ρίσκου που τις χαρακτηρίζει αναλαμβάνουν και άλλες υπηρεσίες για τις εταιρείες που αξιολογούν όπως για παράδειγμα συμβουλευτικές υπηρεσίες (Ρουμελιώτης, 2009: 324). Με άλλα λόγια, πληρώνονται από τις εταιρείες που αξιολογούν. Έτσι έχει δημιουργηθεί μία σύνθετη σχέση μεταξύ των εταιρειών που αξιολογούνται και των υπηρεσιών που αξιολογούν, δημιουργώντας αμφιβολίες για τα κίνητρα και των δύο δρώντων.

3. Πώς διαχειρίστηκε η ΕΕ την ελληνική οικονομική κρίση

Γιατί τη διαχειρίστηκε;

Μετά την αποκάλυψη της αλλοίωσης των δημοσιονομικών στοιχείων, η αξιοπιστία της Ελλάδος είχε κλονιστεί. Αρχικά οι Ευρωπαίοι εταίροι δήλωναν επιφυλακτικοί έως αρνητικοί στο ενδεχόμενο χρηματοδοτικής αρωγής της χώρας. Εκείνη που ανθίστατο με σθεναρότητα, για την οποία χαρακτηρίστηκε ως «η κυρία του 'όχι'» (Briançon, 2010) ή «η σιδηρά καγκελάριος» (Godin, 2012), ήταν η επικεφαλής της γερμανικής κυβέρνησης Angela Merkel, η οποία επαναλάμβανε με κυνισμό ότι δεν υπάρχει ουδεμία ρήτρα στις ευρωπαϊκές συνθήκες που να προβλέπει τη διάσωση ενός κράτους μέλους· η Ελλάδα όφειλε διορθώσει τα του οίκου της, μόνη της (Evans-Pritchard, 2010). Ωστόσο, οι δηλώσεις αυτές πυροδοτούσαν την αστάθεια στις αγορές.

Οι απόψεις των αναλυτών διίσταντο καταθέτοντας ο καθένας τη δική του ενδιαφέρουσα πρόταση για τη διαχείριση ή μη της κρίσιμης κατάστασης. Ενδεικτικά, ο Issing (2010) έθεσε το ζήτημα του ηθικού κινδύνου γι' αυτό και καλούσε την ΕΕ να μην προβεί στη διάσωση της Ελλάδος. Υποστήριζε ότι η παραβίαση της ρήτρας μη διάσωσης και χρηματοδότησης (θα αναλυθούν παρακάτω) θα έπληττε την αξιοπιστία του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Πράγματι, η Ελλάδα έπρεπε να αποτελέσει το παράδειγμα προς αποφυγή. Μία λύση με επεικείς όρους δε θα καλλιεργούσε φόβους στα άλλα ευάλωτα κράτη μέλη της Ένωσης κι έτσι θα μπορούσαν να ακολουθήσουν τα βήματά της. Συνεπώς, αν βρισκόταν μία λύση θα έπρεπε να συνοδεύεται με όρους προσαρμογής τόσο αυστηρούς, σα να ήθελαν να την τιμωρήσουν αντί να τη διασώσουν.

Ο Eichengreen (2010) τονίζοντας την ευάλωτη θέση και άλλων χωρών της νομισματικής ένωσης, ενθάρρυνε την ΕΕ να απαντήσει με περαιτέρω σύσφιξη σχέσεων τόσο οικονομικών όσο και πολιτικών προκειμένου να μην αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο συνολικής διάλυσης, η οποία διάλυση θα αποτελούσε τη «μητέρα όλων των κρίσεων». Στο ίδιο μήκος κύματος, ο De Grauwe (2010b) παρότρυνε τους ιθύνοντες της ΕΕ να προχωρήσουν σε μεγαλύτερη εμβάθυνση της συνεργασίας τους με την οικοδόμηση μιας πολιτικής ένωσης καθώς ενδεχόμενη αποτυχία «θα παρέδιδε την ευρωζώνη στη λήθη».

Στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής λήψης αποφάσεων αναφύονται δύο θεμελιώδη ζητήματα. Το πρώτο είναι ο ηθικός κίνδυνος και το δεύτερο οι εξωτερικές αντιοικονομίες που θα προκαλούσε η

ενδεχόμενη ελληνική οικονομική κατάρρευση. Οι εξελίξεις έδειξαν ότι το τελικό πρόγραμμα «διάσωσης» της Ελλάδος ήταν συνδυασμός και των δύο αυτών παραγόντων. Η ΕΕ θα παρενέβαινε για να αποτρέψει τη χρεοκοπία της Ελλάδος προκειμένου να αποσοβήσει τον κίνδυνο διάχυσης της κρίσης, αλλά η διαδικασία της ελληνικής οικονομικής ανόρθωσης θα ήταν τόσο σκληρή, με τη λογική ότι οι υπόλοιπες χώρες θα απεύχονταν να βιώσουν την ελληνική εμπειρία και με αυτόν τον τρόπο θα εξάλειφε τον ηθικό κίνδυνο.

Η διάχυση της κρίσης στην ευρωζώνη

Η ΕΕ απαντά στην κρίση σε δύο επίπεδα: σε αυτό που αφορά στην ευρωζώνη/ΕΕ ως σύνολο -καθώς διαπιστώνει αδυναμίες στην αρχιτεκτονική της- και σε αυτό που αφορά αποκλειστικά στην Ελλάδα. Πριν αναλυθεί η ευρωπαϊκή δράση, απαραίτητη είναι μια σύντομη παρουσίαση της σημερινής πραγματικότητας στη ζώνη του ευρώ για να καταστεί σαφής η κρισιμότητα της κατάστασης που δεν απειλεί πια μόνο την Ελλάδα αλλά το μέλλον ολόκληρης της ευρωζώνης.

Η επιμόλυνση άλλων χωρών της περιφέρειας της νομισματικής περιοχής δεν άργησε να έλθει. Στην Ιρλανδία, η κρίση ξεκίνησε στον τραπεζικό τομέα και αργότερα επεκτάθηκε στην πραγματική οικονομία ενώ η κρίση της Πορτογαλίας εμφανίζει αρκετά κοινά στοιχεία με της Ελλάδος. Η Ισπανία σημείωνε υψηλά επίπεδα ιδιωτικού χρέους, που γρήγορα μετατράπηκε σε δημόσιο, ενώ το μη βιώσιμο δημόσιο χρέος της Ιταλίας την κατέστησε ιδιαίτερα ευάλωτη. Όλες οι παραπάνω χώρες δέχθηκαν διαδοχικές υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητάς τους από τις αγορές. Η Ιρλανδία και η Πορτογαλία ακολουθούν, όπως και η Ελλάδα, πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ. Η Ισπανία και η Ιταλία, όπου το ενδεχόμενο κατάρρευσής τους εγείρει εντονότερες ανησυχίες έχουν υιοθετήσει, μέχρι στιγμής, εθνικά προγράμματα οικονομικής εξυγίανσης ενώ η κατάσταση των τραπεζών και στις δύο χώρες είναι ιδιαίτερα κρίσιμη.

3.1 Ευρωπαϊκή δράση σε περιφερειακό επίπεδο

Τι αλλάζει στην Οικονομική Διακυβέρνηση της ΕΕ/ευρωζώνης;

Πέρα από την απουσία ενός μηχανισμού διαχείρισης κρίσεων, εντοπίζονται δύο θεμελιώδη θεσμικά προσκόμματα για την ανάληψη δράσης. Η ρήτρα μη διάσωσης (no bail out clause) του άρθρου 125 της ΣΛΕΕ³¹ και το άρθρο 143 περί χορήγησης αρωγής αποκλειστικά για τα κράτη εκτός ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών τους (Pisani-Ferry & Sapir, 2010: 73-74). Στη λίστα αυτή θα μπορούσε να προστεθεί και η ρήτρα απαγόρευσης νομισματικής χρηματοδότησης (prohibition of monetary financing) από την ΕΚΤ του άρθρου 123 της ΣΛΕΕ. Στη συνέχεια θα διαπιστωθεί εάν οι ευρωπαϊκές Αρχές υπερκέρασαν τα θεσμικά αυτά εμπόδια ή επέλεξαν να παραμείνουν πιστές σε αυτά.

3.1.1 Η θεσμοθέτηση της «διάσωσης»: Από τα διμερή δάνεια στον EFSF και τον ESM

Το άρθρο 125 της ΣΛΕΕ γνωστή και ως ρήτρα μη διάσωσης (no-bail out clause) προβλέπει ότι «η Ένωση δεν ευθύνεται για τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν οι κεντρικές κυβερνήσεις, οι περιφερειακές, τοπικές ή άλλες δημόσιες αρχές, άλλοι οργανισμοί του δημοσίου δικαίου ή δημόσιες επιχειρήσεις των κρατών μελών, ούτε τις αναλαμβάνει, με την επιφύλαξη των αμοιβαίων χρηματοοικονομικών εγγυήσεων για την από κοινού εκτέλεση ενός συγκεκριμένου έργου. Κανένα κράτος μέλος δεν ευθύνεται για τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν οι κεντρικές κυβερνήσεις, οι περιφερειακές, τοπικές ή άλλες δημόσιες αρχές, άλλοι οργανισμοί δημοσίου δικαίου ή δημόσιες επιχειρήσεις άλλου κράτους μέλους, ούτε τις αναλαμβάνει...». Με άλλα λόγια, το άρθρο αυτό απαγορεύει τη διάσωση μιας χώρας της Ευρωζώνης τόσο από την Ένωση όσο και από τα υπόλοιπα κράτη μέλη. Μάλιστα, το άρθρο 125 ΣΛΕΕ χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως νομικό κώλυμα προκειμένου να δικαιολογηθεί η ευρωπαϊκή αδράνεια.

³¹ Με τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της ΕΕ ή αλλιώς η Συνθήκη της Λισαβόνας, που υπογράφηκε το 2007, τροποποιούνται οι ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ και συγκεκριμένα η Συνθήκη για την ΕΕ (Συνθήκη του Μάαστριχτ) και η Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Συνθήκη της Ρώμης). Η Συνθήκη της Λισαβόνας αποτελείται από τη Συνθήκη για την ΕΕ και από τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ.

Για την αναίρεση αυτού του επιχειρήματος ο De Grauwe (2010a: 2-3) κάνει μνεία του άρθρου 122, παράγραφος 2 της ΣΛΕΕ που προβλέπει τα ακόλουθα: «Όταν ένα κράτος μέλος αντιμετωπίζει δυσκολίες ή διατρέχει μεγάλο κίνδυνο να αντιμετωπίσει σοβαρές δυσκολίες οφειλόμενες σε φυσικές καταστροφές ή έκτακτες περιστάσεις που εκφεύγουν από τον έλεγχό του, το Συμβούλιο, προτάσει της Επιτροπής, μπορεί να αποφασίσει να του χορηγήσει, υπό ορισμένους όρους, χρηματοδοτική ενίσχυση της Ένωσης...».

Δεδομένης της σημαντικής καθυστέρησης κινητοποίησης εξαιτίας πολιτικών κωλυμάτων και δη, έλλειψης πολιτικής βούλησης και συναίνεσης (Ibid: 3) στις 25 Μαρτίου 2010, έπειτα από ασφυκτική πίεση των αγορών, οι Ευρωπαίοι αξιωματούχοι παρεμβαίνουν. Η απόφαση αυτή δε σηματοδοτεί μόνο το εναρκτήριο λάκτισμα της ευρωπαϊκής δράσης αλλά και την είσοδο στο εγχείρημα αυτό του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ).

Με την απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, οι επικεφαλής των κρατών μελών της ευρωζώνης δήλωναν έτοιμοι «να συνεισφέρουν με συντονισμένο διμερή δανεισμό στο πλαίσιο δέσμης, η οποία θα περιλάμβανε ουσιαστική χρηματοδότηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και πλειοψηφική ευρωπαϊκή χρηματοδότηση» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2010). Ο μηχανισμός αυτός θα έπρεπε να θεωρείται έσχατο μέσο χρηματοδότησης που θα ενεργοποιούταν όταν δε θα καθίστατο δυνατή η κάλυψη των δανειακών αναγκών του κράτους μέλους της ευρωζώνης από τις αγορές. Η απόφαση αναφέρει ότι οποιαδήποτε εκταμίευση σχετική με το διμερή δανεισμό θα αποφασιζόταν με ομοφωνία από τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης βάσει αυστηρών προϋποθέσεων. Τέλος, τα επιτόκια δανεισμού θα διαμορφώνονταν με μη χαριστικούς όρους, ήτοι δε θα περιλάμβαναν στοιχεία επιδότησης, γεγονός που απέκλειε την παροχή χρηματοδότησης με βάση το μέσο όρο των επιτοκίων της ευρωζώνης.³²

Η απόφαση της 25ης Μαρτίου έδωσε το πράσινο φως στην Ελλάδα να υποβάλει αίτημα ένταξης στο μηχανισμό στήριξης. Στις 23 Απριλίου 2010 η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε σχετική αίτηση και στις 2 Μαΐου εγκρίθηκε.

Ο μηχανισμός διμερών δανείων σύντομα θα ανοίξει το δρόμο για τη δημιουργία ενός μόνιμου πλαισίου διαχείρισης κρίσεων. Λίγες ημέρες μετά την υπογραφή του Μνημονίου (θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο), στις 9 Μαΐου, το Συμβούλιο Οικονομικών και Δημοσιονομικών Υποθέσεων (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2010) προκειμένου να αποτρέψει τη μετάδοση της κρίσης, αποφάσισε τη

³² Η ενεργοποίηση του μηχανισμού αυτού προϋπέθετε αίτηση του κράτους μέλους σε οικονομική δυσχέρεια, θετική εισήγηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της ΕΚΤ και ομόφωνη απόφαση των κρατών μελών της ευρωζώνης (Μαριάς, 2011: 233).

σύσταση ενός ευρωπαϊκού μηχανισμού σταθεροποίησης για όλες τις χώρες της ΕΕ (εκτός Ελλάδος) που αντιμετώπιζαν δυσκολίες οφειλόμενες σε έκτακτες περιστάσεις βάσει του άρθρου 122 παράγραφος 2 της ΣΛΕΕ. Συγκεκριμένα, προβλέφθηκε η χρηματοδότηση μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης (European Financial Stabilisation Mechanism-EFSM) έως 60 δισεκ. ευρώ και η ενεργοποίησή της υπόκειται σε αυστηρούς όρους οικονομικής και δημοσιονομικής προσαρμογής στο πλαίσιο κοινής στήριξης ΕΕ/ΔΝΤ. Σύμφωνα με την ίδια ανακοίνωση, αποφασίστηκε η σύσταση ενός Φορέα Ειδικού Σκοπού, η Ευρωπαϊκή Διευκόλυνση Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (European Financial Stability Facility-EFSF)³³ με 440 δισεκ. ευρώ, που θα ήταν εγγυημένος με συντονισμένο τρόπο σε αναλογική βάση από τα συμμετέχοντα κράτη μέλη, σύμφωνα με το μερίδιό τους στο καταβεβλημένο κεφάλαιο της ΕΚΤ και τηρουμένων των εθνικών συνταγματικών απαιτήσεων, για τη χρηματοδότηση των αναγκών των κρατών μελών της ευρωζώνης που αντιμετώπιζαν δυσκολίες εξαιτίας έκτακτων συνθηκών. Αποφασίστηκε επίσης η συμμετοχή του ΔΝΤ στις συμφωνίες χρηματοδότησης και η παροχή τουλάχιστον του ήμισυ της συμβολής της ΕΕ/ευρωζώνης.

Στις 28-29 Οκτωβρίου 2010 οι χώρες του ευρώ αποφάσισαν ότι η σύσταση ενός μόνιμου Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ) (European Stability Mechanism-ESM) (ECB, 2011: 74) ήταν απαραίτητη για τη διαχείριση μελλοντικών κρίσεων και τη βιωσιμότητα της ΟΝΕ. Η λειτουργία του ΕΜΣ αναμένετο να τεθεί σε ισχύ την 1η Ιουλίου του 2012, ωστόσο εσωτερικές διεργασίες στη Γερμανία αναφορικά με τη νόμιμη λειτουργία αυτού και την αναμονή σχετικής απόφασης από το εθνικό Συνταγματικό Δικαστήριο καθυστερούν την ενεργοποίησή του.

Η θεσμοθέτηση του ΕΜΣ έγινε μέσω της απλοποιημένης διαδικασίας αναθεώρησης που προβλέπει η συνθήκη της Λισαβόνας προσθέτοντας την ακόλουθη παράγραφο στο άρθρο 136 της ΣΛΕΕ:

«Τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ μπορούν να θεσπίσουν το μηχανισμό σταθερότητας ο οποίος ενεργοποιείται εφόσον κρίνεται απαραίτητο προκειμένου να διασφαλίζεται η σταθερότητα της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της. Η παροχή τυχόν απαιτούμενης χρηματοοικονομικής συνδρομής δυνάμει του μηχανισμού θα υπόκειται σε αυστηρούς όρους».

Η ρήτρα της αυστηρής αιρεσιμότητας διέπει την παροχή βοήθειας από τον ΕΜΣ και τους προκατόχους του προκειμένου να περιοριστεί ο ηθικός κίνδυνος και να διασφαλιστεί ότι η ύπαρξη του ΕΜΣ δεν αποδυναμώνει τα κίνητρα για τη διατήρηση υγιών δημοσιονομικών και μακροοικονομικών

³³ Έχει επικρατήσει ως Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ) και από εδώ και στο εξής θα αναφέρεται με αυτή την ονομασία.

πολιτικών (Ibid: 74-75).

Η κεφαλαιακή δυνατότητα του Μηχανισμού ανέρχεται σε 700 δισεκατομμύρια ευρώ, από τα οποία 80 δισεκ. ευρώ σε καταβεβλημένο κεφάλαιο (paid-in capital) και 620 δισεκ. ευρώ καταβλητέου κεφαλαίου (callable capital) (Ibid: 82). Η οικονομική βοήθεια θα δίνεται μέσω δανείων (ESM Stability Support) και η ωρίμανση τους θα εξαρτάται από τη φύση των ανισορροπιών και τις προοπτικές της χώρας ανάκτησης της πρόσβασής της στις χρηματοοικονομικές αγορές (Ibid: 76). Το επιτόκιο των δανείων, κυμαινόμενο ή σταθερό, δεν προβλέπεται ευνοϊκό προκειμένου να μην καθιστά τη χρηματοδότηση ελκυστική και να περιορίζει τον ηθικό κίνδυνο. Σε εξαιρετική περίπτωση, ο ΕΜΣ θα έχει την επιλογή να αγοράζει ομόλογα της χώρας μέλους της ευρωζώνης από την πρωτογενή αγορά όταν δεν απορροφώνται από ιδιώτες-πλειοδότες (private bidders) (Ibid: 77). Ωστόσο, η ΕΚΤ υπογραμμίζει ότι η αλληλεξάρτηση της πρωτογενούς με τη δευτερογενή αγορά κρατικών ομολόγων επιτάσσει την επέκταση των αρμοδιοτήτων του ΕΜΣ και στην τελευταία, για την αποτροπή δυνητικής μετάδοσης της κρίσης εάν σημειωθεί έντονη αστάθεια στις αγορές (Ibid).

Για την ενεργοποίηση της οικονομικής βοήθειας απαιτείται η αξιολόγηση της κατάστασης του κράτους μέλους σε δυσχέρεια από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το ΔΝΤ και την ΕΚΤ έπειτα από σχετικό αίτημά του. Η διαπραγμάτευση των τριών αυτών θεσμικών οργάνων καταλήγει στην εκπόνηση ενός προγράμματος μακροοικονομικής προσαρμογής, του οποίου οι όροι θα αποφασίζονται από το Κυβερνητικό Συμβούλιο του ΕΜΣ (Υπουργοί Οικονομικών των χωρών της ευρωζώνης) (Board of Governors) και θα αποτυπώνονται σε ένα Μνημόνιο Συνεννόησης (Memorandum of Understanding) (Ibid). Σε περίπτωση που το εν λόγω κράτος δε συμμορφωθεί με τους όρους του Μνημονίου διατρέχει τον κίνδυνο να καθυστερήσει ή ακόμα και να μην εισπράξει τις προγραμματισμένες δόσεις του δανείου, το οποίο συνιστά ένα ακόμη αυστηρό όρο για την αποτροπή της παρέκκλισης.

Αντίθετα με το ΕΤΧΣ³⁴, το δάνειο από τον ΕΜΣ στη χώρα της ευρωζώνης σε ανάγκη θα καταγράφεται με τον ίδιο τρόπο καταγραφής των δανείων που προέρχονται από το ΔΝΤ, ήτοι ως άμεσο δάνειο από ένα διεθνή οργανισμό στην εν λόγω χώρα, χωρίς να επιβαρύνουν το ακαθάριστο δημόσιο χρέος των άλλων χωρών του ευρώ, που θα συμβάλλουν στο κεφάλαιο του ΕΜΣ αναλογικά με το μερίδιό τους στο κεφάλαιο της ΕΚΤ (Ibid: 83).

³⁴ Τα χρήματα που δανείζεται μια χώρα από τον EFSF δεν καταγράφονται ως άμεσο δάνειο του EFSF προς τη χώρα αλλά ως δάνειο του EFSF στις εγγυήτριες χώρες. Με τη σειρά τους οι εγγυήτριες χώρες δανείζουν τα χρήματα στη χώρα σε δυσπραγία. Αυτή η μέθοδος καταγραφής συνεπάγεται αφενός την αύξηση του ακαθάριστου δημοσίου χρέους της χώρας σε ανάγκη, αφετέρου την αύξηση του ακαθάριστου δημοσίου χρέους των εγγυητριών χωρών αναλογικά με τα αντίστοιχα μερίδια εγγυήσεων που παρέχουν στον EFSF (ECB, 2011: 83).

3.1.2 Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας

Η ΕΚΤ αναλαμβάνει πρωτοφανή ρόλο διαχείρισης της ελληνικής κρίσης αφού λαμβάνει μέρος στις διαπραγματεύσεις και συμμετέχει στην τρόικα³⁵ μαζί με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΔΝΤ. Στις περιπτώσεις χωρών της ΕΕ (εκτός ευρωζώνης) όπου το ΔΝΤ προσφέρει βοήθεια υπό προϋποθέσεις (conditional assistance) (βλ. παρακάτω), η ΕΚΤ βρισκόταν πάντοτε στην πλευρά των χωρών που λαμβάνουν τη βοήθεια. Η δικαιολογητική βάση της αλλαγής «στρατοπέδου» βρίσκεται σε δύο λόγους. Πρώτον, η συμμετοχή της ΕΚΤ μαζί με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή προσέδιδε αξιοπιστία στις διαπραγματεύσεις και δεύτερον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ήθελε να εξασφαλίσει την ακεραιότητα των πολιτικών της ΕΚΤ όντας επιφυλακτικό για τις προτάσεις του ΔΝΤ (Merler et al, 2012: 6).

Ήδη από το 2009 η ΕΚΤ είχε προβεί στη λήψη μη συμβατικών μέτρων προκειμένου να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης.³⁶ Οι εντάσεις όμως που παρατηρήθηκαν στις αγορές ομολόγων ορισμένων κρατών μελών της ευρωζώνης (της Ελλάδας, της Ιρλανδίας, της Πορτογαλίας) οδήγησαν την ΕΚΤ στη λήψη επιπλέον μέτρων προσωρινού χαρακτήρα παρακάμπτοντας καίρια νομικά κωλύματα και εγκαινιάζοντας ένα νέο πρόγραμμα, αυτό της Αγοράς Τίτλων.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 123 της ΣΛΕΕ «απαγορεύονται οι υπεραναλήψεις ή οποιουδήποτε άλλου είδους πιστωτικές διευκολύνσεις από την ΕΚΤ...ή από τις εθνικές κεντρικές τράπεζες, προς θεσμικά και λοιπά όργανα ή οργανισμούς της Ένωσης, κεντρικές κυβερνήσεις, περιφερειακές, τοπικές ή άλλες δημόσιες αρχές, άλλους οργανισμούς δημοσίου δικαίου ή δημόσιες επιχειρήσεις των κρατών μελών απαγορεύεται επίσης να αγοράζουν απευθείας χρεόγραφα, από τους οργανισμούς ή τους φορείς αυτούς, η ΕΚΤ ή οι εθνικές κεντρικές τράπεζες».

Εντούτοις, στις 10 Μαΐου 2010 ανακοινώθηκε η έναρξη του Προγράμματος για τις Αγορές Τίτλων. «Με αυτό το πρόγραμμα το Ευρωσύστημα θα μπορούσε να παρεμβαίνει στις αγορές κρατικών και ιδιωτικών χρεογράφων της ζώνης του ευρώ με σκοπό τη διασφάλιση του βάθους και της ρευστότητας στα τμήματα της αγοράς που δυσλειτουργούν και την αποκατάσταση της ομαλής λειτουργίας του μηχανισμού μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής...προς την πραγματική οικονομία της ζώνης του ευρώ...Για το Ευρωσύστημα καθίστατο δυνατή η απόκτηση κρατικών ομολόγων

³⁵ Την τρόικα απαρτίζουν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το ΔΝΤ και είναι επιφορτισμένη να επιβλέπει την εφαρμογή των όρων των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής.

³⁶ Για τις πολιτικές της ΕΚΤ κατά τη χρηματοπιστωτική κρίση από την έναρξή της έως τις αρχές Σεπτεμβρίου 2010, βλ. ECB, 2010: 59-74. Ενδεικτικά, βλ. Κεφάλαιο 1.

αποκλειστικά και μόνο μέσω των δευτερογενών αγορών» (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, 2011: 20-21). Ωστόσο, η ΕΚΤ δε θα παρέκκλινε από τη θεμελιώδη κατεύθυνση της νομισματικής της πολιτικής, ήτοι τη διατήρηση σταθερού ρυθμού πληθωρισμού³⁷ καθώς η «αύξηση της ρευστότητας συνεπεία των αγορών ομολογιών εξουδετερωνόταν πλήρως με ειδικές πράξεις επαναπορρόφησης της ρευστότητας...χωρίς να επηρεάζει το τρέχον επίπεδο ρευστότητας στο τραπεζικό σύστημα και τα επιτόκια της αγοράς χρήματος» (Ibid: 21). Στο τέλος του 2010 το Ευρωσύστημα πραγματοποίησε αγορές ομολογιών ύψους 73,5 δισεκ. ευρώ και απορρόφησε την ίδια ακριβώς ποσότητα ρευστότητας από την αγορά χρήματος (Ibid).

Στα τέλη Απριλίου 2010, όταν πραγματοποιήθηκε η υποβάθμιση των ελληνικών κρατικών ομολόγων από το οίκο αξιολόγησης S&P's σε καθεστώς σκουπιδιών (junk status), η ΕΚΤ αποφάσισε την αναστολή της εφαρμογής της ελάχιστης πιστωτικής διαβάθμισης ως κριτηρίου καταλληλότητας στην περίπτωση των ομολόγων που εκδόθηκαν από το Δημόσιο ή καλύπτονταν από εγγύηση του Ελληνικού Δημοσίου ((Merler et al, 2012: 11) .

Το δεύτερο εξάμηνο του 2011 η διάχυση της κρίσης ήταν δεδομένο ότι δεν είχε αποτραπεί. Οι εντάσεις στις αγορές κρατικών ομολόγων δεν περιορίζονταν πλέον στην Ελλάδα, την Ιρλανδία και την Πορτογαλία αλλά εξαπλώνονταν προοδευτικά στην Ιταλία και την Ισπανία αλλά και σε άλλες χώρες της ευρωζώνης όπως το Βέλγιο, την Αυστρία και τη Γαλλία. Οι αγορές έδειχναν να αντιμετωπίζουν με επιφυλακτικότητα τη βιωσιμότητα των δημοσίων οικονομικών των εν λόγω χωρών και τους όρους χρηματοδοτικής αρωγής προς τις χώρες που πλήττονταν από την κρίση. Η ΕΚΤ προκειμένου να σταθεροποιήσει το χρηματοπιστωτικό περιβάλλον και να διατηρήσει τη σταθερότητα στο σύνολο της ευρωζώνης ανακοίνωσε ότι «το Ευρωσύστημα θα συνέχιζε να παρέχει ρευστότητα στις τράπεζες...τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 2012» (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, 2012: 16-19).

Επίσης, το πρόγραμμα Αγοράς Τίτλων που είχε απενεργοποιηθεί στα τέλη Μαρτίου 2011, τέθηκε εκ νέου σε λειτουργία τον Αύγουστο του ίδιο έτους προκειμένου να μην καταστούν και άλλες αγορές χρεογράφων γενικής κυβέρνησης δυσλειτουργικές και θέσουν σε κίνδυνο την πρόσβαση της οικονομίας της ευρωζώνης σε χρηματοδότηση. Στο τέλος του 2011, το ανεξόφλητο υπόλοιπο των ομολόγων που διακανονίστηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος της Αγοράς Τίτλων ανερχόταν σε 211,4 δισεκ. ευρώ (Ibid).

Η εξήγηση για αυτή την εξέλιξη δόθηκε από την ίδια την Τράπεζα τονίζοντας το γεγονός ότι η βλάβη που είχαν υποστεί οι τράπεζες ήταν ήδη σοβαρή καθιστώντας τες ανίκανες να χορηγήσουν

³⁷ Το άρθρο 127 της ΣΛΕΕ αναφέρει ότι πρωταρχικός στόχος του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών είναι η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών.

πιστώσεις στην πραγματική οικονομία. Προϋπόθεση για την υλοποίηση της πολιτικής αυτής ήταν η δέσμευση των κυβερνήσεων να πετύχουν τους στόχους τους με την εφαρμογή των ενδεδειγμένων μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής (Merler et al, 2012: 13-14).

Εντούτοις, η παρέμβαση της ΕΚΤ στην αγορά κρατικών ομολόγων θα έθετε σημαντικά διλήμματα για τη συμμετοχή της στην αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους στις αρχές του 2012. Τελικά, παρά τις παροτρύνσεις του ΔΝΤ για στήριξη και από την πλευρά επίσημου τομέα (OSI-Official Sector Involvement), αποφασίστηκε η αποκλειστική -εθελοντική³⁸- συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα (PSI-Private Sector Involvement) (Ibid: 13). Ως εκ τούτου, η ΕΚΤ, η οποία το Φεβρουάριο 2012 κατείχε ελληνικά ομόλογα 50/55 δισεκ. ευρώ, είχε -για την ώρα τουλάχιστον- αποφύγει τη διαδικασία του «κουρέματος» της αξίας των ελληνικών ομολόγων κατά 53,5% (haircut) (Ibid: 13-14).

3.1.3 Μεγαλύτερη εμβάθυνση; Προς τη δημιουργία Δημοσιονομικής Ένωσης

Η κεντρικά σχεδιαζόμενη νομισματική πολιτική και η αποκέντρωση των δημοσιονομικών εξουσιών χαρακτηρίζεται ως ζωτικής σημασίας αδυναμία της Ένωσης (Micossi, 2012). Μέχρι πρόσφατα, η ΕΕ παρακολουθούσε και αξιολογούσε τα δημοσιονομικά μεγέθη των χωρών μέσω του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, εφαρμόζοντας τη «διαδικασία του υπερβολικού ελλείμματος» εφόσον το κράτος μέλος υπερέβαινε την τιμή αναφοράς του δημοσιονομικού ελλείμματος, ήτοι το 3% του ΑΕΠ. Σε περίπτωση που το κράτος μέλος δε συμμορφωνόταν με τις συστάσεις του Συμβουλίου για έγκαιρη διόρθωση τότε καθίστατο δυνατή η επιβολή κυρώσεων.

Ενίσχυση Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης

Για την αποκατάσταση της οικονομικής σταθερότητας και της εμπιστοσύνης και την αποτροπή μελλοντικών κρίσεων η ΕΕ προχώρησε στην εισαγωγή νέων πολιτικών εμβάθυνσης της δημοσιονομικής διακυβέρνησης ενισχύοντας το ήδη υπάρχον Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης με ένα πακέτο νέων κανόνων προσβλέποντας σε αποτελεσματικότερη οικονομική και δημοσιονομική επιτήρηση, το λεγόμενο εξάπτυχο (Six-Pack) που τέθηκε σε ισχύ το Δεκέμβριο του 2011. Το, εν λόγω, πακέτο ισχύει και για τα 27 κράτη μέλη με ειδικούς κανόνες για τα μέλη της ευρωζώνης αναφορικά με την επιβολή οικονομικών κυρώσεων. Προνοεί για την ισχυρότερη προληπτική και διορθωτική δράση

³⁸ Αποφασίστηκε η συμμετοχή των ιδιωτών πιστωτών να είναι εθελοντική προκειμένου να μη θεωρηθεί η αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους πιστωτικό γεγονός, το οποίο θα προκαλούσε την ενεργοποίηση των ασφαλιστρών κινδύνου (CDS). Το καθαρό ποσό που είχε επενδυθεί στα ελληνικά CDS ήταν 3,34 δισεκ. δολάρια (Στεργίου, 2012).

ενδεχόμενων ανισορροπιών στα δημοσιονομικά μεγέθη των χωρών μελών μέσω της ενίσχυσης του ΣΣΑ και εισάγει τη Διαδικασία Μακροοικονομικών Ανισορροπιών (Macroeconomic Imbalance Procedure) (θα αναλυθεί παρακάτω) για την ενδυνάμωση της εποπτείας των μακροοικονομικών ανισορροπιών και των ανισορροπιών ανταγωνιστικότητας.

Το ΣΣΑ και η Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος ενισχύονται με το κριτήριο του χρέους. Από εδώ και στο εξής, η διαδικασία θα ενεργοποιείται όταν το κράτος-μέλος υπερβαίνει την τιμή αναφοράς του ελλείμματος (άνω του 3%) αλλά και του χρέους άνω του 60% του ΑΕΠ. Οι κυρώσεις γίνονται πιο αυστηρές και επιβάλλονται προοδευτικά ξεκινώντας από το προληπτικό σκέλος έως το τελευταίο στάδιο της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος.

Διαδικασία Μακροοικονομικής Ανισορροπίας

Ο νέος κύκλος οικονομικής διακυβέρνησης διευρύνεται και εντάσσει στην ενισχυμένη δημοσιονομική εποπτεία, τη Διαδικασία Μακροοικονομικών Ανισορροπιών. Η κρίση έφερε στην επιφάνεια παγιωμένες αποκλίσεις στα μακροοικονομικά μεγέθη των κρατών μελών, γεγονός το οποίο διατυμπανίζει την αποτυχία εντοπισμού, πρόληψης και διόρθωσης υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών εντός της Ένωσης. Η διεύρυνση και ενίσχυση της εποπτείας στην οικονομική πολιτική αποτέλεσε ανάγκη κεφαλαιώδους σημασίας για τη διατηρησιμότητά της.

Στις 23 Νοεμβρίου 2011 εκδόθηκε ο κανονισμός με στόχο την πρόληψη και διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών³⁹ με οδηγό τα διδάγματα της περασμένης δεκαετίας προς μια βελτιωμένη οικονομική διακυβέρνηση (EURLex, 2011). Με τη θέσπιση του μηχανισμού επαγρύπνησης θα διασφαλίζεται ο έγκαιρος εντοπισμός και η παρακολούθηση των ανισορροπιών, ο οποίος θα βασίζεται σε ένα πίνακα αποτελεσμάτων (scoreboard) που περιέχει ένα σύνολο μακροοικονομικών και χρηματοπιστωτικών δεικτών, οι τιμές των οποίων συγκρίνονται με τα αντίστοιχα ενδεικτικά κατώτατα όρια. Οι τιμές των δεικτών αναπροσαρμόζονται τουλάχιστον σε ετήσια βάση από την Επιτροπή ώστε να συμβαδίζουν με τις μεταβολές στις μακροοικονομικές ανισορροπίες. Με τη χρήση των εν λόγω δεικτών θα είναι δυνατός ο εντοπισμός τόσο των εσωτερικών όσο και των εξωτερικών ανισορροπιών. Ειδικότερα, οι δείκτες εσωτερικών ανισορροπιών περιλαμβάνουν την κατάσταση του δημοσίου και ιδιωτικού χρέους, τις εξελίξεις στις

³⁹ Σύμφωνα με τον ορισμό του κανονισμού ως «υπερβολικές ανισορροπίες» νοούνται οι σοβαρές ανισορροπίες, συμπεριλαμβανομένων των ανισορροπιών που θέτουν ή θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την εύρυθμη λειτουργία της οικονομικής και νομισματικής ένωσης.

χρηματοπιστωτικές αγορές και περιουσιακών στοιχείων περιλαμβανομένου του τομέα της στέγασης, τη ροή των πιστώσεων του ιδιωτικού τομέα και την εξέλιξη της ανεργίας.

Στους δε δείκτες εξωτερικών ανισορροπιών περιλαμβάνονται οι θέσεις τρεχουσών συναλλαγών και καθαρών επενδύσεων των κρατών μελών, των πραγματικών συναλλαγματικών ισοτιμιών, των μεριδίων αγοράς των εξαγωγών, τις εξελίξεις τιμών και κόστους καθώς και της μη τιμολογιακής ανταγωνιστικότητας, λαμβάνοντας υπόψη τις επιδόσεις στον τομέα της παραγωγικότητας.

Για την αποτελεσματική διόρθωση των υπερβολικών ανισορροπιών στη ζώνη του ευρώ θεσπίστηκε ένα σύστημα κατασταλτικών μέτρων σε περίπτωση μη συμμόρφωσης του κράτους μέλους ύστερα από τη σύσταση του Συμβουλίου για τη λήψη διορθωτικών μέτρων.⁴⁰

Ευρώπη 2020 και Ευρωπαϊκό Εξάμηνο

Η Ευρώπη 2020⁴¹ είναι η δεκαετής στρατηγική της ΕΕ για την επίτευξη μιας πιο έξυπνης (smarter), πιο βιώσιμης (sustainable) και χωρίς αποκλεισμούς (inclusive) οικονομικής ανάπτυξης. Η εκτίμηση της προόδου θα γίνεται μέσω πέντε εθνικών στόχων (national targets), των οποίων οι όροι επίτευξης διαφοροποιούνται για κάθε κράτος μέλος της Ένωσης, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές καταστάσεις και συνθήκες που επικρατούν σε αυτό. Γενικά, οι στόχοι αυτοί είναι αλληλένδετοι (interrelated) και ενισχύουν ο ένας τον άλλο (mutually reinforcing). Καλύπτουν την απασχόληση, την έρευνα και καινοτομία, την κλιματική αλλαγή και την ενέργεια, την εκπαίδευση και τέλος, τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.⁴² Οι στόχοι αυτοί συμπληρώνονται από επτά εμβληματικές πρωτοβουλίες (flagship initiatives), οι οποίες θα παρέχουν το πλαίσιο για την αμοιβαία ενίσχυση των προσπαθειών της ΕΕ και των κρατών μελών σε τομείς που προάγουν την καινοτομία, την ψηφιακή οικονομία, την απασχόληση, τη νεολαία, τη βιομηχανική πολιτική, τη φτώχεια και την αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων.⁴³

Για το συντονισμό των εν λόγω προσπαθειών, κρίθηκε απαραίτητη η θέσπιση του «Ευρωπαϊκού Εξαμήνου» (Council of the European Union, 2010). Με τη διαδικασία αυτή η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα πραγματοποιεί λεπτομερή ανάλυση και αξιολόγηση των εθνικών προγραμμάτων που θα περιλαμβάνουν τις οικονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και θα

⁴⁰ Για λεπτομερή παρουσίαση των κατασταλτικών μέτρων για τη διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών στην ευρωζώνη βλ. Eur-lex, 2011β.

⁴¹ Για λεπτομερή παρουσίαση της αναπτυξιακής στρατηγικής βλ. European Commission, 2010a

⁴² Για τους ελληνικούς στόχους βλ. “Europe 2020 targets”, διαθέσιμο: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_en.pdf

⁴³ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. European Commission, 2010b.

διατυπώνει σχετικές συστάσεις για τους επόμενους 12-18 μήνες.

Η σημασία του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου έγκειται στο νέο εγχείρημα της ΕΕ για το συντονισμό των εθνικών οικονομικών πολιτικών βάσει του Συμφώνου Σταθερότητας προς επίτευξη των κοινών στόχων της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την ανάπτυξη Ευρώπη 2020, υπό τη σκέπη ενός υπερεθνικού θεσμικού οργάνου, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Παρατηρείται λοιπόν, ακόμη ένα βήμα προς την οικονομική σύγκλιση απομένει όμως να διαπιστωθεί κατά πόσο είναι εφικτή δεδομένων των σημερινών οικονομικών συγκυριών.

Το Σύμφωνο για το Ευρώ +

Προστιθέμενη αξία των παραπάνω αποτελεί το Σύμφωνο Ευρώ +, το οποίο επιδιώκει την ενίσχυση της οικονομικής πολιτικής, της ποιότητας του συντονισμού των οικονομικών πολιτικών και της ανταγωνιστικότητας (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2012). Οι στόχοι του είναι η προώθηση της ανταγωνιστικότητας, της απασχόλησης, η συμβολή στη βιωσιμότητα των δημόσιων οικονομικών και η ενίσχυση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας.

Αξίζει να επισημανθούν οι δύο από τους παραπάνω στόχους δεδομένου ότι η ανταγωνιστικότητα και τα εργαλεία ανάκτησης αυτής αποτελούν το κεντρικό σημείο του επόμενου κεφαλαίου. Για την αξιολόγηση της ανταγωνιστικότητας θα παρακολουθείται η εξέλιξη των μισθών και της παραγωγικότητας. Εναλλακτικά, το κόστος ανά μονάδα προϊόντος θα δείχνει κατά πόσο οι μισθοί συμβαδίζουν με την παραγωγικότητα. Η διάβρωση της ανταγωνιστικότητας μπορεί να επέλθει μετά από μεγάλες και διαρκείς αυξήσεις στο κόστος ανά μονάδα προϊόντος, ιδίως εάν συνδυάζονται με την αύξηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών και τη συρρίκνωση του μεριδίου στην αγορά όσον αφορά τις εξαγωγές.

Απαραίτητες λοιπόν κρίνονται οι μεταρρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις, η επανεξέταση του τρόπου καθορισμού μισθών και ημερομισθίων, η στήριξη του δημοσίου τομέα στις προσπάθειες του ιδιωτικού ως προς τις μισθολογικές συμφωνίες. Σε ότι αφορά την αύξηση της παραγωγικότητας προτείνεται η άρση των περιορισμών στις επαγγελματικές υπηρεσίες, του λιανικού εμπορίου προκειμένου να προαχθεί ο ανταγωνισμός και η αποδοτικότητα, η προώθηση της έρευνας και ανάπτυξης και η βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

Τέλος, σε ότι αφορά την απασχόληση προβλέπονται μεταρρυθμίσεις για την προώθηση ευελιξίας στην αγορά εργασίας, μείωση της αδήλωτης εργασίας και αύξηση της συμμετοχής στην

αγορά εργασίας.

Το Δημοσιονομικό Σύμφωνο

Η Συνθήκη για τη Σταθερότητα, το Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση υπογράφηκε στις 2 Μαρτίου 2012 από 25 κράτη μέλη της ΕΕ (πλην του Ηνωμένου Βασιλείου και της Τσεχικής Δημοκρατίας) και είναι δεσμευτική για όλα τα κράτη που απαρτίζουν την ευρωζώνη. Οι αλλαγές στη δημοσιονομική διακυβέρνηση περιλαμβάνονται στο λεγόμενο «Δημοσιονομικό Σύμφωνο», βασικός όρος του οποίου είναι η τήρηση ισοσκελισμένων ή πλεονασματικών εθνικών προϋπολογισμών. Ο κανόνας αυτός τηρείται εάν επιτυγχάνεται ο συγκεκριμένος μεσοπρόθεσμος στόχος για κάθε χώρα,⁴⁴ όπως ορίζεται στο αναθεωρημένο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, με κατώτατο όριο διαρθρωτικού δημοσιονομικού ελλείμματος το 0,5% του ονομαστικού ΑΕΠ. Για τις χώρες που καταγράφουν χρέος κάτω του 60%, προβλέπεται ότι θα μπορούν να εμφανίζουν διαρθρωτικό έλλειμμα 1% του ονομαστικού ΑΕΠ.

Σε περίπτωση που τα συμβαλλόμενα μέρη αποκλίνουν σημαντικά από το μεσοπρόθεσμο στόχο ή την πορεία προσαρμογής σε αυτόν, θα ενεργοποιείται αυτομάτως ένας διορθωτικός μηχανισμός, ο οποίος περιλαμβάνει την υποχρέωση να εφαρμοσθούν τα κατάλληλα μέτρα εντός ορισμένης προθεσμίας.

Το Δικαστήριο της ΕΕ θα είναι αρμόδιο για την τήρηση των όρων της συμφωνίας και σε περίπτωση μη συμμόρφωσης μπορεί να επιβάλει ένα κατ' αποκοπή ποσό ή χρηματική ποινή ανάλογη των περιστάσεων που δε θα υπερβαίνει το 0,1% του ΑΕΠ.

Η θέση της Συνθήκης σε ισχύ θα λάβει χώρα μόλις επικυρωθεί από 12 τουλάχιστον κράτη μέλη της Ευρωζώνης, τα οποία εκτός των άλλων δεσμεύονται για την ένταξη του κανόνα του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού στο εθνικό δίκαιο, υπό την επίβλεψη του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Η Διάσκεψη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 28/29 Ιουνίου 2012

Στη Διάσκεψη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου τον Ιούνιο του 2012 έλαβε χώρα ίσως το πιο ελπιδοφόρο βήμα από την εκδήλωση της κρίσης για την ενίσχυση της οικονομικής διακυβέρνησης στην ευρωζώνη. Ο ΕΜΣ επιφορτίστηκε με μία επιπλέον αρμοδιότητα που αφορά στην απευθείας χρηματοδότηση των

⁴⁴ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι αρμόδια για τον καθορισμό του χρονοδιαγράμματος για τη σύγκλιση προς τον αντίστοιχο μεσοπρόθεσμο στόχο λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους βιωσιμότητας κάθε χώρας.

τραπεζών⁴⁵, χωρίς να επιβαρύνεται το δημόσιο χρέος των κρατών μελών ενώ του ανατέθηκε κεντρικός ρόλος στην εξυγίανση του χρηματοοικονομικού συστήματος και την εγγύηση των καταθέσεων των τραπεζών (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2012; Van Rompuy, 2012). Η εξουσία της εποπτείας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στην ευρωζώνη ανατέθηκε στην ΕΚΤ (ibid). Τα κεφάλαια του ΕΤΧΣ/ΕΜΣ συμφωνήθηκε ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αγορά ομολόγων των κρατών μελών που τηρούν τις συστάσεις, δεσμεύσεις και τα χρονοδιαγράμματα, δυνάμει του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου, του ΣΣΑ και της διαδικασίας μακροοικονομικών ανισορροπιών (Ευρωδιάσκεψη, 2012).

Στην ίδια Διάσκεψη ελήφθη απόφαση σχετικά με ένα «Σύμφωνο για την ανάπτυξη και την απασχόληση» με στόχο την ανάκαμψη της ανάπτυξης, των επενδύσεων και της απασχόλησης και την προώθηση της ανταγωνιστικότητας της Ευρώπης.

3.1.4 Ο Ρόλος του ΔΝΤ στην Ευρωζώνη

Μέσα στη νομισματική ένωση του ευρώ δεν είχε προβλεφθεί η θέσπιση ενός μηχανισμού διόρθωσης ανισορροπιών στο ισοζύγιο πληρωμών των χωρών. Και αυτό γιατί το ενδεχόμενο εμφάνισης τέτοιου είδους προβλημάτων είχε αποκλεισθεί. Τούτο έγινε εμφανές από τη στιγμή που ο μηχανισμός μεσοπρόθεσμης οικονομικής στήριξης (Medium Term Financial Assistance facility) του ισοζυγίου πληρωμών των κρατών μελών, που είχε συγκροτηθεί το 1970 για την αντιμετώπιση προβλημάτων στο ισοζύγιο πληρωμών των κρατών μελών της ΕΟΚ/ΕΕ, περιορίστηκε από το 1999 και μετά για τις χώρες της ΕΕ εκτός ευρώ (Papasyrou, 2004: 23).

Το άρθρο 143 της ΣΛΕΕ προβλέπει την παροχή βοήθειας, ωστόσο μόνο για τα κράτη μέλη για τα οποία «ισχύει παρέκκλιση», δηλαδή τα κράτη για τα οποία το Συμβούλιο δεν έχει αποφασίσει ότι πληρούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την υιοθέτηση του ευρώ (άρθρο 136 παρ. 1 ΣΛΕΕ).

Συγκεκριμένα στο άρθρο αναφέρεται ότι: «σε περίπτωση δυσχερειών ή σοβαρής απειλής δυσχερειών στο ισοζύγιο πληρωμών ενός κράτους μέλους για το οποίο ισχύει παρέκκλιση...και οι οποίες είναι σε θέση ιδίως να θέσουν σε κίνδυνο τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς ή την πραγματοποίηση της κοινής εμπορικής πολιτικής...η Επιτροπή υποδεικνύει μέτρα, τη λήψη των οποίων συνιστά στο ενδιαφερόμενο κράτος μέλος. Αν η δράση που ανέλαβε το κράτος μέλος για το οποίο ισχύει η παρέκκλιση και τα μέτρα που υπέδειξε η Επιτροπή αποδεικνύονται ανεπαρκή για να εξαλείψουν τις δυσχέρειες ή την απειλή δυσχερειών, η Επιτροπή, κατόπιν διαβουλεύσεως με την

⁴⁵ Η εφαρμογή της συγκεκριμένης πρόβλεψης αφορά κατά πρώτο λόγο στην ανακεφαλαιοποίηση της τράπεζας της Ισπανίας, η οποία θα αρχίσει με την παροχή των κεφαλαίων από το ΕΤΧΣ μέχρις ότου καταστεί διαθέσιμος ο ΕΜΣ. Στη συνέχεια θα μεταφερθούν στον ΕΜΣ χωρίς καθεστώς προτεραιότητας.

Οικονομική και Δημοσιονομική Επιτροπή, συνιστά στο Συμβούλιο την παροχή αμοιβαίας συνδρομής και τις κατάλληλες μεθόδους».

Στην προσπάθεια αυτή η ΕΕ συνεπικουρείται από το ΔΝΤ. Συνεπώς η συμμετοχή του ΔΝΤ στη «διάσωση» κρατών μελών της ΕΕ δεν είναι πρωτόγνωρη. Υπάρχει προηγούμενο συγχρηματοδότησης των χωρών μελών της ΕΕ, ωστόσο εκτός ευρωζώνης και οι πιο πρόσφατες περιπτώσεις των κρίσεων στην Ουγγαρία, τη Λετονία και τη Ρουμανία το επιβεβαιώνουν.

Η ελληνική κρίση ανέτρεψε τις εκτιμήσεις των αρχιτεκτόνων του ευρώ. Οι υπερβολικές και συστηματικές ανισορροπίες στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών πληρωμών των κρατών μελών της ζώνης του ευρώ βρίσκονται στο επίκεντρο της κριτικής και των αναλύσεων για τα βαθύτερα αίτια της κρίσης στους κόλπους της νομισματικής ένωσης. Ωστόσο, η ΕΕ φάνηκε ανέτοιμη να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο περιστατικό.

Τα κράτη μέλη της ευρωζώνης είναι παράλληλα μέλη του ΔΝΤ, συνεπώς η ιδιότητά τους αυτή τους παρέχει τη δυνατότητα λήψης οικονομικής βοήθειας από το Ταμείο. Άλλωστε από τη στιγμή της συγκρότησής του, το 1945, στη συνδιάσκεψη του Bretton Woods το ΔΝΤ ανέλαβε το καθήκον να παρέχει βραχυπρόθεσμα δάνεια σε οποιαδήποτε χώρα μέλος αντιμετώπιζε προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών.

Όπως υποστηρίζουν οι Pisany-Ferry & Sapir (2010: 73-74) μία αμιγώς ευρωπαϊκή λύση θα απαιτούσε τη δημιουργία ενός ολοκληρωτικά νέου θεσμού, με νομικό και οικονομικό περιεχόμενο. Επίσης, η αιρεσιμότητα του ΔΝΤ⁴⁶ εδράζεται σε συγκεκριμένες συμφωνίες, διαδικασίες και εργαλεία που δεν υπάρχουν στην ΕΕ ενώ η διεθνής εμπειρία του -ανεξαρτήτως της κριτικής και αμφισβήτησης που έχουν δεχθεί οι πολιτικές που εφαρμόζει- είναι αναμφισβήτητη. Ένα ακόμα σημαντικότερο ζήτημα μιας καθαρά ευρωπαϊκής πολιτικής εντοπίζεται στο οικονομικό βάρος που θα υφίστατο ο προϋπολογισμός της Ένωσης αφού, όπως στην περίπτωση των κρατών μη-μελών της ευρωζώνης, τα ομόλογα που εκδίδει η ΕΕ για τη χρηματοδότηση των προγραμμάτων των ισοζυγίων πληρωμών είναι πλήρως εγγυημένα από τον προϋπολογισμό της. Είναι φανερό ότι η ΕΕ ήθελε να αποφύγει την επιβάρυνση του προϋπολογισμού της προερχόμενη από την ενδεχόμενη «διάσωση» μεγαλύτερων κρατών.

Για τον Matthes (2010: 75-81) η επιλογή της «πρόσκλησης» του ΔΝΤ ήταν αποκύημα της αδυναμίας συναίνεσης μεταξύ των κρατών μελών για το πώς θα διαχειρίζονταν την κρίση και της

⁴⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 1 των Άρθρων της Συμφωνίας του ΔΝΤ ένας από τους σκοπούς του Ταμείου είναι «να διαθέτει προσωρινά του πόρους του Ταμείου στα κράτη μέλη κάτω από επαρκείς εγγυήσεις, παρέχοντάς τους την ευκαιρία να διορθώσουν προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών τους χωρίς να προσφεύγουν σε μέτρα καταστροφικά για την εθνική και παγκόσμια ευημερία».

σθεναρής αρνητικής στάσης της Γερμανίας για την παροχή ενός πακέτου διάσωσης στην Ελλάδα χωρίς την εγγύηση εφαρμογής αυστηρής δημοσιονομικής λιτότητας, ελλείπει αξιοπιστίας της αιρεσιμότητας που θα επέβαλε η ONE. Άλλωστε η εξεύρεση ενός ανθεκτικού και άκαμπτου «εξιλαστήριου θύματος» και μάλιστα αμερικανικής και όχι ευρωπαϊκής προέλευσης αποτελούσε ιδιαίτερα βολική λύση (Ibid: 78). Με άλλα λόγια, οι θιασώτες της συμμετοχής του ΔΝΤ ήθελαν να μην κλονίσουν την ευρωπαϊκή συνοχή και παράλληλα να εξασφαλίσουν τη συμμόρφωση της χώρας με τους -αυστηρούς- όρους του επικείμενου προγράμματος προσαρμογής.

Στον αντίποδα, οι επικριτές της εμπλοκής του ΔΝΤ στις ευρωπαϊκές υποθέσεις μιλούν για πολιτική αδυναμία και ταπείνωση της ONE καθώς αποδείχθηκε ανήμπορη να διαχειριστεί μία κρίση που ξέσπασε στο εσωτερικό της (Ibid: 79). Επιπλέον, η σημαντική επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής στο Ταμείο θα συνέβαλε στην άμβλυνση της αυστηρότητας των όρων για γεωπολιτικούς λόγους· για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ελλάδος, λόγω των αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων εγκατεστημένων στο ελληνικό έδαφος (Ibid). Στην κριτική για τον κεντρικό ρόλο του ΔΝΤ θα μπορούσε να προστεθεί και το γεγονός ότι δεν προέβλεψε εγκαίρως την κρίση στην ευρωζώνη, παρά το γεγονός ότι είναι φημισμένο για το ανταγωνιστικό του πλεονέκτημα να αναγνωρίζει ότι η συνύπαρξη πιστωτικής επέκτασης, μεγάλων ελλειμμάτων στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών και υπέρογκων εξωτερικών χρεών προμηνύουν σημαντικές αναταράξεις (Pisany-Ferry et al, 2011: 16). Για την τελευταία κριτική εκτιμάται ότι, το Ταμείο έπεσε θύμα της λογικής που κυριαρχούσε ότι η «η Ευρώπη είναι διαφορετική» (Ibid).

Η αναβίωση της Συναίνεσης της Ουάσιγκτον

Οι επιφυλάξεις για την ανάμειξη του ΔΝΤ γίνονται ακόμη πιο έντονες λαμβάνοντας υπόψη τη διεθνή εμπειρία και τις διαδοχικές απογοητευτικές επιδόσεις του σε άλλες περιπτώσεις χωρών, όπως στην Αργεντινή το 2001, στη Ρωσία, τη Βραζιλία και τις Ασιατικές χώρες τη δεκαετία του 1990 (Sachs, 1999; Stiglitz, 2004; Rodrik, 2009). Παραδοσιακά, το ΔΝΤ άφηνε το στίγμα του ως ο «δαίμονας της λιτότητας» σε όποια χώρα αναλάμβανε να «διασώσει» (Rogoff, 2002). Οι χώρες που προσέφευγαν στο ΔΝΤ ήξεραν εκ των προτέρων ότι η συνταγή ήταν συγκεκριμένη: πολιτικές άμεσα συνυφασμένες με υπερβολική δημοσιονομική λιτότητα και ακραία πολιτική ακαμψία (Johnson, 2010).

Είναι αλήθεια ότι οι μεταρρυθμίσεις που προωθεί, τουλάχιστον προωθούσε μέχρι πρότινος το ΔΝΤ ταυτίζονται με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» (Williamson,

2002) που κυριάρχησε στην παγκόσμια οικονομική σκέψη τη δεκαετία του 1990. Οι κυριότεροι στόχοι του ήταν η ανάπτυξη, ο χαμηλός πληθωρισμός, το βιώσιμο ισοζύγιο πληρωμών και ίση κατανομή εισοδήματος. Τα βασικά εργαλεία για την επίτευξη αυτών ήταν:

- η δημοσιονομική πειθαρχία, διατηρώντας ισοσκελισμένο προϋπολογισμό
- μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων μέσω της μείωσης των δαπανών (και όχι αύξησης των εσόδων μέσω της επιβολής φόρων)
- Μεταρρύθμιση στο φορολογικό σύστημα με διεύρυνση της φορολογικής βάσης και *marginal tax rates should be moderate*
- Τα επιτόκια, τα οποία θα έπρεπε να καθορίζονται από τις αγορές και να είναι θετικά για να ενθαρρύνουν την εισροή κεφαλαίων (άρα ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων) και την αύξηση της αποταμίευσης
- η διαμόρφωση των συναλλαγματικών ισοτιμιών από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης
- η διατήρηση ανταγωνιστικής πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, την οποία χαρακτηρίζει ως το πιο σημαντικό στοιχείο μιας εξωτερικά προσανατολισμένης οικονομικής πολιτικής, όπου ενδεχόμενα προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών ξεπερνιούνται κατά κύριο λόγο με την προώθηση των εξαγωγών παρά την υποκατάσταση των εισαγωγών
- η φιλελευθεροποίηση των εισαγωγών και προώθηση των εξαγωγών, κατάργηση των προστατευτικών μέτρων
- η εξάλειψη των περιορισμών εισόδου άμεσων ξένων επενδύσεων και αποδοκιμασία του οικονομικού εθνικισμού
- η ιδιωτικοποίηση των δημόσιων επιχειρήσεων
- η απορρύθμιση των αγορών για την προώθηση του ανταγωνισμού
- η σημασία των περιουσιακών δικαιωμάτων παραβλέπεται

Με το ξέσπασμα της κρίσης του 2008 το νεοφιλελεύθερο δόγμα φαίνεται να ανατρέπεται. Η συναίνεση της Ουάσιγκτον, ως η πλέον κατάλληλη και καθολική συνταγή για την προώθηση της ανάπτυξης αμφισβητείται έντονα, ενώ η αποτυχία του αναγνωρίζεται από τον ίδιο τον επικεφαλής του ΔΝΤ. Σε ομιλία του ο Dominique Strauss-Kahn (2011) δήλωνε ότι η «συναίνεση της Ουάσιγκτον» ήταν πλέον παρελθόν και καταδίκασε τις δύο -λανθασμένες- όψεις της πολιτικής που εφαρμοζόταν έως τότε.

Πρώτον, τη νομισματική πολιτική που εκτιμούσε ότι έπρεπε να ξεφύγει από την εμμονή της σταθερότητας των τιμών και να στραφεί προς τη χρηματοοικονομική σταθερότητα και δεύτερον, τη δημοσιονομική πολιτική που όφειλε να προσανατολιστεί προς την ενίσχυση της εσωτερικής ζήτησης προκειμένου να «σώσει τον κόσμο από μια ελεύθερη πτώση».

Ωστόσο, η μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων μέσω της μείωσης των δαπανών, η δημοσιονομική πειθαρχία καθώς και η ανταγωνιστική πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία, ο προσανατολισμός στις εξαγωγές και οι ιδιωτικοποιήσεις είναι αναπόσπαστα μέρη του ελληνικού Προγράμματος Προσαρμογής. Στη διαχείριση της κρίσης της Ευρωζώνης η συναίνεση της Ουάσιγκτον είναι το κυρίαρχο εργαλείο πολιτικής. Η άσκηση της κοινής νομισματικής πολιτικής γίνεται με γνώμονα το απαράβατο καθήκον της ΕΚΤ για τη διατήρηση της σταθερότητας των τιμών, ενώ η εσωτερική ζήτηση έχει πληγεί με την εφαρμογή της εσωτερικής υποτίμησης και των μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας που προβλέπονται από τα προγράμματα. Επομένως, σε ποιον οφείλεται αυτή η επιστροφή ή μάλλον, γιατί αυτή η γενικά αμφισβητούμενη πολιτική των προηγούμενων δεκαετιών επανέρχεται και προβάλλεται ως η μόνη εναλλακτική;

Την απάντηση δίνουν οι Lütz & Kranke (2010), οι οποίοι διαπιστώνοντας την άμβλυνση των αυστηρών όρων και πολιτικών δανεισμού του ΔΝΤ (συμμετέχει σε συνεργασία με την ΕΕ), μετά το 2008, στις περιπτώσεις της Ουκρανίας, Λετονίας, Ρουμανίας, η συναίνεση της Ουάσιγκτον εξακολουθεί να εφαρμόζεται. Ωστόσο, για τη «διάσωσή» της δεν ευθύνεται το Ταμείο, όπως εκτιμούν, αλλά η ίδια η ΕΕ⁴⁷.

Στην περίπτωση της ευρωζώνης όπου το οικονομικό βάρος των κρατών μελών είναι μεγαλύτερο, η διασύνδεση των οικονομιών των χωρών πιο στενή και η πιθανότητα επιμόλυνσης των υπολοίπων χωρών της ζώνης πολύ υψηλή, η παραπάνω εκτίμηση θα μπορούσε να επεκταθεί και στο εσωτερικό της νομισματικής ένωσης, σε ότι αφορά το πρόγραμμα προσαρμογής της Ελλάδος και στη συνέχεια της Ιρλανδίας και Πορτογαλίας.

⁴⁷ Για την άποψη που υποστηρίζει ότι ολόκληρο το οικοδόμημα της ευρωζώνης είναι σχεδιασμένο στη βάση του νεοφιλελεύθερου δόγματος βλ. Fitoussi & Saraceno (2004).

4. Ευρωπαϊκή δράση σε εγχώριο επίπεδο: Το Μνημόνιο και η εσωτερική υποτίμηση ως μέσο ανάκτησης της ελληνικής ανταγωνιστικότητας

4.1 Το οικονομικό πρόγραμμα προσαρμογής της Ελλάδας

Στις 3 Μαΐου 2010, έπειτα από πρωτοφανείς και αλλεπάλληλες υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας, ύστερα από την επτάμηνη καθυστέρηση της ΕΕ εξαιτίας συγκρουόμενων συμφερόντων και προστριβών μεταξύ των εταίρων για την ανάγκη ή μη διάσωσης (Wolf, 2010) και όταν πλέον ο φόβος εξάπλωσης της κρίσης στο εσωτερικό της ευρωζώνης ήταν ορατός, η Ελλάδα -μετά από σχετικό αίτημα της κυβέρνησης- υπέγραψε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (τη λεγόμενη τρόικα) το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (Memorandum of Economic and Financial Policies), το Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής (Memorandum of Understanding on Specific Economic Conditionality) και το Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης (Technical Memorandum of Understanding), τα οποία απαρτίζουν το πρόγραμμα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας με χρόνο διάρκειας έως το 2013. Στις 6 Μαΐου το Ελληνικό Κοινοβούλιο κύρωσε το Πρόγραμμα, για την οποία κύρωση ήταν απαραίτητη η απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, προκειμένου να αποκτήσει ισχύ νόμου.

Στις 8 Μαΐου, η χώρα υπέγραψε τη «Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης» με τις δεκατέσσερις χώρες μέλη της Ευρωζώνης και τη γερμανική KfW⁴⁸, με την οποία θα λάμβανε χρηματοδοτική αρωγή ύψους 110 δις ευρώ, που περιλάμβανε πόρους 80 δις ευρώ με τη μορφή διμερών διακρατικών δανείων από κράτη-μέλη της Ευρωζώνης και 30 δις ευρώ (26,4 δισεκατομμύρια Ειδικά Τραβηχτικά Δικαιώματα) από το ΔΝΤ. Το επιτόκιο δανεισμού διαμορφώθηκε για την ΕΕ περίπου 4%-5%, ενώ του ΔΝΤ σε χαμηλότερα επίπεδα, περίπου 3,3%. Τα χρήματα θα δίνονταν σταδιακά κατόπιν αξιολόγησης της προόδου υλοποίησης των προβλεπόμενων στόχων.⁴⁹ Η Ελλάδα είχε αναλάβει την υποχρέωση να εφαρμόσει αξιοπίστα τη συμφωνία λαμβάνοντας μέτρα ύψους 30 δις ευρώ, προβαίνοντας στην

⁴⁸ Όπως μας πληροφορεί ο Μαριάς (2011: 245) η KfW είναι το γερμανικό πιστωτικό ίδρυμα για την ανοικοδόμηση ή αλλιώς μια γερμανική κρατική τράπεζα που ενεργεί προς το δημόσιο συμφέρον της Γερμανίας. Ιδρύθηκε το 1948 προκειμένου να συντονίσει την πολιτική που θα διεξαγόταν για την απορρόφηση του σχεδίου Μάρσαλ στη Γερμανία.

⁴⁹ Η αναλογία της χρηματοδότησης της Ελλάδας από τα διμερή δάνεια και το ΔΝΤ είναι οχτώ προς τρία για κάθε έμβασμα ενώ η τήρηση του προγράμματος θα ελέγχεται μέσω «τριμηνιαίων ποσοτικών κριτηρίων απόδοσης (Κ.Α.) καθώς και ενδεικτικών στόχων, διαρθρωτικών σημείων αναφοράς, αναθεωρήσεων του προγράμματος και ρητρών» (Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, 2010: 60).

εξοικονόμηση δαπανών κατά περίπου 16 δισεκ. ευρώ και την αύξηση εσόδων κατά 14 δισεκ. ευρώ.

Το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (ΜΟΧΠ) στόχευε στην αποκατάσταση της αξιοπιστίας της χώρας στις κεφαλαιακές αγορές, τη στήριξη και ενίσχυση της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής θέσης της χώρας και τη διόρθωση δημοσιονομικών και εξωτερικών ανισορροπιών με την εφαρμογή μέτρων που θα αντλούνταν από «όλες τις διαθέσιμες δημοσιονομικές, χρηματοπιστωτικές και διαρθρωτικές πολιτικές με απώτερο σκοπό τη μετάβαση προς την εξωστρέφεια και τη στροφή προς την ανταγωνιστικότητα» (Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, 2010: 49). Το Μνημόνιο Συνεννόησης καθόριζε τα λεπτομερή κριτήρια πολιτικής για τις διαδοχικές αξιολογήσεις και έθετε το χρονικό πλαίσιο εφαρμογής τους έως το τέλος του 2011⁵⁰, ενώ το Τεχνικό Μνημόνιο περιλάμβανε τους ορισμούς των δεικτών που υπόκεινταν σε ποσοτικούς στόχους και τις μεθόδους που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν για την αξιολόγηση της απόδοσης του προγράμματος.

Στον πυρήνα των πολιτικών αυτών εντοπίζονται οι πολιτικές δημοσιονομικής πειθαρχίας και λιτότητας συμπεριλαμβανομένης της εσωτερικής υποτίμησης ως μέσο ανάκτησης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Για την υλοποίηση αυτής επιβάλλεται η εφαρμογή δημοσιονομικών περιοριστικών πολιτικών και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και προβάλλεται ως μονόδρομος για την έξοδο της χώρας από το οικονομικό τέλμα. Στην παρούσα εργασία επελέγη να αναλυθεί η εσωτερική υποτίμηση ως κύρια κατευθυντήρια γραμμή πολιτικής της ΕΕ για την ανάκτηση της ελληνικής ανταγωνιστικότητας καθώς αποτελεί άμεση απόρροια της ιδιότητας της Ελλάδος ως μέλους της ΟΝΕ, η επιτυχία της σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία είναι διφορούμενη και τέλος, δύο χρόνια μετά την εκπόνηση και εφαρμογή του προγράμματος, είναι η πολιτική που έχει γίνει περισσότερο αισθητή στην ελληνική κοινωνία. Σημειωτέον ότι, η εσωτερική υποτίμηση εφαρμόζεται πλέον και σε άλλες χώρες της ευρωζώνης, όπως την Ιρλανδία, την Πορτογαλία, την Ισπανία και την Ιταλία.

Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας θα αναλυθούν οι όροι του Μνημονίου με έμφαση στις προβλέψεις που αφορούν στην εσωτερική υποτίμηση. Ωστόσο, θα πρέπει να καταγραφεί ότι στη διάρκεια των δύο επόμενων ετών, έως το 2012 -το έτος συγγραφής της εργασίας-, ελήφθησαν συμπληρωματικά μέτρα⁵¹ και αναθεωρήθηκαν πολλάκις οι αρχικοί στόχοι όταν τα επίσημα στοιχεία

⁵⁰ Ο καθορισμός των κριτηρίων πολιτικής για τα έτη 2012 και 2013 προγραμματίστηκε για την άνοιξη του 2011.

⁵¹ Στην επιστολή-αίτηση για δανειοδότηση της Ελλάδας από το ΔΝΤ, που απέστειλαν ο τότε υπουργός Οικονομικών και ο επικεφαλής της Τράπεζας της Ελλάδος προς τον τότε επικεφαλής του ΔΝΤ Dominique Strauss-Khan, αναφέρεται ρητά ότι οι ελληνικές Αρχές παρέμεναν σε ετοιμότητα για τη λήψη επιπλέον μέτρων εφόσον αυτό κρινόταν αναγκαίο για την επίτευξη των στόχων του οικονομικού προγράμματος (Μαριάς, 2011: 320).

-ήδη από το καλοκαίρι του 2010- έδειξαν θεαματική άνοδο του πληθωρισμού, μείωση των εσόδων, άνοδο της ανεργίας και αδυναμία της χώρας να δανειστεί από τις αγορές⁵².

Μεταξύ των πιο σημαντικών αναφέρεται η απόφαση της 11ης Μαρτίου 2011, έπειτα από ισχυρά δείγματα αποτυχίας του προγράμματος κατά το παρελθόν έτος, που αφορούσε στην επιμήκυνση του δανείου και τη μείωση του επιτοκίου κατά 1%⁵³. Συγκεκριμένα αποφασίσθηκε ότι «η ωρίμανση όλων των δανείων προς την Ελλάδα στο πλαίσιο του προγράμματος προσαρμογής της θα αυξανόταν κατά 7,5 χρόνια σε συμφωνία με το ΔΝΤ με περίοδο χάριτος δέκα ετών» (Μαριάς, 2011: 360). Στις 21 Ιουλίου 2011 το Συμβούλιο της ΕΕ αφού διευκρίνισε ότι η λύση αυτή ήταν εξαιρετικής φύσεως και μοναδική για την Ελλάδα, αποφάσισε νέα χρηματοδότηση με πόρους προερχόμενους κυρίως από το EFSF, το ΔΝΤ και την εθελοντική⁵⁴ συμβολή του ιδιωτικού τομέα, με ποσό που ανερχόταν στα 158,6 δισεκ. ευρώ, εκ των οποίων τα 109 δισεκ. ευρώ προέρχονταν από επίσημη χρηματοδότηση και τα 49,6 δισεκ. ευρώ από ιδιώτες πιστωτές⁵⁵ (Council of the European Union, 2011). Σε αντάλλαγμα, η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύθηκε για τη λήψη επιπρόσθετων μέτρων ύψους 28 δισεκ. ευρώ ψηφίζοντας το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής⁵⁶. Οι Allen et al (2011) διατείνονταν ότι με τη συμφωνία αυτή το χρέος όχι μόνο δε θα μειωνόταν αλλά θα παρέμενε μη βιώσιμο γι' αυτό παρότρυναν την ΕΕ να προβεί σε ένα αληθινό «κούρεμα» του χρέους των τραπεζών και μια σημαντική μείωση του ελληνικού δημοσίου χρέους.

Λίγους μήνες αργότερα η αναδιάρθρωση του χρέους κατέστη αναπόφευκτη. Στις 21 Φεβρουαρίου του 2012 στη συνεδρίαση των Υπουργών Οικονομικών της Ζώνης του Ευρώ (Eurogroup) αποφασίσθηκε η υλοποίηση του προγράμματος ανταλλαγής ελληνικών ομολόγων και η μείωση του χρέους κατά 110 δισεκ. ευρώ, με απώτερο στόχο το 2020 να έχει συρρικνωθεί στο 120,5% του ΑΕΠ) (Eurogroup, 2012). Η μείωση της αξίας των ελληνικών ομολόγων⁵⁷ κατά 53,5% αφορούσε

⁵² Η έξοδος της χώρας στις αγορές είχε προβλεφθεί το 2012.

⁵³ Το επιτόκιο του δανείου που θα χορηγούταν από τον EFSF αποφασίσθηκε ότι θα κινούταν περί το 3,5%.

⁵⁴ Η αναχρηματοδότηση (roll-over) και όχι αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους με την εθελοντική συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα επελέγη για την αποφυγή δημιουργίας πιστωτικού γεγονότος και την ενεργοποίηση των CDS, αφού οι οίκοι αξιολόγησης είχαν καταστήσει σαφές ότι μία ενδεχόμενη αναδιάρθρωση θα χαρακτηριζόταν πιστωτικό γεγονός.

⁵⁵ Από τα 49,6 δισεκ. ευρώ από τη συμμετοχή των ιδιωτών, τα 12,6 θα προέρχονταν από το πρόγραμμα επαναγοράς του χρέους (debt buy back programme).

Επιπλέον, το καθαρό ποσό του δανείου ήταν περίπου 60 δισεκατομμύρια ευρώ αφού τα 49 δισεκατομμύρια ευρώ αποτελούν το υπόλοιπο προς καταβολή ποσό που προέρχεται από το πρώτο δάνειο του πρώτου Μνημονίου (Μαριάς, 2011: 444-445). Από τα 60 δις ευρώ τα 20 δις ευρώ θα δίνονταν στο Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας των ελληνικών τραπεζών για την πραγματοποίηση της ανακεφαλαιοποίησής τους.

⁵⁶ Για το πλήρες κείμενο του Μεσοπρόθεσμου βλ. «The economic Adjustment for Greece», Fourth Review-spring 2011.

⁵⁷ Μετά το «κούρεμα» οι κάτοχοι ομολόγων θα λάμβαναν νέα ομόλογα που θα κάλυπταν το 46,5% της αξίας των παλαιών τίτλων. Αυτά τα νέα ομόλογα συνδυάζουν ελληνικούς τίτλους διάρκειας 11 έως 30 ετών με ομόλογα του EFSF διετούς διάρκειας.

μόνο στους ιδιώτες πιστωτές (PSI) -κάτι που αργότερα θα αποδειχθεί ανεπαρκές⁵⁸-. Το πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος του νέου πακέτου διάσωσης⁵⁹ της Ελλάδος ύψους 130 δισεκ. ευρώ, το οποίο συμφωνήθηκε το Φεβρουάριο του 2012.

4.1.1 Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (2010)

Τα τρία προβλεπόμενα εργαλεία για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας είναι οι δημοσιονομικές, οι χρηματοπιστωτικές και οι διαρθρωτικές πολιτικές.

Δημοσιονομικός πυλώνας

Δεδομένης της αδύναμης δημοσιονομικής της κατάστασης, με χρόνια υψηλά ελλείμματα και διογκούμενα δημόσια χρέη, με δημοσιονομικό έλλειμμα, το 2009, 13,6% του ΑΕΠ (15,4% του ΑΕΠ αναθεωρημένο) και δημόσιο χρέος πάνω από 115% του ΑΕΠ (126,8% μετά την αναθεώρηση), η χώρα δεσμεύθηκε να θέσει το δημόσιο χρέος προς το ΑΕΠ σε καθοδική πορεία από το 2013 και μετά και να μειώσει το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης κάτω από το 3% του ΑΕΠ έως το 2014. Η δημοσιονομική προσαρμογή, ύψους 11% του ΑΕΠ (έως το 2013), θα ακολουθούσε ένα έντονα εμπροσθοβαρές πρόγραμμα για να αποφευχθεί το αίσθημα κόπωσης εν όψει των μεταρρυθμίσεων και να εμπεδωθεί η φερεγγυότητα της χώρας τόσο στις αγορές όσο και στους πιστωτές.

Η εφαρμογή του μεγαλύτερου μέρους των δημοσιονομικών μέτρων προγραμματίστηκε για τα επόμενα περίπου 2,5 χρόνια από την ημερομηνία υπογραφής (το υπόλοιπο του 2010 έως το 2012) αναγνωρίζοντας ωστόσο τον μεγαλύτερο ανασχετικό παράγοντα επιτυχίας, ο οποίος εντοπίζεται στο γεγονός ότι «οι πολιτικές για την αποκατάσταση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των τιμών, στο πλαίσιο μιας νομισματικής ένωσης, πρέπει να βασιστούν σε μείωση του εγχωρίου κόστους και τιμών, που βραχυπρόθεσμα θα επιβαρύνουν την οικονομική δραστηριότητα, τα έσοδα της κυβέρνησης και τη δυναμική του χρέους». (Ibid: 50).

Πριν την υπογραφή της συμφωνίας είχαν ήδη ληφθεί αποφάσεις από την ελληνική κυβέρνηση για διορθωτικές κινήσεις⁶⁰ αναφορικά με τη ευάλωτη κατάσταση της χώρας. Το Μνημόνιο ενίσχυσε

⁵⁸ Στην παρούσα φάση συζητείται έντονα η ανάγκη περικοπής του ελληνικού χρέους που διακρατεί ο επίσημος τομέας (ΕΚΤ και κυβερνήσεις της Ευρωζώνης), το λεγόμενο OSI.

⁵⁹ Περιλαμβάνει όπως και στο πρώτο, τρία Μνημόνια. Το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, το Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Πολιτικής και το Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης.

⁶⁰ Τα μέτρα αυτά περιλάμβαναν μεταξύ άλλων μείωση των μισθολογικών δαπανών της κυβέρνησης και των δαπανών επιλεγμένων παροχών κοινωνικής ασφάλισης, μείωση των λειτουργικών δαπανών σε όλα τα υπουργεία αύξηση ειδικών

και συμπλήρωσε τις ενέργειες αυτές με τη λήψη τριών άμεσων μέτρων· τη μείωση του λογαριασμού μισθοδοσίας του δημοσίου τομέα, των δαπανών για πληρωμές συντάξεων καθώς και την αύξηση του ΦΠΑ και συγκεκριμένων ειδικών φόρων κατανάλωσης προκειμένου να περιοριστεί το δημόσιο έλλειμμα στο 8,1% του ΑΕΠ το 2010.

Οι δαπάνες, σύμφωνα με το Πρόγραμμα, αναμένονταν να μειωθούν κατά ένα ισοδύναμο γύρω στο 7% του ΑΕΠ μέχρι το 2013, ενώ για τα έσοδα προβλέφθηκε αύξηση της τάξεως του 4%. Η δικαιολογητική βάση της μείωσης των δαπανών για μισθούς και επιδόματα έγκειται στο γεγονός ότι συνιστούν το μεγαλύτερο μέρος των πρωτογενών δαπανών του προϋπολογισμού. Επίσης, κρίθηκε αναγκαίο το πάγωμα σε ονομαστικούς όρους των μισθών και συντάξεων καθ' όλη τη διάρκεια του Προγράμματος ενώ παράλληλα, η κυβέρνηση δεσμεύθηκε για τη μείωση των προσλήψεων στο δημόσιο τομέα καθώς και για τον εξορθολογισμό των επενδυτικών δαπανών μέσω της αξιοποίησης των πόρων των κοινοτικών διαρθρωτικών ταμείων και του ταμείου συνοχής.

Η δε αύξηση των εσόδων προβλέφθηκε ότι θα πραγματοποιηθεί μέσω της αύξησης της φορολογίας των υψηλότερων εισοδηματικών κλιμακίων και ειδικότερα των ελεύθερων επαγγελματιών, την αύξηση της φορολογίας των ειδών πολυτελείας, κερδοφόρων επιχειρήσεων, υψηλής αξίας ακινήτων. Επίσης η διεύρυνση της βάσης του ΦΠΑ, η αύξηση των φορολογικών συντελεστών και ειδικών φόρων κατανάλωσης σε κατηγορίες που η Ελλάδα βρισκόταν κάτω από το μέσο όρο της Ευρωζώνης στόχευαν στην προσαρμογή μέσω της αύξησης των εσόδων. Τέλος, οι πράσινοι φόροι και οι φόροι «υπέρ της υγείας» συμπλήρωναν τη λίστα των φορολογικών μέτρων.

Στη σειρά των δημοσιονομικών μέτρων προστέθηκαν και οι προβλεπόμενες δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις στον ασφαλιστικό σύστημα με κυριότερη τη συγχώνευση των υπαρχόντων ασφαλιστικών ταμείων σε τρία και την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης στα 65 έτη και στον τομέα της υγείας με έμφαση στην εφαρμογή διπλογραφικού λογιστικού ελέγχου των χρήσεων σε νοσοκομεία και τη βελτίωση στους μηχανισμούς τιμολόγησης και κοστολόγησης. Για τη μεταρρύθμιση στο φορολογικό σύστημα απαιτήθηκε η διεύρυνση της φορολογικής βάσης και η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής ενώ για τη διαχείριση των δημοσίων οικονομικών το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους καθίσταται αρμόδιο για την παρακολούθηση και την υποβολή εκθέσεων για τα στοιχεία της γενικής κυβέρνησης ενώ η τελευταία δεσμεύθηκε για την εισαγωγή τυποποιημένων διαδικασιών ελέγχου των δημοσίων φορέων και για τη λήψη νέων πολιτικών ως προς τη σύνταξη και κατάθεση του προϋπολογισμού. Επιπλέον, κρίθηκαν απαραίτητες οι μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο διαχείρισης χρέους,

φόρων επί εξαιρετικά κερδοφόρων επιχειρήσεων, ιδιοκτησίας μεγάλης ακίνητης περιουσίας και αγαθών πολυτελείας) ΜΟΧΠ: 51.

στην παροχή πληροφοριών για τα μεγέθη του δημοσίου τομέα, με προϋπόθεση την ανεξαρτητοποίηση της ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας.

Χρηματοπιστωτικός πυλώνας

Παρά την ικανοποίηση του ορίου κεφαλαιακής επάρκειας στο 8% και την αξιοπιστία του τομέα, η αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων και η συρρίκνωση της πιστωτικής επέκτασης οφείλονταν στη δημοσιονομική κρίση και τη γενικότερη επιδείνωση του οικονομικού κλίματος.

Προτεραιότητα των τραπεζών ήταν να επιλύσουν τα προβλήματα ρευστότητας που αντιμετώπισαν μετά την απώλεια της δυνατότητας πρόσβασής τους στη διατραπεζική αγορά και μετρίου μεγέθους εκροή καταθέσεων στις αρχές του 2010. Η Κυβέρνηση ανέλαβε επίσης την υποχρέωση να συστήσει ένα πλήρως ανεξάρτητο Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας υπεύθυνο για τη διασφάλιση και εμπέδωση της φερεγγυότητας του χρηματοπιστωτικού τομέα, περιλαμβανομένης και της στήριξης της ελληνικής οικονομίας μέσω της εξασφάλισης του απαιτούμενου κεφαλαίου για τις τράπεζες. Τέλος, η Τράπεζα της Ελλάδος όφειλε να επιτείνει την εποπτεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος με την ταχεία υποβολή στοιχείων καθώς και με τη διεξαγωγή ελέγχων ακραίων συνθηκών (stress tests).

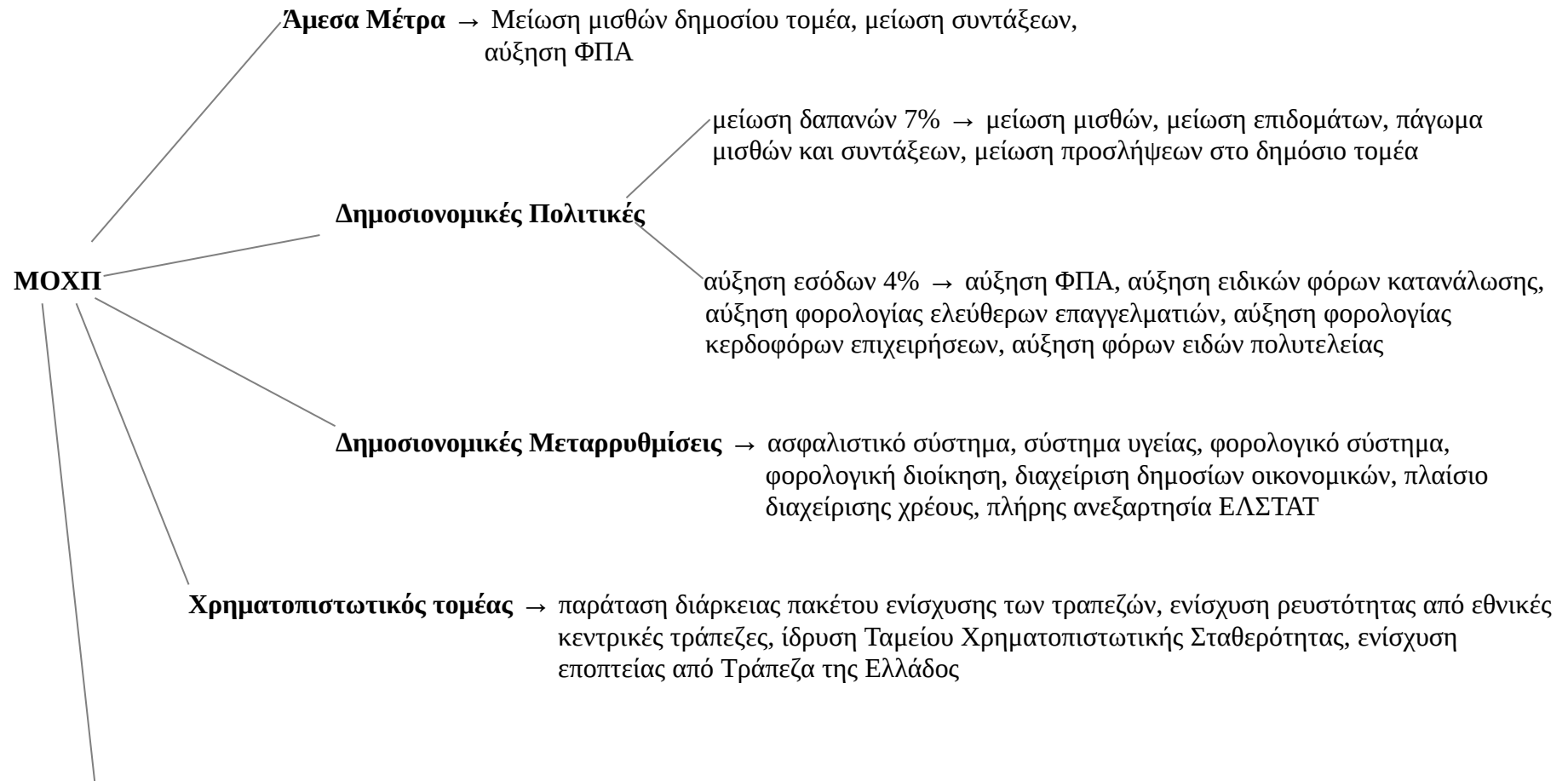
Πυλώνας διαρθρωτικών πολιτικών

Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας με τη διάρθρωση της οικονομίας προσανατολισμένης σε ένα μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο στις επενδύσεις και τις εξαγωγές ήταν η προτεραιότητα των διαρθρωτικών πολιτικών.

Ως εκ τούτου κρίθηκε απαραίτητος ο εκσυγχρονισμός του δημοσίου τομέα, η κατοχύρωση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας στον ιδιωτικό τομέα, η βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και του ανταγωνισμού με την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξάλειψη των γραφειοκρατικών εμποδίων, την απελευθέρωση των κλειστών επαγγελματιών και των αγορών δικτύων και την ενίσχυση του ρόλου της ελληνικής Επιτροπής Ανταγωνισμού. Επίσης, η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύθηκε για τις αποκρατικοποιήσεις των κρατικών επιχειρήσεων και τη βελτίωση της απορρόφησης των κοινοτικών κονδυλίων των διαρθρωτικών ταμείων και του Ταμείου Συνοχής με την υιοθέτηση ενός «συστήματος γρήγορης παραγωγής έργων».

Οι προθεσμίες υλοποίησης των δημοσιονομικών, χρηματοπιστωτικών και διαρθρωτικών πολιτικών ορίζονται στο Μνημόνιο Συνεννόησης.

Πίνακας 3. Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (2010)

Διαρθρωτικές Μεταρρυθμίσεις → εκσυγχρονισμός δημόσιας διοίκησης, ενίσχυση αγοράς εργασίας και εισοδηματικής πολιτικής, βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος, ενίσχυση ανταγωνισμού στις αγορές, διαχείριση και αποκρατικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, βελτίωση απορρόφησης κοινοτικών κονδυλίων και του Ταμείου Συνοχής

4.1.2 Μνημόνιο Συνεννόησης στις συγκεκριμένες προϋποθέσεις οικονομικής πολιτικής (2010)

Το Μνημόνιο Συνεννόησης (ΜΣ) καθόριζε τα κριτήρια πολιτικής για τις διαδοχικές αξιολογήσεις προόδου έως το τέλος του 2011. Διασταλτικά, όριζε τις προθεσμίες υλοποίησης των μέτρων που αφορούσαν στη δημοσιονομική προσαρμογή, τις διαρθρωτικές δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις, την εποπτεία του χρηματοπιστωτικού τομέα και τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην ελληνική οικονομία. Για τους σκοπούς της εργασίας θα γίνει αναφορά των πολιτικών που σχεδιάστηκαν προκειμένου να υλοποιηθεί η εσωτερική υποτίμηση, ήτοι η μείωση του παραγωγικού κόστους και των τιμών.

Ορίζοντας τον τρόπο και το χρόνο επίτευξης της δημοσιονομικής προσαρμογής το ΜΣ έκρινε ως απαραίτητες ενέργειες, οι οποίες θα έπρεπε να έχουν ολοκληρωθεί έως το τέλος του δεύτερου τριμήνου 2010, τη «μείωση του μισθολογίου του δημοσίου τομέα με τη μείωση των δώρων Πάσχα, Χριστουγέννων και επιδόματος αδείας και των επιδομάτων που καταβάλλονται σε δημοσίους υπαλλήλους». Για την ενίσχυση των θεσμών της αγοράς εργασίας η κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωση «να ξεκινήσει συζητήσεις με του κοινωνικούς εταίρους, προκειμένου να αναθεωρήσει το πλαίσιο διαπραγματεύσεων των μισθών στον ιδιωτικό τομέα και των συμβάσεων».

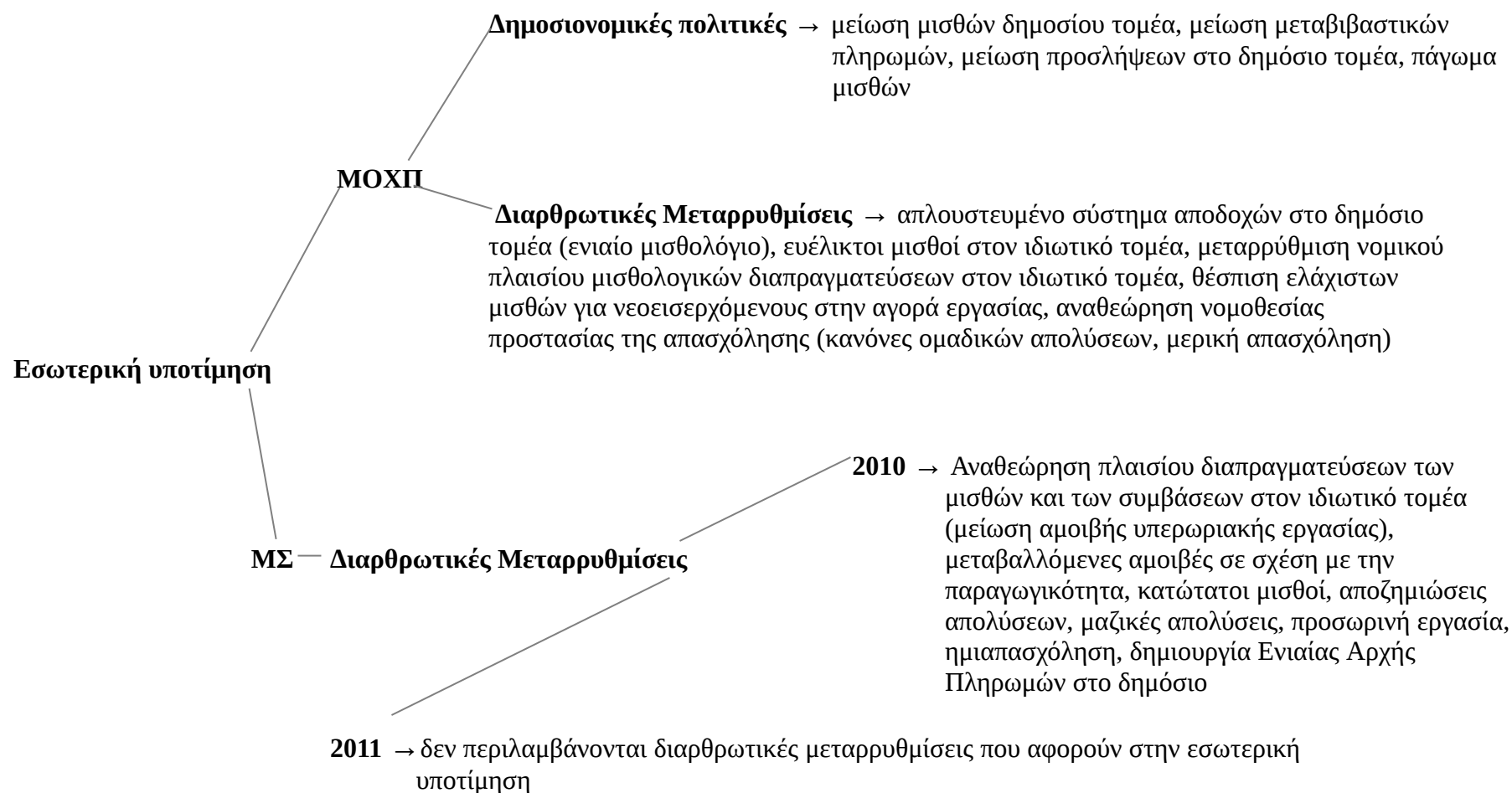
Έως το τέλος του Σεπτεμβρίου του 2010 στο πλαίσιο των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων η κυβέρνηση δεσμεύθηκε να δημιουργήσει «ένα απλοποιημένο σύστημα αμοιβών που θα κάλυπτε τους βασικούς μισθούς και τα επιδόματα που λάμβαναν οι δημόσιοι υπάλληλοι...με στόχο η αμοιβή να αντανάκλα την παραγωγικότητα και τα καθήκοντα».

Για το τελευταίο τρίμηνο του 2010 προβλέφθηκε η υιοθέτηση νομοθεσίας από το Κοινοβούλιο «για τη μεταρρύθμιση του πλαισίου μισθολογικών διαπραγματεύσεων στον ιδιωτικό τομέα, που θα πρέβλεπε τη μείωση της αμοιβής της υπερωριακής εργασίας και τη μεγαλύτερη ευελιξία στη διαχείριση του χρόνου εργασίας. Επέτρεψε «σε τοπικά σύμφωνα να θέτουν τις μισθολογικές αυξήσεις χαμηλότερα από τις κλαδικές συμφωνίες και να εισάγουν μεταβαλλόμενες αμοιβές, συνδεδεμένες με την παραγωγικότητα σε επίπεδο επιχείρησης». Επιπλέον, στα μεταρρυθμιστικά μέτρα περιλήφθηκε η «υιοθέτηση νομοθεσίας για τους κατώτατους μισθούς με εισαγωγή μισθών κάτω από τον κατώτατο μισθό (sub-minima) για ευάλωτες ομάδες, όπως οι νέοι και οι μακροχρόνια άνεργοι και την εφαρμογή μέτρων που θα εγγυώνται ότι οι τρέχοντες κατώτατοι μισθοί θα παρέμεναν σταθεροί σε ονομαστικούς

μισθούς για τρία χρόνια». Τέλος, έως το τέλος του 2010 η κυβέρνηση δεσμεύθηκε να «αλλάξει τη νομοθεσία για την προστασία της εργασίας στο ένα έτος, μειώνοντας το συνολικό επίπεδο αποζημίωσης σε περίπτωση απόλυσης και διασφαλίζοντας ότι το καθεστώς αποζημίωσης θα είναι το ίδιο για ειδικευμένους και ανειδίκευτους εργάτες, αυξάνοντας το ελάχιστο όριο ενεργοποίησης των κανόνων μαζικών απολύσεων ειδικά για μεγάλες επιχειρήσεις και διευκολύνοντας τη χρήση συμβάσεων προσωρινής εργασίας και ημιαπασχόλησης.

Για το 2011, οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που προβλέφθηκαν δεν αφορούσαν στη διαδικασία εσωτερικής υποτίμησης.

Πίνακας 4. Εσωτερική Υποτίμηση – Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής και Μνημόνιο Συνεννοήσεως

4.2 Εσωτερική υποτίμηση μέσα σε μια νομισματική ένωση

Δεδομένης της απουσίας ευελιξίας στη διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών και την ενίσχυση της ανταγωνιστικής της θέσης μέσω της μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας, της άσκησης νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής η Ελλάδα ως μέλος μιας νομισματικής ένωσης και δεδομένης της βούλησής της να παραμείνει σε αυτή, επέλεξε την, προωθούμενη από την ΕΕ, πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης, ήτοι τη μείωση του κόστους παραγωγής μέσω της μείωσης του εργατικού κόστους στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα. Άμεσο επακόλουθο αυτής θα ήταν η μείωση της συνολικής ζήτησης και η πτώση του γενικού επιπέδου τιμών.⁶¹ Εντούτοις, η εσωτερική υποτίμηση, όπως είχε επισημανθεί, θα οδηγούσε σε ύφεση και θα κατασττούσε το ελληνικό δημόσιο χρέος μη βιώσιμο (Roubini, 2011; De Grauwe, 2012).

Η εσωτερική υποτίμηση προβλήθηκε ως η μόνη εναλλακτική λύση που θα εγγυούταν την παραμονή της χώρας στην ευρωζώνη και τη βελτίωση της ανταγωνιστικής της θέσης τόσο σε περιφερειακό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ωστόσο, εκφράστηκαν και αντίθετες απόψεις, παροτρύνοντας τη χώρα να εγκαταλείψει το ευρώ (Roubini, 2011) ή να επιλέξει την προσωρινή έξοδο προκειμένου να προσφύγει σε υποτίμηση του νομίσματος, η οποία θα οδηγούσε σε άμεση αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας και γρηγορότερη ανάκαμψη (Feldstein, 2011).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η έκθεση του ΔΝΤ (2012), στην οποία παρατίθενται οι προϋποθέσεις εκείνες που απαιτούνται για να επιτύχει η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης βασισμένη σε συγκριτική περιπτωσιολογική μελέτη που προκύπτει από τη διεθνή εμπειρία. Συγκεκριμένα απαιτείται η ύπαρξη μιας ανοιχτής οικονομίας με υψηλή κινητικότητα παραγωγικών συντελεστών και υψηλός βαθμός ελαστικότητας μισθών και τιμών. Η Ελλάδα, όπως σημειώνεται στην έκθεση, δεν πληροί καμία από τις προϋποθέσεις ενώ τα αδύναμα δημοσιονομικά στοιχεία σε συνδυασμό με την ακαμψία στην αγορά εργασίας, αγαθών και υπηρεσιών δεν ενθαρρύνουν την επιλογή και εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής. Συμπεραίνει λοιπόν, ότι η μόνη επιλογή (δίχως να εγγυάται την επιτυχία) για την Ελλάδα είναι η αποφασιστικότητα της κυβέρνησης και η εφαρμογή ενός τολμηρού εμπροσθοβαρούς προγράμματος μεταρρυθμίσεων (bold front-loaded reform implementation) για να φέρει εις πέρας τη δύσκολη αποστολή της εσωτερικής υποτίμησης (International Monetary Fund, 2012: 48-49).

⁶¹ Στο Ελληνικό Πρόγραμμα Προσαρμογής περιλαμβάνονται και άλλα μέτρα με στόχο τη μείωση της συνολικής ζήτησης και του γενικού επιπέδου τιμών. Η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος πραγματοποιείται πέραν από τη μείωση των μισθών και με την αύξηση των έμμεσων φόρων και τη μείωση των συντάξεων και επιδομάτων. Ωστόσο, για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, η ανάλυση επικεντρώνεται στη μείωση του εργατικού κόστους ως μέσου βελτίωσης της σχετικής ανταγωνιστικής θέσης της Ελλάδος.

Στην έκθεση αναφέρεται η περίπτωση της Γερμανίας ως επιτυχημένο μοντέλο εσωτερικής υποτίμησης δεδομένου ότι πληρούσε τα παραπάνω κριτήρια. Η συγκεκριμένη περίπτωση διηγείρε το ενδιαφέρον για περαιτέρω έρευνα καθώς σχετίζεται άμεσα με το μοντέλο που εξετάζεται: εσωτερική υποτίμηση στο εσωτερικό της ΟΝΕ. Τα πορίσματα της έρευνας θα δείξουν ότι η πρακτική αυτή της Γερμανίας συνδέεται άρρηκτα με τις ανισορροπίες που παρουσιάστηκαν στα θεμελιώδη μακροοικονομικά μεγέθη των χωρών, οι οποίες συνιστούν τα βαθύτερα αίτια της κρίσης της ευρωζώνης.

4.2.1 Εσωτερική υποτίμηση στην ευρωζώνη: Η περίπτωση της Γερμανίας

Αναζητώντας παραδείγματα της διεθνούς εμπειρίας όπου έχει εφαρμοστεί η εσωτερική υποτίμηση, στόχος ήταν η ανεύρεση της περίπτωσης εκείνης όπου θα μπορούσε να βρίσκεται πιο κοντά στην ελληνική περίπτωση. Η εσωτερική υποτίμηση σε συνδυασμό με την εκτέλεσή της μέσα σε μια νομισματική ένωση ήταν το στοιχείο που οδήγησε στην εξέταση της εσωτερικής υποτίμησης της Γερμανίας. Αναγνωρίζεται, ωστόσο, ότι υπάρχουν τεράστιες διαφορές στις οικονομίες των δύο χωρών. Ωστόσο, το αποτέλεσμα της έρευνας και το ενδιαφέρον που αντλείται από αυτή ήταν ότι κατά τη διάρκεια της εσωτερικής υποτίμησης προέκυψαν ανισορροπίες στο εσωτερικό της Ένωσης, οι οποίες είναι άμεσα συνυφασμένες με τη σημερινή ελληνική κρίση και την κρίση ανταγωνιστικότητας τόσο στην Ελλάδα όσο και στις υπόλοιπες χώρες ευρωζώνης. Προς τούτο, στο πρώτο μέρος του κεφαλαίου θα γίνεται αναφορά στο σύνολο των χωρών της περιφέρειας⁶² αφού οι επιπτώσεις της εσωτερικής υποτίμησης ακόμα και σε ένα κράτος μέλος της νομισματικής ένωσης επηρεάζουν -όπως θα αναλυθεί παρακάτω- το σύνολο των χωρών που την απαρτίζουν.

Η Γερμανία τη δεκαετία του 1990 σημείωνε χαμηλές εξαγωγικές επιδόσεις εξαιτίας των δυσμενών επιπτώσεων της ενοποίησης με την Ανατολική Γερμανία (1991), της ραγδαίας αύξησης της προσφοράς εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο μετά την είσοδο στη διεθνή αγορά των αναδυόμενων οικονομιών κυρίως της Κίνας και της Ινδίας και της ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης με την οποία αναδείχθηκαν νέες αγορές εξαγωγών (Danninger & Joutz, 2007: 4-5).

Η ανάληψη πρωτοβουλιών για την εφαρμογή πολιτικών προκειμένου να ανακτηθεί η ανταγωνιστικότητα κρίθηκαν απαραίτητες από τις γερμανικές αρχές. Έτσι, από το 1999 έως την

⁶² Οι όροι «περίφεια» ή «περιφερειακές χώρες» περιλαμβάνουν κατά κύριο λόγο την Ελλάδα, την Ιρλανδία, την Πορτογαλία, την Ισπανία και την Ιταλία.

παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, το μοντέλο ανάρρωσης του «ασθενή του ευρώ», όπως είχε επικρατήσει να αποκαλείται, βασίστηκε σε πολιτικές συγκράτησης των πραγματικών μισθών και ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων, διαβρώνοντας την εγχώρια συνολική ζήτηση και βασίζοντας την ανάπτυξή της αποκλειστικά στον τομέα των εξαγωγών (Bibow, 2012: 20-21).

Ωστόσο, αυτή η σχεδόν δεκαετής περίοδος προσαρμογής της χώρας συνιστά για πολλούς αναλυτές την πηγή των σημερινών δεινών καθώς, όπως διατείνονται, εξαιτίας αυτής της πολιτικής παρουσιάστηκαν τεράστιες αποκλίσεις στα μακροοικονομικά μεγέθη και τις σχετικές θέσεις ανταγωνιστικότητας των κρατών μελών της ευρωζώνης (Bibow 2012; Flassbeck, 2012a; Varoufakis, 2012; Lapavitsas et al, 2010).

Στη σημερινή συγκυρία, ο κύριος θιασώτης της πολιτικής μείωσης των μισθών και τιμών ή αλλιώς της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης είναι η ισχυρότερη πια οικονομία της ευρωζώνης, η Γερμανία. Μάλιστα, υποστηρίζει με ζήλο την εν λόγω πολιτική προβάλλοντας την επιτυχία της δικής της εμπειρίας, τη συναίνεση και τις θυσίες του γερμανικού λαού επιρρίπτοντας ταυτόχρονα ευθύνες και επιβάλλοντας αυστηρούς όρους προσαρμογής στα «άσωτα» κράτη μέλη, επικαλούμενη την ανέριστη σε όρους παραγωγικότητας ραγδαία αύξηση των μισθών και τιμών, η οποία ευθύνεται απόλυτα για την επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας τους. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Lapavitsas et al (2010: 339) η επιδείνωση της ανταγωνιστικής θέσης των κρατών της περιφέρειας δεν επήλθε εξαιτίας της αύξησης των μισθών στην περιφέρεια αλλά αποδίδεται στην «αμελητέα» αύξηση των μισθών των Γερμανών εργατών.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι η προώθηση των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας έχει τις ρίζες της στη Στρατηγική της Λισαβόνας του 2000, η οποία υπογράμμιζε την ανάγκη προώθησης ευελιξίας στις αγορές εργασίας των κρατών μελών της ευρωζώνης. Οι στόχοι αυτής της πρωτοβουλίας ήταν η επίτευξη πλήρους απασχόλησης, η δημιουργία μιας αγοράς εργασίας βασισμένης στη γνώση και η μείωση της ανεργίας (Ibid: 336). Οι μεταρρυθμίσεις αυτές θεωρήθηκαν απαραίτητες για την ενίσχυση της εμβάθυνσης της ολοκλήρωσης στην νομισματική ένωση, δεδομένης της απώλειας δύο σημαντικών εργαλείων, της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (Ibid). Τη Στρατηγική της Λισαβόνας ακολούθησαν όλες οι χώρες της ευρωζώνης, ωστόσο τα αποτελέσματα που επέφερε στην περιφέρεια διαφέρουν από αυτά στην περίπτωση της Γερμανίας (οι αιτίες αναλύονται παρακάτω).

Την πραγματική υποτίμηση της Γερμανίας συνέδραμε η επίσημη πολιτική στάση της ΕΚΤ «ένα μέγεθος για όλους» (one size fits all). Η εν λόγω πολιτική σημαίνει ότι οι αποφάσεις στη νομισματική

πολιτική αντικατοπτρίζουν τις αλλαγές στις οικονομικές συνθήκες της ευρωζώνης ως συνόλου και δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις διαφορές μεταξύ των εθνικών οικονομιών μέσα στην εν λόγω περιοχή (Crowley & Lee, 2008: 2). Σημαντικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής της ΕΚΤ αποτελεί ο στόχος της σταθερότητας των τιμών, ο οποίος ορίζεται από την Τράπεζα ως «η διατήρηση των ποσοστών πληθωρισμού κάτω, αλλά κοντά στο 2%» (European Central Bank). Από το σύνολο των κρατών μελών της ευρωζώνης μόνο η Γαλλία παρέμεινε πιστή στην πολιτική της διατήρησης του πληθωρισμού στο επίπεδο αυτό.

Η πρώτη χώρα που θα παρεκκλίνει από το όριο του πληθωρισμού θα είναι η Γερμανία. Ήδη από το 1999 η γερμανική κυβέρνηση με τους αρμόδιους της αγορά εργασίας είχαν καταλήξει σε μια συμφωνία διατήρησης του ρυθμού αύξησης των ονομαστικών μισθών σε χαμηλό επίπεδο ενώ για το ρυθμό πληθωρισμού συμφώνησαν ότι θα παρέμενε κάτω από το κοινά συμφωνημένο στόχο του 2% της ΕΚΤ (Flassbeck, 2012b).

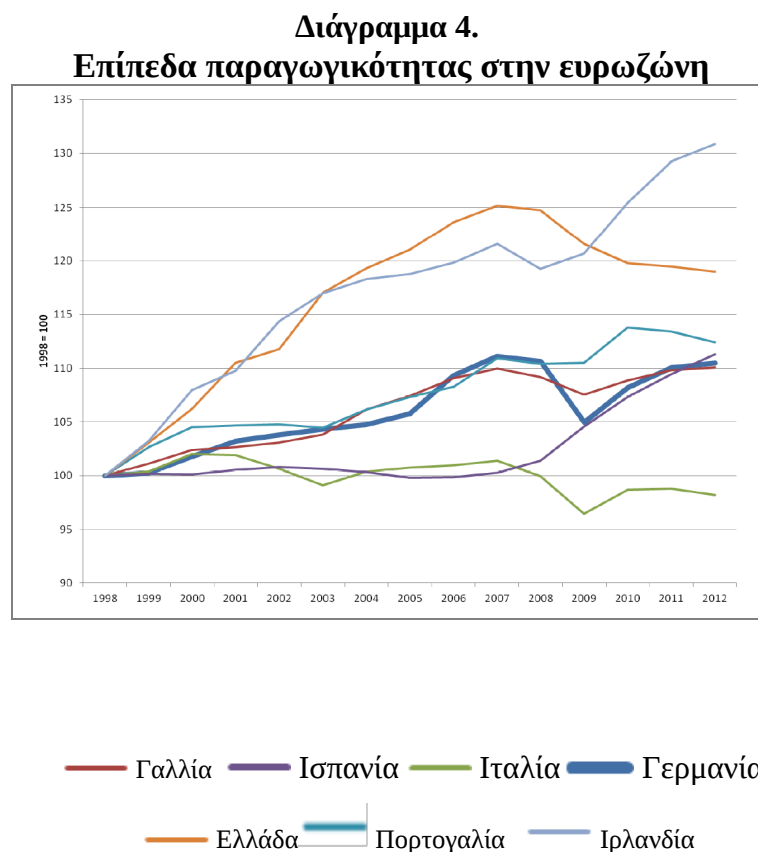
Η Γερμανία, από το 1999 και έπειτα, παρεμβαίνοντας με σχετική ευκολία στην αγορά εργασίας χάρις στους υψηλούς πραγματικούς μισθούς, τις ισχυρές κοινωνικές πολιτικές και και τα αδύναμα εργατικά σωματεία (Lapavitsas et al, 2010: 336-337), μείωσε το εργατικό κόστος και έτσι απομακρύνθηκε σημαντικά από το στόχο του 2% του πληθωρισμού. Δεδομένης της χαμηλής παραγωγικότητάς της και του μειωμένου ονομαστικού κόστους εργασίας, το επίπεδο του γερμανικού μοναδιαίου κόστους εργασίας παρουσίασε αξιοσημείωτη απόκλιση από αυτά των υπολοίπων χωρών της ευρωζώνης (Bilbow, 2012: 17). Η θεωρία του Mundell ότι, «ο συντονισμός των μισθών είναι ζωτικής σημασίας, ώστε να αποτραπεί στις εθνικές τάσεις των μισθών να γίνουν η πηγή των ασύμμετρων σοκ» δεν είχε εισακουστεί (Ibid: 16).

Εν τω μεταξύ, οι υπόλοιπες χώρες της ευρωζώνης και δη, της περιφέρειας βίωναν τελείως διαφορετικά την εν λόγω περίοδο. Οι μεταρρυθμίσεις της στρατηγικής της Λισσαβώνας στην αγορά εργασίας αποδεικνύονταν δυσκολότερες καθώς, σε αντίθεση με τη Γερμανία, οι πραγματικοί μισθοί ήταν χαμηλότεροι, το κράτος πρόνοιας ασθενικό και τα εργατικά σωματεία ισχυρότερα. Την ίδια στιγμή της εσωτερικής προσαρμογής της γερμανικής οικονομίας οι χώρες της περιφέρειας, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα, σημείωναν ταχείς ρυθμούς ανάπτυξης με αποτέλεσμα την αύξηση της εγχώριας ζήτησης, των πραγματικών αποδοχών (real remuneration)⁶³, του πληθωρισμού και κατ' επέκταση του

⁶³ Στην Ελλάδα οι πραγματικές αποδοχές, έννοια διάφορη του πραγματικού μισθού, αυξήθηκε σύμφωνα με το Lapavitsa κατά 20%. Ωστόσο, το ελληνικό σημείο αφετηρίας της αύξησης βρίσκεται χαμηλότερα από αυτό της Γερμανίας γεγονός το οποίο καθιστά άτοπο το επιχείρημα ότι η άνοδος αυτή επέφερε την επιδείνωση της θέσης της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδος σε σχέση με τη Γερμανία. (Lapavitsas et al, 2010: 20) (Οι πραγματικές αποδοχές περιλαμβάνουν τον πραγματικό μισθό συν τα επιπλέον κόστη εργασίας για τον εργοδότη, όπως για παράδειγμα τα μπόνους προς τους υπαλλήλους με υψηλές επιδόσεις (Ibid).

μοναδιαίου κόστους εργασίας.

Όμως, οι αυξήσεις στο ονομαστικό κόστος εργασίας⁶⁴ συνοδεύθηκε από αύξηση της παραγωγικότητας -γεγονός που άμβλυne τις συνέπειες της υπερβολικής αύξησης του μοναδιαίου εργατικού κόστους- σημειώνοντας μεγάλη διαφορά με τα σχετικά επίπεδα της Γερμανίας. Για παράδειγμα, η Ελλάδα και η Ιρλανδία εμφάνιζαν την περίοδο αυτή με διαφορά τα υψηλότερα ποσοστά παραγωγικότητας συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της ευρωζώνης. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Lavanitsas et al (2010: 339), η αύξηση της παραγωγικότητας φαινόταν τόσο μεγάλη σε σύγκριση με της Γερμανίας επειδή η τελευταία σημείωνε σημαντική κάμψη.

Πηγή: Bibow, 2012: 18

Ο Monastiriotes (2011) επιβεβαιώνει την πραγματική ανατίμηση της Ελλάδος μεταξύ 1999 και

⁶⁴ Το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας ισούται με το λόγο του ονομαστικού κόστους εργασίας προς την παραγωγικότητα εργασίας.

2009 (6,5% ως προς τις χώρες του ευρώ και 15-20% ως προς τους κυριότερους εμπορικούς εταίρους της) και την αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Επισημαίνει όμως τις πολύ καλές επιδόσεις της Ελλάδος στην παραγωγικότητα εργασίας και κυρίως, ότι εξακολουθούσε να διατηρεί το πλεονέκτημα κόστους αφού σε πραγματικούς όρους, οι μισθοί παρέμεναν 25% χαμηλότεροι από το μέσο όρο της ευρωζώνης.

Η Γερμανία είχε καταφέρει μέσω της συμπίεσης των μισθών (και όχι μέσω της αύξησης της παραγωγής) να μειώσει το μοναδιαίο κόστος εργασίας και να δώσει ώθηση στους Γερμανούς εξαγωγείς, αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητά της έναντι όλων των άλλων κρατών μελών της ενιαίας αγοράς. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat ο ρυθμός πληθωρισμού στην Ελλάδα το 2003 διαμορφώνεται στο 3% και 4,2% το 2008 ενώ στη Γερμανία 1% και 2,8% τα αντίστοιχα έτη. Το μοναδιαίο κόστος εργασίας την περίοδο 2003-2008 για την Ελλάδα φθάνει το 11,4% το 2003 και 8,5% το 2008 ενώ το αντίστοιχο γερμανικό το 2% και -0,6%. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε τεράστιες αποκλίσεις στις σχετικές θέσεις ανταγωνιστικότητας, που αντικατοπτρίζονταν στις ανισορροπίες στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών τους (Bibow, 2012: 14; Dadush & Stancil, 2011)

Η ασυμμετρία αυτή τροφοδοτήθηκε και από την ΕΚΤ ως απόρροια της πολιτικής «ένα μέγεθος για όλους». Δεδομένου του επίσημου, κοινού για όλες τις χώρες, επιτοκίου, στη Γερμανία που εμφάνιζε χαμηλότερα ποσοστά πληθωρισμού, τα πραγματικά επιτόκια αυξήθηκαν με αποτέλεσμα την ακόμα μεγαλύτερη συμπίεση της εγχώριας ζήτησης και του γενικού επιπέδου τιμών. Στον αντίποδα, στις χώρες, όπως η Ελλάδα, που σημείωναν υψηλότερα ποσοστά πληθωρισμού, τα πραγματικά επιτόκια διαμορφώθηκαν σε χαμηλότερα επίπεδα, γεγονός που πυροδότησε την εγχώρια ζήτηση και τον εθνικό πληθωρισμό. Πράγματι, ασκήθηκε έντονη κριτική για τη στάση που τήρησε η ΕΚΤ τα πρώτα χρόνια του ευρώ καθώς εφαρμόστηκε σφιχτότερη (too tight) νομισματική πολιτική για τις χώρες που κατέγραφαν χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης και χαλαρή (too loose) για τις χώρες με υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης (Issing, 2005). Όπως παρατηρεί ο Bibow (2012: 21) αυτή ήταν και η αιτία δημιουργίας φούσκας στις χώρες της περιφέρειας.

Κατά τον Bilbow (2012: 18) «οι διαφορές στα ποσοστά πληθωρισμού ή στο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος είναι αθροιστικές». Αν διατηρηθούν επί σειρά ετών, οι αποκλίνουσες τάσεις ενισχύονται και δημιουργούν ακόμη μεγαλύτερες στρεβλώσεις στις σχετικές θέσεις ανταγωνιστικότητας. Με τον καιρό, η μικρή ετήσια απόκλιση των πληθωρισμών των χωρών μετατράπηκε σε τεράστιο χάσμα μεταξύ Γερμανίας και Νότιας Ευρώπης που ισοδυναμεί με 25% και μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας -η οποία ήταν η μόνη χώρα πιστή στο 2% του πληθωρισμού- διαφορά

της τάξεως του 15%.

Ο Krugman (2012) παρατηρεί ότι η εσωτερική προσαρμογή της Γερμανίας πραγματοποιήθηκε χωρίς αποπληθωρισμό. Το μεγαλύτερο μέρος της επιτυχίας της εσωτερικής υποτίμησης της Γερμανίας αποδίδεται στον υψηλό πληθωρισμό των χωρών της περιφέρειας, ο οποίος τροφοδοτήθηκε από τις τεράστιες κεφαλαιακές ροές από τον πυρήνα προς στην περιφέρεια (βλ. κεφάλαιο 2). Κατά τον Krugman, η εφαρμογή του ίδιου μοντέλου σήμερα, χωρίς την επικράτηση ή τη διαμόρφωση των ίδιων συνθηκών που επικράτησαν τότε δεν είναι εφικτή.

Σημειώνεται ότι από το 2000-2005 το 80% της ανάπτυξης της Γερμανίας οφείλεται στις καθαρές εξαγωγές με το μερίδιο στην αγορά εξαγωγών προς τις χώρες της ευρωζώνης να καταλαμβάνει το 37-40%. Άμεση συνέπεια της γερμανικής επιτυχίας ήταν η εμφάνιση επίμονων πλεονασμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, τα οποία αντικατόπτριζαν τα επίμονα ελλείμματα της περιφέρειας.

Η επακόλουθη «βελτίωση της διεθνούς επενδυτικής της θέσης, ως χώρας πλεονασματικής, οδήγησε είτε στην αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους είτε στην απόκτηση ξένων περιουσιακών στοιχείων ενεργητικού» (Bibow, 2012: 26). Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η Γερμανία διέθετε μηδενικά καθαρά περιουσιακά στοιχεία ενεργητικού. Στο τέλος του 2010 η θέση πιστωτή της Γερμανίας έφτασε στο 40% του ΑΕΠ (Ibid). Με την υιοθέτηση του ευρώ οι ακαθάριστες κεφαλαιακές ροές⁶⁵ από τη Γερμανία προς τις χώρες της ευρωζώνης αυξήθηκαν θεαματικά, διαπιστώνοντας ότι η χώρα «είναι περισσότερο χρηματοοικονομικά ενσωματωμένη στη ζώνη του ευρώ απ' ότι οικονομικά καθώς επίσης ότι η παγκόσμια χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση της Γερμανίας είναι ιδιαίτερα συγκεντρωμένη στο εσωτερικό της ευρωζώνης» (Ibid: 27-28)

Η πολιτική της Γερμανίας έχει λάβει σκληρή κριτική εντάσσοντάς τη στην αντίληψη «beggary-neighbor»⁶⁶ (Lapavistas et al, 2010; Flassbeck, 2012a), η οποία ανήκει στη μερκαντιλιστική σκέψη που υποστηρίζει ότι «ένα έθνος για να αποκτήσει πλούτο θα πρέπει η αξία των εξαγόμενων προϊόντων να είναι μεγαλύτερη εκείνης των εισαγόμενων. Κατά συνέπεια, ένα έθνος μπορεί να αναπτυχθεί μόνο σε βάρος κάποιου άλλου» (Παπάζογλου, 2010: 1-2). Το αναπτυξιακό μοντέλο της Γερμανίας στα πρώτα δέκα χρόνια του ευρώ βασίστηκε αποκλειστικά στις εξαγωγές, συμπιέζοντας την εγχώρια ζήτηση μέσω της μείωσης του κόστους παραγωγής (μισθοί), αξιοποιώντας, την ανοιχτή, ευέλικτη και στενά ολοκληρωμένη με τη νομισματική ένωση οικονομία της, το ευνοϊκό κλίμα που επικρατούσε

⁶⁵ Οι ροές κεφαλαίων περιλαμβάνουν άμεσες ξένες επενδύσεις, χαρτοφυλάκιο ιδίων κεφαλαίων, χαρτοφυλάκιο χρέους και άλλες επενδύσεις, περιλαμβανομένων των τραπεζικών δανείων.

⁶⁶ Η αντίληψη «beggary-neighbor» βρήκε γόνιμο έδαφος την εποχή του Μεσοπολέμου όπου κράτη προσέφευγαν σε ανταγωνιστικές υποτιμήσεις των νομισμάτων και μέτρα προστατευτισμού.

στην περιφέρεια, η οποία στήριζε τη δική της ανάπτυξη στην εγχώρια κατανάλωση, ενθαρρυνόμενη από τις κεφαλαιακές ροές από το Βορρά προς το Νότο και την πολιτική της ΕΚΤ «ένα μέγεθος για όλους».

Όπως υποστηρίζει ο Flassbeck (2012a) το πρόβλημα δεν εντοπίζεται στο μέγεθος των εξαγωγών της Γερμανίας αλλά στα συστηματικά πλεονάσματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, τα οποία υπερασπίζεται με κάθε μέσο. Τα γερμανικά πλεονάσματα τροφοδοτούνται από το εσωτερικό μέσω της ατροφικής εσωτερικής απορρόφησης ενώ στη μειωμένη αυτή εσωτερική ζήτηση αποδίδονται -σε μεγάλο βαθμό- και τα επίμονα ελλείμματα της περιφέρειας. Με άλλα λόγια, οι Γερμανοί δεν καταναλώνουν στο εσωτερικό και δεν αγοράζουν προϊόντα που παράγονται στο εξωτερικό. Σήμερα, με επιμονή της Γερμανίας, επιχειρείται η καταστροφή, σύμφωνα με τον Flassbeck, της εσωτερικής ζήτησης στις χώρες της περιφέρειας για τη βελτίωση της σχετικής ανταγωνιστικής τους θέσης. Υπόκεινται μάλιστα σε αυστηρή αιρεσιμότητα, χωρίς όμως να γνωρίζουν ποιες είναι οι προθέσεις των πλεονασματικών χωρών (αναφέρεται στη Γερμανία) ή χωρίς να ισχύει συγκεκριμένη αιρεσιμότητα και για τις πλεονασματικές χώρες (Flassbeck, 2012a) (βλ. παρακάτω «Η επιστροφή του Keynes»). Με άλλα λόγια, δεν επιχειρείται, ή τουλάχιστον έχει προς το παρόν αποκλεισθεί, μία συμμετρική κατανομή των βαρών προσαρμογής στο εσωτερικό της ευρωζώνης.

Πίνακας 5.
Ανταγωνιστικότητα Ελλάδας και Γερμανίας

	1999	2001	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Ελλάδα									
ΙΤΣ*	-3.3	-6.2	-6.8	-6.7	-11.2	-13.6	-13.6	-12.1	-10.4
ΡΠ	2.1	3.7	3.4	3.5	3	4.2	1.3	4.7	3.1
ΠΣΣΙ	-4.1	-5.1	9.1	6.8	1.9	4	5	3.9	:
ΜΚΕ	:	:	11.4	8.3	5.8	8.5	18.9	12.8	2.3
Γερμανία									
ΙΤΣ*	-0.8	-1	1.3	3.9	6.3	6.6	6.5	6.1	5.9
ΡΠ	0.6	1.9	1	1.9	2.3	2.8	0.2	1.2	2.5
ΠΣΣΙ	-9.1	-8.8	5.1	4.8	0.6	2.5	3.2	-2.9	:
ΜΚΕ	-0.5	1.5	2	-0.5	-3.7	-0.6	7.2	6.8	5.9

* ως ποσοστό του ΑΕΠ, : δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία

ΙΤΣ: Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών, ΡΠ: Ρυθμός Πληθωρισμού, ΠΣΣΙ: Πραγματική Σταθμισμένη Συναλλαγματική Ισοτιμία, ΜΚΕ: Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας

πηγή: Eurostat

4.2.2 Εσωτερική υποτίμηση στην ευρωζώνη: Η περίπτωση της Ελλάδος

Το 2010 η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης επελέγη ως η κατεξοχήν στρατηγική ανάκτησης της χαμένης ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Άραγε σήμερα, είναι γόνιμο το έδαφος για μία τέτοια στρατηγική βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας μέσα σε μια νομισματική ένωση; Το επιτρέπει η σημερινή οικονομική συγκυρία; Είναι δυνατή η επιτυχία της εσωτερικής υποτίμησης εν μέσω περιφερειακής κρίσης και παγκόσμιας οικονομικής επιβράδυνσης;

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, για τη μέτρηση των μεταβολών στα επίπεδα ανταγωνιστικότητας και τη σύγκρισή της διεθνώς χρησιμοποιείται το ονομαστικό ανά μονάδα κόστος εργασίας, του οποίου η δυναμική ανάλυση δείχνει την εξέλιξη του ονομαστικού κόστους εργασίας σε σχέση με την παραγωγικότητα της εργασίας. Όταν οι ονομαστικοί μισθοί αυξάνονται με υψηλότερο ρυθμό από το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας τότε επέρχεται επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας. Την περίοδο που η Γερμανία ασκούσε περιοριστική πολιτική ως προς τους μισθούς το ανά μονάδα κόστος εργασίας στο εσωτερικό της αυξήθηκε κατά 6,6%, στην Ευρωζώνη κατά 12 και κατά 36,6% στην Ελλάδα

(Βλάχου & Λαμπρινίδης, 2010: 241- 242).

Ωστόσο, δε διαμορφώνεται η ίδια εικόνα εάν συγκρίνουμε τους μισθούς σε απόλυτους όρους καθώς η Γερμανία συγκριτικά με την Ελλάδα και άλλες χώρες παρουσιάζει υψηλότερες αμοιβές (Βλάχου & Λαμπρινίδης, 2010; Monastiriotis, 2011). Ειδικότερα, οι ετήσιες μέσες αμοιβές στην Ελλάδα είναι 16,7 χιλιάδες ευρώ για το έτος 2003 και 37,2 χιλιάδες ευρώ για τη Γερμανία (Βλάχου & Λαμπρινίδης, 2010: 243). Αναφύονται λοιπόν ερωτήματα για το κατά πόσο η πολιτική μείωσης του κόστους παραγωγής μέσω της μείωσης του κόστους εργασίας είναι κατάλληλη για την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδος και τη γεφύρωση του χάσματος με τις χώρες του Βορρά (Ibid).

Τα πραγματικά αίτια του ελλείμματος ανταγωνιστικότητας για τους Βλάχου & Λαμπρινίδη (2010: 244-245) εντοπίζονται στη διαφορά των επιπέδων παραγωγικότητας αφού για το 2009 ο δείκτης παραγωγικότητας για την Ελλάδα ήταν 59,2% και για τη Γερμανία 92,9%. Το χάσμα αυτό οφείλεται στη χαμηλή έως μέτρια ένταση της τεχνολογίας, στις περιορισμένες δαπάνες για έρευνα και τεχνολογία, στις οποίες αποδίδονται οι χαμηλές επιδόσεις της Ελλάδος στην καινοτομία. Επίσης, η απώλεια ανταγωνιστικότητας αποδίδεται στις διαφορές του ρυθμού πληθωρισμού αφού κατά τη διάρκεια της περιόδου 2001-2010 ο μέσος ρυθμός αύξησης τιμών (Δείκτης Τιμών Καταναλωτή) ήταν 1,1% στη Γερμανία, 2,0% στην Ευρωζώνη των 12 και 3,4% στην Ελλάδα. Η διαφορά αυτή απεικονίζει τη χρόνια διαρθρωτική αδυναμία της ελληνικής οικονομίας για τη διεξαγωγή αποτελεσματικής πολιτικής ανταγωνισμού (Ibid-246).

Συχνά αναφέρεται ότι η ολιγοπωλιακή δομή της ελληνικής αγοράς προϊόντων συνιστά χρόνιο διαρθρωτικό πρόβλημα της οικονομίας, το οποίο επιτείνει την ακαμψία των τιμών. Ο Στασινόπουλος (2011: 172-173) εντοπίζει ένα παράδοξο φαινόμενο σε ότι αφορά την αποτελεσματικότητα των αγορών (μείωση κόστους παραγωγής και τελικής τιμής προϊόντων και υπηρεσιών), η οποία εμφανίζεται μικρότερη σε κλάδους όπου υπάρχει πληθώρα ανταγωνιστών (π.χ. λιανεμπόριο) ενώ αντιστρόφως οι τιμές είναι χαμηλότερες σε αγορές που είναι ολιγοπωλιακές (π.χ. τηλεπικοινωνίες). Η κατάσταση αυτή αποδίδεται πρώτον, στα χαρακτηριστικά της ελληνικής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ήτοι στον προσανατολισμό της στην εγχώρια αγορά, στα μικρά μεγέθη των επιχειρήσεων, στην πλημμελή οργάνωσή τους που συνεπάγεται υψηλό κόστος διαχείρισης και στα υψηλά ποσοστά κέρδους και δεύτερον, στην τεχνολογική, οργανωτική, παραγωγική υπεροχή των μεγάλων επιχειρήσεων και των αγορών στις οποίες κυριαρχούν.

Στο ίδιο μήκος κύματος ο Monastiriotis (2011) αποδίδει το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας της χώρας στις «υψηλές τελικές τιμές (high final prices) εξαιτίας των μεγαλύτερων περιθωρίων κέρδους

στην Ελλάδα -ανάμεσα στα υψηλότερα στην ευρωζώνη- που αντικατοπτρίζουν τις στρεβλώσεις και ακαμψίες στην αγορά προϊόντων». Οι υψηλές τιμές στο εσωτερικό καταφέρουν σημαντικό πλήγμα στην ανταγωνιστικότητα των εξαγόμενων προϊόντων και οδηγούν στην αύξηση των εισαγωγών και κατ' επέκταση στο εμπορικό έλλειμμα (Ibid).

Κινητήριος μοχλός για την ανταγωνιστικότητα μιας χώρας δεν είναι για το Monastirioti η μεταβλητή κόστος/τιμή αλλά η σχέση ποιότητας/τιμής των παραγόμενων προϊόντων και η δυνατότητα αυτών να φθάσουν στις αγορές του εξωτερικού. Οι υψηλότερες τιμές και το υψηλότερο κόστος στη Γερμανία ή ακόμα και στην Πορτογαλία δεν αποτέλεσαν εμπόδιο στην άνθιση του εξαγωγικού τομέα. Συνεπώς είναι διαρθρωτικοί οι λόγοι που εμποδίζουν την Ελλάδα να ξεφύγει από το χαμηλό 8% των εξαγωγών της ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Εξίσου σημαντική καταγράφεται και η τάση της χώρας να εισάγει γεγονός που οφείλεται σε δύο παράγοντες: τις εγχώριες προτιμήσεις και την εγχώρια προσφορά, ήτοι τη δυνατότητα της εγχώριας οικονομίας να ικανοποιήσει την εγχώρια ζήτηση. Και στις δύο περιπτώσεις η Ελλάδα ευνοεί τις εισαγωγές αν αναλογιστεί κανείς ότι η εγχώρια παραγωγή αγαθών (όχι υπηρεσιών) συνιστά το ένα-τρίτο της εγχώριας κατανάλωσης. Σε μία χώρα όπως η Ελλάδα με χαμηλά επίπεδα αποταμίευσης και χαμηλά ποσοστά επανεπένδυσης κερδών, η μείωση των μισθών θα επιφέρει, πέρα από βραχυπρόθεσμη μείωση των εισαγωγών και αύξηση των εξαγωγών, μείωση της εσωτερικής ζήτησης με αρνητικό αντίκτυπο στις ευκαιρίες παραγωγής νέων, άλλοτε εισαγόμενων, προϊόντων και στην ποιότητα των ίδιων των προϊόντων. «Η έμφαση στην τεχνολογία, την επιχειρηματικότητα και τη μείωση κόστους εισόδου, τη βελτίωση της πρόσβασης σε ξένα δίκτυα διανομής και ο εκσυγχρονισμός της κεφαλαιακής βάσης της οικονομίας θα οδηγήσει στην ευκαία σχέση ποιότητας τιμής και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της χώρας» (Ibid).

Στη μελέτη των Felipe & Kumar (2011) τίθεται μία νέα παράμετρος αξιολόγησης της ανταγωνιστικότητας των χωρών του Νότου (και της Ιρλανδίας) και αυτή δεν είναι το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Οι συγγραφείς εστιάζουν στον τύπο των προϊόντων που εξάγουν οι χώρες της περιφέρειας συγκριτικά με τα γερμανικά προϊόντα και τοποθετούν στην άκρη τα επιχειρήματα περί υψηλών μισθών (οι οποίοι μάλιστα είναι χαμηλότεροι από αυτούς της Γερμανίας) και χαμηλής παραγωγικότητας (η οποία παρεμπιπτόντως αυξήθηκε σημαντικά την τελευταία δεκαετία). Εστιάζουν στο γεγονός ότι οι εν λόγω χώρες δεν έχουν κάνει βήματα απαγκίστρωσης από τα παραδοσιακά βιομηχανικά προϊόντα που παράγονται πλέον από πολλές άλλες χώρες, με εξαιρετικά χαμηλό εργατικό κόστος. Η σύνθεση των γερμανικών εξαγωγίμων προϊόντων απέχει κατά πολύ από εκείνη της Ελλάδος ή της Πορτογαλίας. Μία

μείωση των ονομαστικών μισθών κατά 20-30%, θα προκαλούσε ύφεση και δε θα έδινε το περιθώριο σε πολλές εταιρείες να αναβαθμίσουν τα προϊόντα τους για να ανταγωνιστούν τα πιο σύνθετα γερμανικά προϊόντα και, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα ήταν αρκετή για να ανταγωνιστούν του μισθούς της Κίνας. Οι Felipe και Kumar (2011) επιμένουν ότι η μόνη λύση σε μακροχρόνιο ορίζοντα είναι η στροφή των χωρών του Νότου, μεταξύ άλλων και της Ελλάδος προς το πρότυπο των γερμανικών προϊόντων. Με άλλα λόγια, να στραφούν προς την αναβάθμιση των εξαγωγίμων προϊόντων τους για την εξασφάλιση της ανάπτυξης και προόδου.

Την κατάσταση αυτή επιβεβαιώνουν οι Βλάχου & Λαμπρινίδης (2010: 246-247) αφού επισημαίνουν ότι η διάρθρωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών δείχνει ότι οι εξαγωγές της Ελλάδος περιορίζονται παραδοσιακά σε προϊόντα χαμηλής και χαμηλής-μέσης τεχνολογίας εντάσεως εργασίας ή εντάσεως φυσικών πόρων και αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό από προϊόντα χαμηλού, κυρίως εργατικού κόστους που παράγονται, εκτός Ε.Ε., στην Κίνα και την Ινδία (Βλάχου & Λαμπρινίδης, 2010: 246-247). Από την άλλη πλευρά, στη σύνθεση των εισαγωγών κυριαρχούν προϊόντα υψηλής τεχνολογίας (Ibid).

Για τον Gros (2012: 8) η περίπτωση της Ελλάδος δίνει σημαντικές απαντήσεις για το συσχετισμό του μοναδιαίου κόστους εργασίας με την ανταγωνιστικότητα και το μέγεθος των εξαγωγών μίας χώρας. Ειδικότερα, ο Gros διατείνεται ότι κατά την είσοδό της Ελλάδος στη ζώνη του ευρώ το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών εμφάνιζε ήδη σημαντικά ελλείμματα, ενώ τις μεταβολές στο εμπορικό ισοζύγιο δεν επηρέασε σημαντικά η τεράστια αύξηση στο σχετικό μοναδιαίο κόστος εργασίας. Αυτό που θέλει να δείξει είναι ότι αυτή η «μη ανταγωνιστική χώρα» δεν υπέστη θεαματικές απώλειες στον τομέα των εξαγωγών της μετά την αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Αντίθετα το πρόβλημα είναι χρόνιο και τα ελλείμματα προέρχονται από την ισχυρή τάση των χωρών όπως η Ελλάδα (όπως επίσης η Πορτογαλία και η Ιταλία) να εισάγουν, να δαπανούν και να καταναλώνουν. Συγκεκριμένα, οι πραγματικές εξαγωγές της Ελλάδος (real exports) αυξήθηκαν περίπου στο 40% από το 2000-2008 (Levy, 2012) παρά την αύξηση του ανά μονάδα κόστους εργασίας κατά 36,6% (Βλάχου & Λαμπρινίδης: δες αίτια)

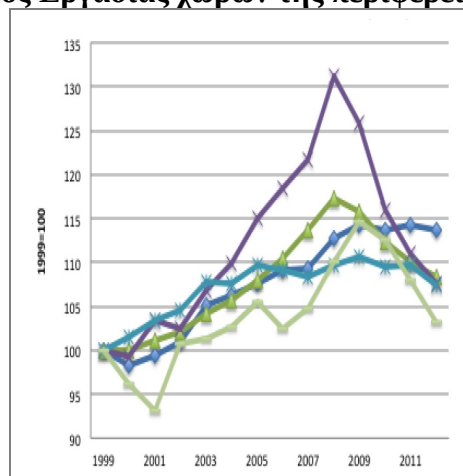
Για την ανταγωνιστικά αδύναμη θέση της Ελλάδος εκτός ευρωζώνης ευθύνεται, σύμφωνα με το Monastirioti (2011), και η ονομαστική ανατίμηση του ευρώ από το 2002 καθώς το 45% των εμπορικών συναλλαγών της χώρας διεξάγεται εκτός ΕΕ με αποτέλεσμα το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο, μεταξύ 2000 και 2008, με τις χώρες εκτός της ΕΕ (extra-EU trade deficit) να αυξάνεται από 6% στο 9,5% του ΑΕΠ (αύξηση της τάξεως του 65%) ενώ την ίδια περίοδο το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο

με τις χώρες της ΕΕ μειώθηκε από 11,3% στο 9,5% (μείωση της τάξεως του 14%).

Ο Feldstein (2012) πρότεινε την αποδυνάμωση του ευρώ για την έξοδο του συνόλου της ευρωζώνης από την κρίση. Συγκεκριμένα ανέφερε ότι η υποχώρηση του ευρώ το 2011 κατά 15% (από \$1,44 κάτω από \$1,21) θα πρέπει να συνεχισθεί με μία ισόποση υποχώρηση για το 2012, ώστε να πλησιάσει σε ισοτιμία 1 προς 1 έναντι του δολαρίου. Με το επιχείρημα αυτό διατείνεται ότι θα μειωθεί το κόστος των εξαγωγών των ευρωπαϊκών προϊόντων και θα αυξηθεί το κόστος των εισαγωγών μειώνοντας ή ακόμα εξαλείφοντας τα ελλείμματα στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών των χωρών της ευρωπαϊκής περιφέρειας, καθώς σχεδόν το ήμισυ του εμπορίου τους διεξάγεται σε χώρες εκτός ευρωζώνης. Μία τέτοια κίνηση θα απάλλασσε τις χώρες της περιφέρειας από τις επιπτώσεις των αυστηρών μέτρων λιτότητας, ήτοι τους υψηλούς φόρους και τις περικοπές στις κρατικές δαπάνες και τη συνακόλουθη ύφεση (Feldstein, 2012).

Σύμφωνα με τον De Grauwe (2012: 1) η «εσωτερική υποτίμηση» στην οποία έχουν αποδυθεί τα κράτη-μέλη της περιφέρειας της ευρωζώνης, έχουν ως στόχο τη μείωση της συνολικής ζήτησης και της εγχώριας παραγωγής. Το 2012, μέσα στα δύο χρόνια αυτά δημοσιονομικής προσαρμογής της Ελλάδος, η εσωτερική υποτίμηση που έχει επιτευχθεί, αξιολογώντας τις μεταβολές στο σχετικό μοναδιαίο κόστος εργασίας, είναι της τάξεως του 11,4%, με το οποίο έχει μειώσει την απώλεια ανταγωνιστικότητας που συσσωρεύθηκε κατά τη δεκαετία 1999-2008/09 κατά 78% (Ibid: 2). Ωστόσο, το κόστος της υποτίμησης είναι τεράστιο σε όρους παραγωγής και απασχόλησης, ενώ η διαδικασία ακόμα δεν έχει ολοκληρωθεί (Ibid).

Διάγραμμα 4.
Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας χωρών της περιφέρειας της ευρωζώνης

■ Ιταλία ■ Ισπανία ■ Ιρλανδία
■ Πορτογαλία ■ Ελλάδα

Πηγή: De Grauwe, 2012: 2.

Προκειμένου να αμβλυνθεί το κοινωνικό και οικονομικό κόστος της εσωτερικής υποτίμησης στις ελλειμματικές χώρες, ο De Grauwe (2012: 3) παροτρύνει τις πλεονασματικές χώρες να προβούν σε εσωτερική ανατίμηση. Ενδεικτικά, για την περίπτωση της Γερμανίας αναφέρει ότι, η εσωτερική υποτίμηση της χώρας, η οποία οδήγησε στη δημιουργία πλεονασμάτων σταμάτησε το 2007/08 αλλά δεν έχει παρατηρηθεί καμία σημαντική ένδειξη εσωτερικής ανατίμησης. Το ίδιο ισχύει και για άλλες πλεονασματικές χώρες της ευρωζώνης όπως τη Φινλανδία, την Αυστρία, τις Κάτω Χώρες. Κατά συνέπεια, το βάρος της προσαρμογής φέρουν αποκλειστικά οι ελλειμματικές χώρες της περιφέρειας.

Μάλιστα, το βάρος είναι ασύμμετρο εξαιτίας της «εγγενούς ευπάθειας» μιας νομισματικής ένωσης στην οποία οι εθνικές κυβερνήσεις δανείζονται σε ένα νόμισμα στο οποίο δεν έχουν καμία επιρροή (Ibid: 4). Έτσι, όπως υποστηρίζει ο De Grauwe, οι αποπληθωριστικές επιπτώσεις μιας εσωτερικής υποτίμησης ενός κράτους μέλους μιας νομισματικής ένωσης προκαλούν μαζικά αισθήματα αναξιοπιστίας στους επενδυτές. Το κράτος δεν μπορεί να δανειστεί και αντιμετωπίζει ξαφνικά προβλήματα ρευστότητας. Η αδυναμία εξυπηρέτησης του χρέους του εξαιτίας του πανικού που έχει

ξεσπάσει στις κεφαλαιακές αγορές και δεδομένης της απουσίας ενός δανειστή ύστατης προσφυγής (lender of last resort) καθιστά πολύ πιθανή την αθέτηση πληρωμών του εν λόγω κράτους. Προκειμένου λοιπόν να αποφύγει τη χρεοκοπία απευθύνεται στις χώρες πιστωτές, οι οποίες επιβάλλουν σκληρούς όρους δανεισμού (Ibid: 5). Οι χώρες αυτές, οι οποίες πλημμυρίζουν από ρευστότητα δε βρίσκουν κανένα λόγο να προβούν σε εσωτερικές αλλαγές. Αναπόφευκτα, η «τυραννία των πιστωτών», όπως την αποκαλεί ο De Grauwe, δεν είναι εύκολο να εξαφανιστεί (Ibid).

Η επιστροφή του Keynes

Όλα τα οικονομικά συστήματα εμπεριέχουν «περιοχές» που τείνουν να δημιουργούν πλεονάσματα και όσο και «περιοχές» που τείνουν να δημιουργούν ελλείμματα (Βαρουφάκης, 2011: 132). Είναι δεδομένο ότι τα πλεονάσματα μιας χώρας αντικατοπτρίζουν τα ελλείμματα μίας άλλης (είναι ορατό από τη διπλογραφική λογιστική μέθοδο που εφαρμόζεται για την καταγραφή των συναλλαγών στο ισοζύγιο πληρωμών κάθε χώρας). Ωστόσο, για να διατηρείται η ισορροπία, χωρίς να δημιουργούν τα ελλείμματα ή τα πλεονάσματα αρνητικό αντίκτυπο τόσο στις ελλειμματικές όσο και στις πλεονασματικές χώρες καθίσταται ζωτικής σημασίας, η συνεχής χρηματοδότηση των ελλειμμάτων.

Ο John M. Keynes στη Διάσκεψη του Bretton Woods το 1944 είχε προτείνει⁶⁷ τη σύσταση ενός καλά δομημένου «Παγκόσμιου Μηχανισμού Ανακύκλωσης των Πλεονασμάτων» (International Clearing Union)⁶⁸ με σκοπό την αποτροπή δημιουργίας συστηματικών πλεονασμάτων σε μερικές χώρες και ελλειμμάτων σε άλλες (Βαρουφάκης, 2011: 138-141). Η ανακύκλωση αυτή μπορεί να πάρει τη μορφή αγοράς καταναλωτικών αγαθών από τις ελλειμματικές χώρες, τη μορφή Άμεσων Ξένων Επενδύσεων ή τη μορφή «δωρεάς χρημάτων» προς τις χώρες σε οικονομική δεινότητα, όπως ιστορικά συνέβη το 1947 με το σχέδιο Μάρσαλ των ΗΠΑ προς τις κατεστραμμένες από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οικονομίες της Ευρώπης (Davidson, 2012).

Το επιχείρημα ότι οι πλεονασματικές χώρες πρέπει να φέρουν ένα μέρος του βάρους προσαρμογής εδράζεται στο γεγονός ότι έχουν τον τρόπο, τα μέσα, τη δυνατότητα να επιλύσουν το πρόβλημα. Οι ελλειμματικές χώρες δε διαθέτουν τα απαιτούμενα εργαλεία, γι' αυτό πρέπει να τα

⁶⁷ Η πρόταση αυτή είχε λάβει χώρα στα πλαίσια του Bretton Woods όταν οι πλεονασματικές χώρες ήταν οι ΗΠΑ και η Γαλλία, ενώ τη θέση των ελλειμματικών κατείχαν η Βρετανία και η Γερμανία. Η πρότασή του απορρίφθηκε και επικράτησε ήταν αυτή του Αμερικανού εκπροσώπου Harry Dexter White. Οι δύο θεσμοί που γεννήθηκαν στο Bretton Woods ήταν η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

⁶⁸ Ο όρος «Μηχανισμός Ανακύκλωσης Πλεονασμάτων» αναφέρεται στο Βαρουφάκης, 2011: 138-141, ενώ για πληρέστερη πληροφόρηση σχετικά με το Σχέδιο του Keynes περί δημιουργίας μιας Παγκόσμιας Νομισματικής Ένωσης (International Currency (or Clearing) Union) βλ. Keynes, 1980: 108-137.

αναζητήσουν. Και εδώ είναι το σημείο όπου αναδύεται ο σημαίνων ρόλος των πλεονασματικών χωρών: να διαθέσουν τους πόρους αυτούς (με τους παραπάνω τρεις τρόπους) για να δημιουργηθεί εισόδημα στις ελλειμματικές με απώτερο στόχο να βρουν εκείνες τον τρόπο που θα εξέλθουν από την κρίση (Ibid).

Τα αποτελέσματα της εσωτερικής υποτίμησης της Ελλάδος...δύο χρόνια μετά⁶⁹

Το 2011 το πραγματικό ΑΕΠ σημείωσε συρρίκνωση της τάξεως του 6,9%, η οποία αποδίδεται στη σημαντική πτώση της εγχώριας ζήτησης κατά 7%, υπεύθυνη για την οποία είναι, κατά κύριο λόγο, η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών εξαιτίας των δημοσιονομικών μέτρων λιτότητας (μείωση μισθών, επιδομάτων, συντάξεων, αύξηση ΦΠΑ, έμμεσων φόρων), της αλματώδους αύξησης της ανεργίας (έφθασε το 15,9% το 2011) καθώς και της μείωσης των επενδύσεων, η οποία αγγίζει ιστορικά χαμηλά επίπεδα, ύψους 17%.

Η βαθύτερη, από την αναμενόμενη, ύφεση απορρέει επίσης από την αδυναμία ανάκαμψης του εξαγωγικού τομέα. Το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών σημείωσε μείωση της τάξεως του 10% του ΑΕΠ το 2011, ενώ τα επόμενα έτη αναμένεται βελτίωση της εικόνας του, η οποία θα αντικατοπτρίζει την πτώση των εισαγωγών (το 2011 σημείωσαν κάθοδο της τάξεως του 7%), εξαιτίας της μείωσης της κατανάλωσης και της επένδυσης ενώ η αύξηση των εξαγωγών συνδέεται άρρηκτα με το οικονομικό κλίμα παγκοσμίως.

Εντούτοις, το 2011 οι καθαρές εξαγωγές σε αγαθά και υπηρεσίες αυξήθηκαν κατά 2,5%, ποσοστό πολύ μικρότερο από το προσδοκώμενο, εξαιτίας της οικονομικής κάμψης και της μείωσης της ζήτησης σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Κατά τη διετία 2010-2011 η συμβολή των εξαγωγών στο ΑΕΠ ήταν θετική και εκτιμάται ότι για το 2012 οι καθαρές εξαγωγές θα είναι η μόνη πηγή ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών αντιστοιχούν μόνο στο 1/5 περίπου του ΑΕΠ, γι' αυτό δεν μπορούν να αποτελέσουν το μοχλό ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας (Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2011: 55-56). Ακόμα δηλαδή και αν μειωθούν περαιτέρω οι μισθοί -αν βέβαια δεχθούμε ότι στους μισθούς έγκειται η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της χώρας- οι ελληνικές εξαγωγές δε διαθέτουν τη δυναμική που απαιτείται για να αναλάβουν ρόλο κινητήριας δύναμης. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη χάραξη μιας

⁶⁹ Τα στοιχεία προέρχονται από το Δεύτερο Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής της Ελλάδος, European Commission, (2012b: 11-16). Όπου διαφέρει η πηγή διευκρινίζεται με ειδική παραπομπή.

στρατηγικής επένδυσης στη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας (Ibid: 56), με έμφαση στην αναβάθμιση της σύνθεσης των ελληνικών προϊόντων, τον εμπλουτισμό της παραγωγικής βάσης ή αλλιώς όπως την ονομάζει ο Στασινόπουλος (2011: 169) την «παραγωγική αναδιάρθρωση» με γνώμονα τις νέες τεχνολογίες, την έμφαση στη διαφοροποίηση της παραγωγής και την αλλαγή του μοντέλου επιχειρηματικότητας.

Το ανά μονάδα κόστος εργασίας, το 2011, εμφανίζεται με αρνητικό πρόσημο -3% (European Commission, 2012a: 72). Η μείωση προέρχεται τόσο από τη μείωση των ονομαστικών μισθών όσο και από τη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας. Κατά τη διετία 2010-2011, ο μέσος ονομαστικός μισθός μειώθηκε κατά 4,5% και η παραγωγικότητα κατά 3,3% (Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2011: 54). Η μείωση του εργατικού κόστους στον ιδιωτικό τομέα διαμορφώνεται το 2011 στο -3,2%, και θα επιδιωχθεί περαιτέρω πτώση γύρω στο 15% για τα επόμενα τρία χρόνια.

Η μέχρι στιγμής μείωση δεν έχει επιφέρει καρπούς, δηλαδή δεν έχει γεφυρώσει το χάσμα ανταγωνιστικότητας καθώς οι κύριοι εμπορικοί εταίροι της χώρας βρίσκονται επίσης σε κατάσταση οικονομικής συρρίκνωσης καθώς εφαρμόζουν, όπως και η Ελλάδα, πολιτικές αποπληθωρισμού. Έτσι η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης χάνει τη σημασία της⁷⁰ τόσο επειδή και άλλες ανταγωνίστριες χώρες βρίσκονται σε διαδικασία μείωσης των τιμών όσο και επειδή η πολιτική αυτή εντείνει τον υφεσιακό κύκλο και κατά συνέπεια μειώνει την εγχώρια ζήτηση στις χώρες προορισμού των ελληνικών εξαγωγών (Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2011: 56). Τα θετικά πρόσημα του δείκτη πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας για το έτος 2011 δείχνουν ότι η ανταγωνιστική θέση της χώρας έναντι των εμπορικών της εταίρων εξακολουθεί να παραμένει εξαιρετικά αδύναμη.

Παρ' ότι η χώρα διέρχεται τον πέμπτο χρόνο ύφεσης ο πληθωρισμός παραμένει ανησυχητικά υψηλός. Ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή αγγίζει το 3,1% εξαιτίας της ανόδου στις τιμές πετρελαίου και στην αύξηση των έμμεσων φόρων. Ωστόσο, το βαθύτερο αίτιο αυτής της εξέλιξης είναι τα υψηλά περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων και ο ατελής ανταγωνισμός ή αλλιώς η μονοπωλιακή/ολιγοπωλιακή διάρθρωση της ελληνικής αγοράς αγαθών και υπηρεσιών που εμποδίζει τη μετακύλιση της μείωσης του εργατικού κόστους στις τιμές.

⁷⁰ Για την Ιρλανδία και τα δυσμενή αποτελέσματα της εσωτερικής υποτίμησης χωρίς ταυτόχρονα να αποφέρει καρπούς βλ. Bara & Piton, 2012.

Πίνακας 6.
Οικονομικοί δείκτες Ελλάδος 2008-2011 (ετήσια ποσοστιαία μεταβολή)

	2008	2009	2010	2011
ΑΕΠ	-0.2	-3.3	-3.5	-6.9
Έλλειμμα Γενικής Κυβέρνησης (α)	9.8	15.6	10.3	9,1
Δημόσιο Χρέος (α)	113.0	129.4	145.0	165.3
Ανεργία	7.7	9.5	12.6	17.7
Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (α)	-17.9	-14.3	-12.3	-11.3
Εξαγωγές (αγαθά/υπηρεσίες)	3	-19.5	4.2	-0.3
Εισαγωγές (αγαθά/υπηρεσίες)	3.3	-20.2	-7.2	-8.1
Καθαρές Εξαγωγές	-0.5	3.1	3.0	2.4
Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας (ΜΚΕ)	7.1	7.2	-1.7	-3.0
Πραγματικό ΜΚΕ	2.2	4.3	-3.4	-4.5
Ρυθμός Πληθωρισμού	4.2	1.3	4.7	3.1
Εσωτερική Ζήτηση	0.8	-3.4	-7.0	-10.6
Δείκτης Πραγματικής Σταθμισμένης Συναλλαγματικής Ισοτιμίας (ΔΠΣΣΙ) (36 εμπορικούς εταίρους) (β)	4.0	5.0	3.9	δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία
ΔΠΣΣΙ (ευρωζώνη) (β)	2.9	2.7	5.1	δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία

(α) ως ποσοστό του ΑΕΠ, (β) το θετικό πρόσημο υποδηλώνει απώλεια ανταγωνιστικότητας Ελλάδος σε σχέση με τους εμπορικούς της εταίρους

Πηγή: European Commission (2012a), Eurostat

Συμπεράσματα

Η ελληνική οικονομική κρίση συνδυάζει χαρακτηριστικά πολλών κρίσεων, γι' αυτό δεν μπορεί να της αποδοθεί ένας μόνο χαρακτηρισμός που να την προσδιορίζει απόλυτα. Είναι συστημική κρίση γιατί ξεσπά εν μέσω της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και ακολούθως πυροδοτεί την κρίση στον πυρήνα της ΕΕ, την ευρωζώνη. Είναι κρίση χρέους γιατί το μη βιώσιμο δημόσιο χρέος της γίνεται ο στόχος των οίκων αξιολόγησης και η αιτία της πρόκλησης πανικού στην αγορά ομολόγων με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της από το διεθνή δανεισμό. Είναι κρίση ρευστότητας, γιατί ο κάποτε απρόσκοπτος δανεισμός της χώρας -μετά την ένταξή της στην ΟΝΕ- διακόπτεται απότομα και κινδυνεύει να κηρύξει στάση πληρωμών ενώ οι τράπεζες μειώνουν δραστικά τις πιστώσεις προς τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις κλονίζοντας την οικονομική δραστηριότητα. Είναι κρίση αξιοπιστίας ειδικά μετά την αποκάλυψη -την οποία επιβάρυνε ο τρόπος αποκάλυψης και ίσως ακόμα περισσότερο η χρονική συγκυρία αυτής- της δημοσιονομικής της εκτροπής. Τέλος είναι κρίση ανταγωνιστικότητας που τη μαρτυρά η εικόνα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της χώρας και τα υψηλά επίπεδα πληθωρισμού.

Ωστόσο, η ελληνική κρίση εμφανίζει ένα παράδοξο· παρά την εσωστρέφειά της, τον υγιή τραπεζικό τομέα και την ανθεκτικότητα που επιδεικνύει στους κλυδωνισμούς που προκαλεί η αμερικανική χρηματοπιστωτική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο, η ελληνική οικονομία, ξαφνικά, απειλείται με κατάρρευση. Για την εξέλιξη αυτή αμφισβητείται ο τρόπος λειτουργίας των διεθνών κεφαλαιαγορών και ο ρόλος των οίκων αξιολόγησης, ωστόσο, είναι ένα ζήτημα που θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω.

Οι ποικίλες εκφάνσεις της κρίσης δημιούργησαν ένα σημαντικό πρόβλημα, αυτό της έγκυρης αλλά και έγκαιρης διάγνωσης αυτής. Ωστόσο, τίποτα από όλα τα παραπάνω προσδιοριστικά στοιχεία δεν μπορούσε να απομονωθεί. Όλα είναι αλληλένδετα και η επιδείνωση του ενός προκαλεί την επιδείνωση όλων. Το πρόβλημα περιπλέκεται αν λάβει κανείς υπόψη ότι τα αίτια της ελληνικής κρίσης δεν αρχίζουν και δεν τελειώνουν στην Ελλάδα· κατατάσσονται σε εγχώρια και συστημικά, περιφερειακής και παγκόσμιας φύσεως καθώς παρουσιάζονται τρωτά σημεία τόσο στο θεσμικό ιστό της ευρωζώνης όσο και στον τρόπο λειτουργίας των διεθνών κεφαλαιαγορών.

Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 ανέδειξε θεσμικές ατέλειες της διακυβέρνησης της ΕΕ και

της ευρωζώνης που έχρηζαν άμεσης διόρθωσης. Η νομισματική περιοχή του ευρώ αποκλίνει σε πολλά από τα στοιχεία που προσδιορίζουν μία άριστη νομισματική περιοχή, δε διαθέτει επαρκή θεσμικά εργαλεία για να ασκήσει μία αποτελεσματική δημοσιονομική πολιτική και άρα να προωθήσει την εμβάθυνση της οικονομικής ολοκλήρωσης και τέλος, εμφανίζονται σημαντικές διαφορές στα μακροοικονομικά μεγέθη των χωρών μελών της, οι οποίες οδηγούν σε ανισορροπίες, με κύρια έκφανση αυτών τα υπερβολικά πλεονάσματα και ελλείμματα στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών.

Η ΕΕ απαντά στην κρίση γιατί, πρώτον, εντείνονται οι αναταραχές στις αγορές ομολόγων και δεύτερον, για να αποτρέψει το ενδεχόμενο διάχυσης της κρίσης δεδομένης της διασυνδεσιμότητας των οικονομιών των κρατών μελών. Με τον τρόπο που απαντά δείχνει ότι λαμβάνει υπόψη της τον ηθικό κίνδυνο και επιβάλλει αυστηρούς όρους προσαρμογής, επιδιώκοντας να αποθαρρύνει τα υπόλοιπα εύαλωτα κράτη, με, ενδεχομένως, μεγαλύτερο οικονομικό βάρος, να ζητήσουν οικονομική αρωγή. Ωστόσο, η μετάδοση της κρίσης δεν αποφεύχθηκε, δύο επιπλέον κράτη έχουν, μέχρι στιγμής, ενταχθεί στο μηχανισμό στήριξης (Ιρλανδία και Πορτογαλία) ενώ η Ισπανία και η Ιταλία αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ιδιωτικού και δημοσίου χρέους, η κατάσταση στις τράπεζες είναι κρίσιμη και εύθραυστη ενώ τα επιτόκια δανεισμού τους στις αγορές ομολογιών είναι εξαιρετικά υψηλά. Την ίδια στιγμή οι πλεονασματικές χώρες και δη, η Γερμανία εμφανίζει πλεονάσματα της τάξεως του 6% του ΑΕΠ και δανείζεται στις αγορές ομολόγων με σχεδόν μηδενικό επιτόκιο.

Οι κινήσεις της ΕΕ λαμβάνουν χώρα σε δύο επίπεδα: σε περιφερειακό, με θεσμικές αλλαγές στην οικονομική διακυβέρνηση και σε εγχώριο με το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής της Ελλάδος. Σε ότι αφορά το ευρωπαϊκό επίπεδο πέρα από τη δημιουργία ενός μόνιμου μηχανισμού διαχείρισης κρίσεων με την οποία θεσμοθετείται η διάσωση των κρατών της ευρωζώνης σε οικονομική δυσχέρεια, λαμβάνονται αποφάσεις όχι για το πώς θα αντιμετωπιστεί άμεσα η κρίση αλλά το πώς θα λειτουργήσει μακροχρόνια η Ένωση ότι οι δυσκολίες θα έχουν ξεπεραστεί. Με άλλα λόγια, απουσιάζει η πολιτική βούληση άμεσης θωράκισης της ευρωζώνης. Η έκδοση κοινών χρεογράφων, η απομάκρυνση της ΕΚΤ από τον «ιερό αριθμό» του 2% και η άσκηση πιο επιθετικής νομισματικής πολιτικής, η λήψη μέτρων ανάπτυξης⁷¹ για την έξοδο από την ύφεση θα ήταν ενδείξεις προσπάθειας οριστικής υπερκέρρασης των προβλημάτων, η οποία ταυτόχρονα, θα ενίσχυε την ευρωπαϊκή συνοχή.

Στην περίπτωση της Ελλάδος απαντά, αρχικά, με τρία Μνημόνια (2010) και μία δανειακή σύμβαση για την κάλυψη των δανειακών αναγκών της χώρας. Η αιρεσιμότητα που επιβάλλεται στην Ελλάδα είναι αυστηρή, ο χρόνος προσαρμογής μικρός, ενώ το επιτόκιο δανεισμού υψηλό.

⁷¹ Στη Διάσκεψη της 28/29 Ιουνίου 2012 οι ηγέτες των κρατών μελών και κυβερνήσεων περιορίστηκαν στην κινητοποίηση 120 δισεκ. ευρώ για την προώθηση της ανάπτυξης και στα 27 κράτη μέλη της ΕΕ.

Εφαρμόζονται όλες οι διαθέσιμες πολιτικές, η δημοσιονομική που βασίζεται στη μείωση των δαπανών της γενικής κυβέρνησης, κυρίως μέσω των περικοπών σε μισθούς του δημοσίου τομέα, μεταβιβαστικές πληρωμές και συντάξεις και δευτερευόντως στην αύξηση των εσόδων κυρίως μέσω της αύξησης του ΦΠΑ και των έμμεσων φόρων. Η χρηματοπιστωτική πολιτική έχει στόχο τη θωράκιση του τραπεζικού τομέα και την αποτελεσματική εποπτεία από τις κεντρικές Αρχές. Τέλος, οι διαρθρωτικές αλλαγές τίθενται απαραίτητες σε όλους τομείς της οικονομίας, όπως η θέσπιση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας, οι αποκρατικοποιήσεις, ο εκσυγχρονισμός δημόσιας διοίκησης και η ενίσχυση του ανταγωνισμού στις αγορές.

Οι όροι του Μνημονίου αλλά και οι πολιτικές αποφάσεις της ΕΕ παραπέμπουν στα εργαλεία πολιτικής του νεοφιλελεύθερου δόγματος της συναίνεσης της Ουάσιγκτον. Και αυτό με τη σειρά του παραπέμπει σε έναν από τους κυριότερους, τουλάχιστον μέχρι πρότινος, εκφραστές του, το ΔΝΤ. Η συναίνεση της Ουάσιγκτον αμφισβητήθηκε πρόσφατα από το ίδιο το ΔΝΤ, ως λανθασμένο εργαλείο για την προώθηση της ανάπτυξης. Παρ' όλα αυτά, στην περίπτωση της ελληνικής κρίσης και όχι μόνο φαίνεται να αναβιώνει. Το ΔΝΤ, μετά από «πρόσκληση» της ΕΕ, διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην ελληνική κρίση. Συναποφασίζει, συγχρηματοδοτεί, επιτηρεί και αξιολογεί μαζί με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την ΕΚΤ τη διαδικασία προσαρμογής και την τήρηση των όρων του Μνημονίου.

Σημειωτέον, ότι το ΔΝΤ ήδη συνεργάζεται με την ΕΕ για τις χώρες μη μέλη της νομισματικής ένωσης που αντιμετωπίζουν προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών τους. Εντούτοις, η ανάμειξή του στους κόλπους της ευρωζώνης προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις χαρακτηρίζοντάς την κίνηση ταπεινωτική για την ευρωζώνη δεδομένου του ότι μέχρι πρόσφατα (ίσως πριν την κρίση του 2008) η φήμη του Ταμείου είχε αμαυρωθεί από την αμφιλεγόμενη πολιτική του σε άλλες περιπτώσεις χωρών ανά τον κόσμο. Επίσης, το γεγονός ότι εδρεύει στις ΗΠΑ, θεωρήθηκε άμεση ανάμειξη των τελευταίων στα εσωτερικά ζητήματα της ευρωζώνης. Θα μπορούσε, ωστόσο, να ειπωθεί ότι στο ΔΝΤ, η ΕΕ υπερεκπροσωπείται και η διαπραγματευτική της ισχύς είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Βέβαια, θα ήταν δυνατό να διαδραματίζει ακόμα σημαντικότερο ρόλο, ωστόσο, τα αντικρουόμενα συμφέροντα των κρατών μελών της, οδηγούν συνήθως στην υπεράσπιση αντίθετων θέσεων με αποτέλεσμα να υπονομεύεται η μονολιθικότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και κατά συνέπεια, το κύρος αυτού.

Στην παρούσα εργασία αν και αναλύονται όλα τα προσδιοριστικά στοιχεία που συνθέτουν την ελληνική κρίση, δίνεται έμφαση στην κρίση ανταγωνιστικότητας και εξετάζονται οι τρόποι επίλυσης αυτής, όπως προβλέπονται στο Μνημόνιο. Πράγματι, ένα από τα ιθαγενή αίτια της κρίσης είναι τα χρόνια ελλείμματα στο ελληνικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, τα οποία αντικατοπτρίζουν τη

διαχρονική διάβρωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Η κατάσταση περιπλέκεται όταν τα συστηματικά αυτά ελλείμματα καθρεφτίζουν τα επίμονα πλεονάσματα άλλων χωρών ενώ όλα γίνονται ακόμη πιο σύνθετα όταν τα υπερβολικά αυτά πλεονάσματα και ελλείμματα «συμβιώνουν» μέσα σε μια νομισματική ένωση.

Η εσωτερική υποτίμηση της Γερμανίας, την περίοδο 1999-2008 συνιστά την πηγή εμφάνισης των συστηματικών πλεονασμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της χώρας. Θεωρείται επιτυχημένο μοντέλο καθώς αποκατέστησε πλήρως την ανταγωνιστικότητά της συμπιέζοντας την εγχώρια ζήτηση και βασιζοντας την ανάπτυξή της σχεδόν αποκλειστικά στις εξαγωγές. Οι προϋποθέσεις επιτυχίας της ήταν η ανοιχτή οικονομία της, παραδοσιακά προσανατολισμένη στις εξαγωγές, η ευέλικτη αγοράς εργασίας και η αποταμιευτική κουλτούρα του πληθυσμού της. Ερευνώντας την οικονομική συγκυρία κατά την οποία έλαβε χώρα η γερμανική εσωτερική υποτίμηση, παρατηρούνται πρόσφορες συνθήκες αφού οι χώρες της περιφέρειας -μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα- καταγράφουν αξιοσημείωτη οικονομική ανάπτυξη, με κύρια χαρακτηριστικά τον υψηλό πληθωρισμό και την εκτεταμένη εγχώρια κατανάλωση, την οποία ενθάρρυνε η πολιτική της ΕΚΤ «ένα μέγεθος για όλους» και τροφοδοτούσε η επένδυση των γερμανικών (και ολλανδικών) πλεονασμάτων με τη μορφή, καταναλωτικών, κυρίως, δανείων.

Η Ελλάδα, παρά την πραγματική ανατίμηση που βιώνει την περίοδο της γερμανικής εσωτερικής υποτίμησης, διατηρεί το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα του κόστους καθώς οι πραγματικοί μισθοί παρέμειναν σε σχετικά χαμηλότερα επίπεδα από αυτά της ευρωζώνης. Η επικρατούσα εκτίμηση, σήμερα, είναι ότι η Ελλάδα απώλεσε σημαντικό μέρος της ανταγωνιστικότητά της από την αύξηση των μισθών. Έτσι, επιλέχθηκε μία πολιτική απόλυτα προσαρμοσμένη στους νόμους της σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας· η εσωτερική υποτίμηση. Η παρούσα μελέτη έδειξε ότι το εγχείρημα αυτό δεν ήταν η κατάλληλη συνταγή βελτίωσης της ελληνικής ανταγωνιστικής θέσης.

Το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της χώρας είναι διαχρονικό και διαρθρωτικό και εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στη σύνθεση των εξαγωγίμων ελληνικών προϊόντων⁷² και στα υψηλά επίπεδα των τελικών τιμών τους, τα οποία δεν οφείλονται στο υψηλό μισθολογικό κόστος. Εναλλακτικά, απαιτείται η έμφαση στη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα και αναβάθμιση των εξαγωγίμων προϊόντων με τη στροφή προς τις νέες τεχνολογίες, την έρευνα και την καινοτομία και η εξάλειψη της ολιγοπωλιακής διάρθρωσης της ελληνικής αγοράς που πλήττει τον ανταγωνισμό και οδηγεί στην ακαμψία των τιμών. Προς το παρόν, δεν έχει γίνει κανένα βήμα προς αυτή την κατεύθυνση τόσο από την ελληνική

⁷² Η σύνθεση αφορά στον τύπο των προϊόντων που παράγονται στην Ελλάδα, στην ποιότητα αυτών και αν αυτή η ποιότητα ανταποκρίνεται ή προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της διεθνούς ζήτησης.

κυβέρνηση όσο και από την πλευρά της ΕΕ.

Επιπροσθέτως, αμφισβητείται η αποτελεσματικότητα της εσωτερικής υποτίμησης γιατί επιχειρείται παράλληλα με μία γενικευμένη τάση εσωτερικής υποτίμησης από τους σημαντικότερους εμπορικούς εταίρους της Ελλάδος, η οποία προκαλεί ύφεση, μειώνει την εγχώρια ζήτηση και κατ' επέκταση το κίνητρο για εισαγωγές ελληνικών προϊόντων. Στο ίδιο μήκος κύματος, περίπου το 45% των εξαγωγών της Ελλάδος διεξάγεται με τους εμπορικούς εταίρους της εκτός ευρωζώνης, όπου στις μεταξύ τους συναλλαγές η ανταγωνιστικότητά των ελληνικών προϊόντων πλήττεται ακόμη περισσότερο από την ισχυρή συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ.

Η στάση των πλεονασματικών χωρών είναι δεδομένη εδώ και χρόνια: οι ελλειμματικές χώρες θα πρέπει να φέρουν, αποκλειστικά, το βάρος προσαρμογής τους. Ωστόσο, μέσα σε μία νομισματική ένωση, το πρόβλημα αυτό καθίσταται ακόμη πιο δύσκολο λόγω της έλλειψης ζωτικών εργαλείων διόρθωσης ανισορροπιών. Τα πλεονάσματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μίας χώρας αντικατοπτρίζουν τα ελλείμματα μίας άλλης, άρα θα υπάρχουν εσαεί. Αυτό που θα αλλάξει, όπως έχει διδάξει η ιστορία, είναι οι χώρες που θα εκπροσωπούν τα πλεονάσματα και τα ελλείμματα αυτά. Συνεπώς, η θέση σε λειτουργία ενός μόνιμου ευρωπαϊκού «Μηχανισμού Ανακύκλωσης Πλεονασμάτων», θα επιδρούσε καθοριστικά στο βιώσιμο σχεδιασμό της νέας αρχιτεκτονικής της ευρωζώνης.⁷³

Σημειώνεται ότι, οι ελληνικές Αρχές δεν έχουν πραγματοποιήσει ουσιαστικά μέτρα για την προώθηση των διαρθρωτικών αλλαγών. Έχουν περιοριστεί σε κατάχρηση των μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας, δίχως να προβαίνουν σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις που θα άμβλυναν το κοινωνικό κόστος της εσωτερικής υποτίμησης. Η έλλειψη πολιτικής βούλησης για την εκ βάθρων αλλαγή της κατάστασης που ταλανίζει χρόνια την ελληνική κοινωνία είναι πανταχού παρούσα. Η ελληνική κρίση θα μπορούσε να αξιοποιηθεί σαν ευκαιρία για τη σύγκρουση με βαθιά ριζωμένες καταστροφικές νοοτροπίες και παγιωμένους παράγοντες που τροφοδοτούν την οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική οπισθοδρόμηση της χώρας.

Συμπερασματικά, η διαχείριση της ελληνικής κρίσης από την ΕΕ στερείται αμεσότητας, αποτελεσματικότητας, αξιοπιστίας, αποφασιστικότητας και κοινού οράματος. Διαθέτει όλη την ειδικευμένη γνώση που απαιτείται για την εξάλειψη των βαθύτερων αιτιών της ελληνικής κρίσης, γι' αυτό δε δικαιολογείται ένα σφάλμα διάγνωσης. Στο ίδιο μήκος κύματος δρουν και οι ελληνικές αρχές

⁷³ Την άποψη αυτή του Keynes είχε επαναφέρει ο επικεφαλής του ΔΝΤ Strauss-Khan μετά την κρίση του 2008 για την αντιμετώπιση των συστηματικών ανισορροπιών στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών παγκοσμίως (Βαρουφάκης, 2011: 131).

διαμόρφωσης πολιτικής, οι οποίες κωλυσιεργούν και αντιμετωπίζουν την κρίση αποσπασματικά και επιφανειακά. Καθ' όλη τη διάρκεια της ελληνικής οικονομικής προσαρμογής η ΕΕ δείχνει να αγνοεί ένα σημαντικό στοιχείο για την οριστική επίλυση του προβλήματος· η ελληνική κρίση δεν είναι ένα μεμονωμένο γεγονός και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως τέτοιο, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της συστημικής κρίσης του ευρώ και η λύση θα πρέπει να εξευρεθεί συνδυαστικά σε ελληνικό και περιφερειακό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αργεΐτης, Γιώργος (2011) «Η Δημοσιονομική Κρίση της Ελληνικής Οικονομίας: Αποτυχία της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 180-192.

Βαρουφάκης, Γιάννης (2011) *Παγκόσμιος Μινώταυρος: Οι πραγματικές αιτίες της κρίσης*, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη.

Βλάχου, Ανδριάννα και Λαμπρινίδης, Γιώργος (2011) «Κρίση και Άνιση Ανάπτυξη στο Πλαίσιο της ΟΝΕ» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 229-255.

Δρεττάκης, Μανόλης Γ. (2010) «Οι δημοσιονομικές διαστάσεις της κρίσης στην Ελλάδα» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) (2011) *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 143-164.

Ευρωδιάσκεψη (2012) «Δήλωση της Διάσκεψης Κορυφής της Ευρωζώνης 29 Ιουνίου 2012», 14 Αυγούστου, διαθέσιμο: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/131363.pdf, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (2008) *Μηνιαίο Δελτίο*, Δεκέμβριος, διαθέσιμο: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ektmonth200812.pdf>, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (2011) *Ετήσια Έκθεση της ΕΚΤ 2010*, διαθέσιμη: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ar2010el.aspx>, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (2012) *Ετήσια Έκθεση της ΕΚΤ 2011*, διαθέσιμη: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ar2011el.aspx>, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2010) «Δήλωση των Αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων της Ζώνης του Ευρώ», 25 Μαρτίου, διαθέσιμο: <http://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/latest-press-releases/newsroomloadaddocument?id=347&lang=en&directory=el/ec/&fileName=113565.pdf>, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2011) *Συμπεράσματα 24/25 Μαρτίου 2011*, 20 Απριλίου, διαθέσιμο: <http://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/latest-press-releases/newsroomloadaddocument?id=347&lang=en&directory=el/ec/&fileName=120306.pdf>, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2012) *Συμπεράσματα 28/29 Ιουνίου 2012*, διαθέσιμο: <http://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/latest-press-releases/newsroomloaddocument?id=&lang=en&directory=el/ec/&fileName=131414.pdf> , (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Η Καθημερινή (2012) «UNCTAD: Ανάγκη ενός ολοκληρωμένου πλαισίου επενδύσεων για την Ελλάδα», 5 Ιουλίου, διαθέσιμο: http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathbreak_1_05/07/2012_450681 , (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2011), *Ετήσια Έκθεση 2011: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Αύγουστος, διαθέσιμη: http://www.inegsee.gr/sitefiles/studies/EKTHESH_13.pdf, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Λαπαβίτσας, Κωνσταντίνος (2010) *2010 Κρίση Ευρωζώνης*, Αθήνα: Νόβολι.

Λαπαβίτσας, Κώσταντίνος (2012) «Μας ταιριάζει το μοντέλο της Αργεντινής; Το θάρρος του Μπουένος Άιρες», 1 Απριλίου, *Η Καθημερινή*, διαθέσιμο: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_columns_100005_01/04/2012_477661

Λιαργκόβας, Παναγιώτης & Ρεπούσης, Σπύρος (2011) *Κρίση, δανεισμός και χρεοκοπία*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Μαριόλης, Θεόδωρος & Παπουλής, Κώστας (2011) «Δίδυμα ελλείμματα» και διεθνής ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 275-289.

Μαριάς, Νότης (2011) *Το Μνημόνιο της Χρεοκοπίας και ο Άλλος Δρόμος: «Πειραματόζων η Ελλάς»*, Αθήνα: Λιβάνη.

«Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής» (2010) στο Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής της Ελλάδος*, 3 Μαΐου, σσ. 47-68, διαθέσιμο: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_el.pdf, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

«Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής» (2010) στο Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πρόγραμμα Οικονομικής Προσαρμογής της Ελλάδος*, 3 Μαΐου, σσ. 69-105, διαθέσιμο: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_el.pdf (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Μπαμπανάσης, Στέργιος (2004) *Νέα Διεθνής Οικονομία*, Αθήνα: Παπαζήση.

Οικονόμου, Γεώργιος Ε (2010) «Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών: τα συμπεράσματα της ανάλυσης και προτάσεις πολιτικής» στο Οικονόμου, Γεώργιος & Σαμπεθάι, Ισάακ & Συμιγιάννης, Γεώργιος *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες Ανισορροπιών και Προτάσεις Πολιτικής*, Ιούλιος, σσ. 1-74, διαθέσιμο: http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/%CE%99%CF%83%CE%BF%CE%B6%CF%8D%CE%B3%CE%B9%CE%BF_%CE%A4%CF%81%CE%AD%CF%87%CE%BF_%CF%85%CF%83%CF%89%CE%BD_%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CE

[%BB%CE%B1%CE%B3%CF%8E%CE%BD.pdf](#) , (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Παπάζογλου, Χρήστος Ε. (2010) *Εισαγωγή στη Διεθνή Οικονομική*, Αθήνα.

Ρουμελιώτης, Παναγιώτης (2009) *Προς έναν πολυπολικό κόσμο*, Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη.

Σταθάκης, Γιώργος (2011) «Η Δημοσιονομική Κρίση της Ελληνικής Οικονομίας» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 193-205.

Στασινόπουλος, Γιώργος (2011) «Η Κρίση της Οικονομικής Πολιτικής στην Ελλάδα, 1991-2010: Προς αναζήτηση νέου μοντέλου οικονομικής πολιτικής» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 165-179.

Στεργίου, Λεωνίδας (2012) «Τρία γράμματα κάνουν τη διαφορά στο PSI», 22 Ιανουαρίου, *Η Καθημερινή*, διαθέσιμο: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_economyagor_1_22/01/2012_469735 , (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2010) «Ανακοινωθέν Τύπου: Οικονομικά και Δημοσιονομικά Θέματα», 9 Μαΐου, διαθέσιμο: <http://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/latest-press-releases/newsroomloaddocument?id=&lang=en&directory=el/ecofin/&fileName=121111.pdf> , (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Τράπεζα της Ελλάδος (2008) «Δήλωση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γ. Προβόπουλου», 30 Σεπτεμβρίου, διαθέσιμο: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/PressReleases/DispItem.aspx?Item_ID=1517&List_ID=1af869f3-57fb-4de6-b9ae-bdfd83c66c95&Filter_by=DT, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Τράπεζα της Ελλάδος (2009) *Νομισματική Πολιτική Ενδιάμεση Έκθεση*, Οκτώβριος, διαθέσιμο: http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/Inter_NomPol2010.pdf, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Τράπεζα της Ελλάδος (2010) *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2009*, Απρίλιος, διαθέσιμο: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2009.pdf>, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Τράπεζα της Ελλάδος (2012) *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2011*, Απρίλιος, διαθέσιμο: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2011.pdf>, (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Τσαβέας, Νικόλαος Θ. (2002) «Το Ισοζύγιο πληρωμών και η ανταγωνιστικότητα της Ελλάδος» στο Bryant, Ralph C. & Γκαργκάνας, Νικόλαος Χ. & Ταβλάς, Γεώργιος Σ. (επ.) *Οικονομικές Επιδόσεις και Προοπτικές της Ελλάδος*, Τράπεζα της Ελλάδος και The Brookings Institution, σσ. 393-434, διαθέσιμο: http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%95%CF%80%CE%B9%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%A0%CF%81%CE%BF%CE%BF%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CF

[%84%CE%B7%CF%82 %CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82, %CE%A4%CF%81%CE%AC%CF%80%CE%B5%CE%B6%CE%B1 %CF%84%CE%B7%CF%82 %CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82.pdf](#), (ημερομηνία πρόσβασης 7/9/2012).

Χαρδούβελης, Γκίκας Α. (2011) «Το χρονικό της διεθνούς και της συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: Αίτια, αντιδράσεις, επιπτώσεις, προοπτική», στο Καραμούζης, Νικόλαος Β. & Χαρδούβελης, Γκίκας Α. (επ.) *Από τη Διεθνή Κρίση στην Κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον;*, Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη, σσ. 31-128.

Ξένη Βιβλιογραφία

Allen, Peter & Eichengreen, Barry & Evans, Gary (2011) “Europe's Plan Won't Cut Greek Debt: Allen, Eichengreen and Evans”, August 5, *Bloomberg*, available: <http://www.bloomberg.com/news/2011-08-05/europe-s-plan-won-t-cut-greek-debt-allen-eichengreen-and-evans.html>, (date of access 7/9/2012).

Anastasatos, Tassos (2008) “High Current Account Deficit: the Most Important Problem facing the Greek Economy in the Medium-Term” in “Effects of world economic slowdown increasingly evident”, July, *Greece: Macro Monitor Eurobank*, pp. 32-34, available: <http://www.eurobank.gr/Uploads/Reports/GreekMMJuly2008.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Andrews, Edmund L. (2008) “Greenspan Concedes Error on Regulation” October 23, *The New York Times*, available: <http://www.nytimes.com/2008/10/24/business/economy/24panel.html>, (date of access 7/9/2012).

Bara, Yves-Emmanuel & Piton, Sophie (2012) “Peut-on dévaluer sans dévaluer?”, 1 août, CEPPI, No324, disponible: <http://www.cepii.fr/francgraph/publications/lettre/pdf/2012/let324.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Bibow, Jörg (2012) «Η κρίση ευρώ-χρέους και το ευρωτρίλλημα της Γερμανίας», Μάιος, *Levy Economics Institute*, διαθέσιμο: http://www.levyinstitute.org/files/download.php?file=wp_721GR.pdf&pubid=1535, (date of access 7/9/2012).

Biseau, Grégoire (2010) “Grèce: Goldman, prise la main dans le Sachs”, 20 février, *Libération*, disponible: <http://www.liberation.fr/economie/0101620473-grece-goldman-prise-la-main-dans-le-sachs> (date of access 7/9/2012).

Briançon, Pierre (2010) “L'incompréhensible stratégie d' Angela Merkel, «Mme Nein»”, 25 mars, *Le monde*.

Campanella, Edoardo (2012) “Europe's Crisis of Tongues”, August 6, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/europe-s-crisis-of-tongues-by-edoardo-campanella>, (date of access 7/9/2012).

Christodoulakis, Nikos (2010) “North-South Asymmetry in the eurozone”, June, *European Seminars ELIAMEP*, available: <http://europeanseminars.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/07/Nikos->

[Christodoulakis-North-South-Asymmetry.pdf](#), (date of access 7/9/2012).

Council of the European Union (2010) “Press Release: Economic and Financial Affairs”, September 7, available: http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ecofin/116306.pdf, (date of access 7/9/2012).

Council of the European Union (2011) “Statement by the Heads of State or Government of the Euro Area and EU Institutions”, July 21, available: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/123978.pdf, (date of access 7/9/2012).

Crowley, Patrick M. & Lee, Jim (2008) “Do All Fit One Size? An Evaluation of the ECB Policy Response to the Changing Economic conditions in Euro Area Member States”, March, *Federal Reserve Bank of St. Louis*, available: <http://research.stlouisfed.org/conferences/integration/Crowley-Lee-paper.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Dadush, Uri and Stancil, Bennet (2011) “Is the euro rescue succeeding?”, February 6, *VoxEU*, available: <http://www.voxeu.org/article/euro-rescue-succeeding>, (date of access 7/9/2012).

Danninger, Stephan & Joutz, Fred (2007) “What Explains Germany's Rebounding Export Market Share?”, *IMF Working Paper*, available: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp0724.pdf, (date of access 7/9/2012).

Davidson, Paul (2012) “Is Mercantilism Doomed to Fail? China, Germany, and Japan and the Exhaustion of Debtor Countries: Preventing the Failures of Mercantilism” April 13, *Institute for New Economic Thinking*, Berlin Conference, available: <http://ineteconomics.org/conference/berlin/paul-davidson-mercantilism-doomed-fail-15>, (date of access 7/9/2012).

De Grauwe, Paul (2010a) “Crisis in the Eurozone and how to deal with it” February 10, *CEPS Policy Briefs*, available: <http://www.ceps.be/ceps/download/2928>, (date of access 7/9/2012).

De Grauwe, Paul (2010b) “How to embed the Eurozone in a political union”, June 17, *VOXeu*, available: <http://www.voxeu.org/article/eurozone-needs-political-union-or-least-elements-one>, (date of access 7/9/2012).

De Grauwe, Paul (2011a) “The Governance of a Fragile Eurozone”, May, *CEPS Working Documents*, available: <http://www.ceps.eu/ceps/download/5523>, (date of access 7/9/2012).

De Grauwe, Paul (2012) “In Search of Symmetry in the Eurozone”, May 7, *CEPS Policy Briefs*, available: <http://www.ceps.eu/ceps/download/6901>, (date of access 7/9/2012).

Eichengreen, Barry (2010a) “The euro: love it or leave it?”, May 4, *VOXeu*, available: <http://www.voxeu.org/article/eurozone-breakup-would-trigger-mother-all-financial-crises>, (date of access 7/9/2012).

Eurogroup (2012) “Eurogroup Statement”, February 21, available: http://eurozone.europa.eu/media/678792/statement_on_greece_21_february_2012.pdf, (date of access 7/9/2012).

EURLex (2011α) «Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1176/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Νοεμβρίου 2011, σχετικά με την πρόληψη και τη διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών», 23 Νοεμβρίου, *Επίσημη Εφημερίδα*, διαθέσιμο: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:306:0025:01:EL:HTML>, (date of access 7/9/2012).

Eur-lex (2011β) «Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1174/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κα του Συμβουλίου, της 16ης Νοεμβρίου 2011, σχετικά με τα κατασταλτικά μέτρα για τη διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών στην ευρωζώνη», 23 Νοεμβρίου, *Επίσημη Εφημερίδα*, διαθέσιμο: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:306:0008:01:EL:HTML>, (date of access 7/9/2012).

European Central Bank (2010) *Monthly Bulletin*, October, available: www.ecb.int/pub/pdf/mobu/mb201010en.pdf, (date of access 7/9/2012).

European Central Bank (2011) *Monthly Bulletin*, July, available: www.ecb.int/pub/pdf/mobu/mb201107en.pdf, (date of access 7/9/2012).

European Central Bank “The definition of price stability”, available: <http://www.ecb.int/mopo/strategy/pricestab/html/index.en.html>, (date of access 7/9/2012).

European Commission (2009) “EMU@10: External trade”, April, available: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu10/chart5_en.htm, (date of access 7/9/2012).

European Commission (2010a) *Europe 2020: A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive growth*, available: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/documents/pdf/20100303_1_en.pdf, (date of access 7/9/2012).

European Commission (2010b) “Europe 2020: Flagship Initiatives”, available: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/flagship-initiatives/index_en.htm, (date of access 7/9/2012).

European Commission (2012a) “European Economic Forecast”, *European Economy Series*, available: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/ee-2012-1_en.pdf, (date of access 7/9/2012).

European Commission (2012b) “The Second Economic Adjustment Programme for Greece”, March, *European Economy, Occasional Papers 94*, available: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp94_en.pdf, (date of access 7/9/2012).

Evans-Pritchard, Ambrose (2010) “Germany refuses to be bounced into Greek rescue deal by EU”,

February 28, *The Telegraph*, available:

<http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/banksandfinance/7339784/Germany-refuses-to-be-bounced-into-Greek-rescue-deal-by-EU.html>, (date of access 7/9/2012).

Featherstone, Kevin (2011) "The Greek Sovereign Debt Crisis and the EMU: A Failing State in a Skewed Regime", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49(2), pp. 193-217.

Feldstein, Martin (2008) "Optimal Currency Areas", November, 5th ECB Central Banking Conference available: www.nber.org/feldstein/Optimal%20Currency%20Areas.pdf, (date of access 7/9/2012).

Feldstein, Martin (2011) "After the Greek Default", May 26, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/after-the-greek-default>, (date of access 7/9/2012).

Feldstein, Martin (2012) "A weak euro is the way forward", *Financial Times*, available: <http://blogs.ft.com/the-a-list/2011/12/19/a-weak-euro-is-the-way-forward/#axzz24inZVzrV>, (date of access 7/9/2012).

Felipe, Jesus and Kumar, Utsav (2011) "Do some Countries in the Eurozone need internal devaluation? A reassessment of what unit labour costs really mean", March 31, *VoxEU*, available: <http://www.voxeu.org/article/internal-devaluations-eurozone-mismeasured-and-misguided-argument>, (date of access 7/9/2012).

Fitoussi, Jean-Paul & Saraceno, Francesco (2004), "The Brussels-Frankfurt-Washington Consensus: Old and New Tradeoffs in Economics", February, *Observatoire Français des Conjonctures Economiques*, No2004-02, available: <http://www.ofce.sciences-po.fr/pdf/dtravail/WP2004-02.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Flassbeck, Heiner (2012a) "Is Mercantilism Doomed to Fail? China, Germany, and Japan and the Exhaustion of Debtor Countries: German Mercantilism and the Failure of the Eurozone", April 13, *Institute for New Economic Thinking*, Berlin Conference, available: <http://ineteconomics.org/conference/berlin/heiner-flassbeck-mercantilism-doomed-fail-25>, (date of access 7/9/2012).

Flassbeck, Heiner (2012b) "The Heart of the Euro Problem: A Response to INET's Rob Johnson", August 8, *INET Blog*, available: <http://ineteconomics.org/blog/inet/heart-euro-problem-response-inets-rob-johnson>, (date of access 7/9/2012).

Frankel, Jeffrey (2008) "The Euro at ten: Why do effects on trade between members appear smaller than historical estimates among smaller countries?", December, *Voxeu*, available: <http://www.voxeu.org/article/euro-ten-why-such-small-trade-effects>, (date of access 7/9/2012).

Frieden, Jeffrey A. and Lake, David A. (2003) *International Political Economy*, New York: Bedford/St. Martin's.

Georgoutsos, Catherine (2010) "Du "miracle" au "maillon faible": la Grèce s'est enfermée dans un

modèle peu compétitif”, 8 février, *Le Monde*, disponible:

http://www.lemonde.fr/economie/article/2010/02/08/du-miracle-au-maillon-faible-la-grece-s-est-enfermee-dans-un-modele-peu-competitif_1302536_3234.html, (date of access 7/9/2012).

Gilpin, Robert (2008) *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ.

Godin, Romaric (2012) “Ce qu' est vraiment la méthode Merkel», 15 mai, *La Tribune*, disponible:

<http://www.latribune.fr/actualites/economie/union-europeenne/20120515trib000698655/ce-qu-est-vraiment-la-methode-merkel.html>, (date of access 7/9/2012).

Gros, Daniel (2012) “Macroeconomic Imbalances in the Euro Area: Symptom or cause of the crisis?”, April, *CEPS Policy Brief*, No 266, available: <http://www.ceps.eu/ceps/download/6865>, (date of access 7/9/2012).

International Monetary Fund (2008) “Statement by the Hon. George Alogoskoufis, Governor of the Fund for Greece, at the Joint Annual Discussion”, October 13, available:

<http://www.imf.org/external/am/2008/speeches/pr25e.pdf> , (date of access 7/9/2012).

International Monetary Fund (2009) “Greece: 2009 Article IV Consultation Concluding Statement of the Mission”, May 25, available: <http://www.imf.org/external/np/ms/2009/052509.htm>, (date of access 7/9/2012).

International Monetary Fund (2012) “Greece: Request for Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility-Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Greece”, March, *IMF Country Report*, No12/57, available: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=25781.0>, (date of access 7/9/2012).

Issing, Otmar (2005) “One size fits all! A single monetary policy for the euro area”, May 20, *European Central Bank*, available: <http://www.ecb.int/press/key/date/2005/html/sp050520.en.html>, (date of access 7/9/2012).

Issing, Otmar (2010) “A Greek bail-out would be a disaster for Europe”, February 16, *Financial Times*, available: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/b1c506f6-1a9a-11df-bef7-00144feab49a.html#axzz23gx5w9oC>, (date of access 7/9/2012).

Johnson, Simon (2010) “Will Greece Go to the IMF?”, February 17, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/will-greece-go-to-the-imf->, (date of access 7/9/2012).

Kalou, Sofia & Paleologou, Suzanna-Maria (2011) “The twin deficits hypothesis: Revisiting an EMU country”, *Journal of Policy Modeling*, Vol 34(2), pp. 230-241.

Keynes, John Maynard (1980) *Activities 1940-1944. Shaping the Post-War World: The Clearing Union*, London: The MacMillan Press LTD.

Krugman, Paul & Obstfeld, Maurice (2003) *Διεθνής Οικονομική*, Τόμος Β', Αθήνα: Κριτική.

Krugman, Paul (2009), *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, New York: W.W. Norton & Company.

Krugman, Paul (2012) “German Adjustment”, May 6, *The New York Times*, available: <http://krugman.blogs.nytimes.com/2012/05/06/german-adjustment/>, (date of access 7/9/2012).

Lapavitsas, Costas & Kaltenbrunner, Annina & Lindo, Duncan & Michell, J. & Painera, Juan Pablo & Pires, Eugenia & Powell, Jeff & Stenfors, Alexis & Teles, Nuno (2010) “Eurozone crisis: beggar thyself and thy neighbour”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol 12(4), pp. 321-373.

Le Monde (2010a) “Angela Merkel a dit non à un sauvetage de la Grèce”, 12 février, disponible: http://www.lemonde.fr/europe/article/2010/02/12/angela-merkel-a-dit-non-a-un-sauvetage-rapide-de-la-grece_1304590_3214.html, (date of access 7/9/2012).

Le Monde (2010b) “Aide à la Grèce: la BCE s'inquiète d' une intervention du FMI”, 25 mars, disponible: http://www.lemonde.fr/europe/article/2010/03/25/aide-a-la-grece-la-bce-s-inquiete-d-une-intervention-du-fmi_1324561_3214.html?xtmc=economie_grecque&xtcr=276, (date of access 7/9/2012).

Levy, Mickey (2012) “Diverging competitiveness among EU nations: Constraining wages is the key”, January 19, *voxEU*, available: <http://www.voxeu.org/article/how-restore-competitiveness-eu>, (date of access 7/9/2012).

Lütz, Susanne & Kranke, Matthias (2010) “The European Rescue of the Washington Consensus? EU and IMF Lending to Central and Eastern European Countries”, May, *LSE 'Europe in Question', Discussion Paper Series*, No22/2010, available: www2.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS/LEQSPaper22.pdf, (date of access 7/9/2012).

Matthes, Jürgen (2010) “The IMF is Better Suited than an EMF to Deal with Potential Sovereign Defaults in the Eurozone” in “Challenges Facing European Monetary Union”, *Intereconomics 2010*, pp. 75-81, available: <http://www.bruegel.org/download/parent/419-crisis-resolution-in-the-euro-area-an-alternative-to-the-european-monetary-fund/file/900-crisis-resolution-in-the-euro-area-an-alternative-to-the-european-monetary-fund-english/>, (date of access 7/9/2012).

Micossi, Stefano (2012) “Growing Up in the Eurozone”, July 18, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/growing-up-in-the-eurozone>, (date of access 7/9/2012).

Merler, Silvia & Pisani-Ferry, Jean & Wolff, Guntram B. (2012) “The Role of the ECB in Financial Assistance: Some Early Observations”, June, *European Parliament*, available: <http://www.bruegel.org/download/parent/734/file/1598-the-role-of-the-ecb-in-financial-assistance-some-early-observations/>, (date of access 7/9/2012).

Monastiriotes, Vassilis & Antoniadis, Andreas (2009) “Reform that! Greece's failing reform technology: beyond 'vested interests' and 'political exchange'”, October, *GreeSE Paper*, No28, available:

<http://www2.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/GreeSE/GreeSE28.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Monastiriotis, Vassilis (2011) “Depressing Wages”, July 18, *Greece@LSE*, available: <http://blogs.lse.ac.uk/greeceatlse/2011/07/18/depressing-wages/>, (date of access 7/9/2012).

Mourlon-Druol, Emmanuel (2011) “The Euro Crisis: A historical Perspective”, June, *LSE Strategic Update*, available: <http://www2.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU007.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Mundell, Robert A. (1961) “A Theory of Optimum Currency Areas”, *The American Economic Review*, Vol. 51(4) (September) pp. 657-665.

Papaspyrou, Theodoros S. (2004) “EMU Strategies: Lessons from Past Experience in View of the EU Enlargement”, March, *Bank of Greece*, available: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/Paper200411.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Pisani-Ferry, Jean and Sapir, Andre (2010) “Crisis Resolution in the Euro Area: An Alternative to the European Monetary Fund” in “Challenges Facing European Monetary Union”, *Intereconomics 2010*, pp. 72-75, available: <http://www.bruegel.org/download/parent/419-crisis-resolution-in-the-euro-area-an-alternative-to-the-european-monetary-fund/file/900-crisis-resolution-in-the-euro-area-an-alternative-to-the-european-monetary-fund-english/>, (date of access 7/9/2012).

Pisani-Ferry, Jean & Sapir, André & Wolff, Guntram B. (2011) “An Evaluation of IMF surveillance of the euro area”, *Bruegel*, No14, available: <http://www.bruegel.org/download/parent/629-an-evaluation-of-imf-surveillance-of-the-euro-area/file/1492-an-evaluation-of-imf-surveillance-of-the-euro-area/>, (date of access 7/9/2012).

Polychroniou, C.J. (2012) “The Greek Crisis: Possible Costs and Likely Outcomes of a Grexit”, July, *Levy Economics Institute*, available: http://www.levyinstitute.org/files/download.php?file=pn_12_07.pdf&pubid=1550, (date of access 7/9/2012).

Reinhart, Carmen M. & Rogoff, Kenneth S. (2008) “This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises”, March, *National Bureau of Economic Research*, available: <http://www.nber.org/papers/w13882.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Ricard, Philippe (2010) “La zone euro adopte le plan d' aide a la Grèce” 25 mars, *Le Monde*, disponible: http://www.lemonde.fr/europe/article/2010/03/25/accord-entre-la-france-et-l-allemagne-sur-un-plan-d-aide-a-la-grece_1324518_3214.html#ens_id=1268560, (date of access 7/9/2012).

Rodrik, Dani (2009) “An IMF We Can Love?”, April 10, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/an-imf-we-can-love->, (date of access 7/9/2012).

Rogoff, Kenneth (2002) “The IMF is not the Problem”, October 25, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-imf-is-not-the-problem>, (date of access 7/9/2012).

Roubini, Nouriel (2011) "Greece Should Default and Abandon the Euro", September 22, *EconoMonitor*, available: <http://www.economonitor.com/nouriel/2011/09/22/full-analysis-greece-should-default-and-abandon-the-euro/>, (date of access 7/9/2012).

Sachs, Jeffrey D. (1999) "Fixing the IMF and the World Bank", October 4, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/fixing-the-imf-and-the-world-bank>, (date of access 7/9/2012).

Stiglitz, Joseph E., (2004) "The IMF Comes to Germany", April 6, *Project Syndicate*, available: <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-imf-comes-to-germany>, (date of access 7/9/2012).

Stiglitz, Joseph E. (2011) *Ο Θρίαμβος της απληστίας*, Αθήνα: Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε.

Strauss-Kahn, Dominique (2011) "Global Challenges, Global Solutions", April 4, *International Monetary Fund*, available: <http://www.imf.org/external/np/speeches/2011/040411.htm>, (date of access 7/9/2012).

The Economist (1997) "Ireland shines", May 15, *The Economist*, available: <http://www.economist.com/node/149333>, (date of access 7/9/2012).

Trichet, Jean Claude (2006) "Further Integrating Euro Area Economies", *Ifo Schnelldienst*, Vol 59(12), pp. 12-18, available: [http://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/DocB ... /ifosd_2006_12_3.pdf](http://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/DocB.../ifosd_2006_12_3.pdf), (date of access 7/9/2012).

Tsoukalis, Loukas (2012) "Greece in the Euro Area: Odd Man Out, or Precursor of Things to Come" in Cline, William R. & Wolff, Guntram B. *Resolving the European Debt Crisis*, Peterson Institute for International Economics, available: http://www.piie.com/publications/chapters_preview/6420/02iie6420.pdf, (date of access 7/9/2012).

UNCTAD (2012) *World Investment Report 2012: Towards A New Generation of Investment Policies*, available: <http://www.unctad-docs.org/UNCTAD-WIR2012-Full-en.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Van Rompuy, Herman (2012) «Προς μια Ουσιαστική και Νομισματική Ένωση», 26 Ιουνίου, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, διαθέσιμο: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/131279.pdf, (date of access 7/9/2012).

Varoufakis, Yanis (2012) "Criticising Germany: Three principles for the fair assessment of proud nations", July 9, yanisvaroufakis.eu, available: <http://yanisvaroufakis.eu/2012/07/09/criticising-germany-three-principles-for-the-fair-assessment-of-proud-nations/>, (date of access 7/9/2012).

Volz, Ulrich (2012) "Lessons of the European Crisis for Regional Monetary and Financial Integration in East Asia", February, *ADB Institute*, available: <http://www.adbi.org/files/2012.02.21.wp347.lessons.european.crisis.east.asia.pdf>, (date of access 7/9/2012).

Williamson, John (2002) “What Washington Means by Policy Reform”, November, *Peterson Institute for International Economics*, available: <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486>, (date of access 7/9/2012).

Wolf, Martin (2010) “A bail-out for Greece is just the beginning”, May 4, *Financial Times*, available: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/de21becc-57af-11df-855b-00144feab49a.html#axzz1zXV4ySV3>, (date of access 7/9/2012).

Zombanakis, George A. & Constantinos, Stylianos & Andreou, Andreas S. (2009) “The Greek current account deficit: is it sustainable after all?”, July, *Bank of Greece*, available: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/Paper200998.pdf>, (date of access 7/9/2012).